

Runeskriptens opphør i seinmiddelalderen

Runer og runeinnskrifter i Norge

1325-1500

Av

Terje Ellefsen

Veileder: Terje Spurkland

Masteravhandling i Nordic Viking and Medieval Culture

ved Universitetet i Oslo

Våren 2009

FORORD

Jeg vil først og fremst takke to personer for hjelp og gode råd under arbeidet med min avhandling: min veileder, førsteamanuensis Terje Spurkland, og professor James Knirk ved Runearkivet. Jeg ble godt tatt i mot ved Runearkivet og fikk bruke Knirks oppdaterte informasjon om dateringen på innskriftene fra Bryggen.

Spurkland har vært en positiv veileder med konstruktiv kritikk og gode råd.

Jeg vil også takke alle andre som på et eller annet vis har hjulpet meg med denne oppgaven.

Petra: god lesing!

Terje Ellefsen

Blindern, mai 2009.

INNHALDSFORTEGNELSE

1.	Innledning	s. 1
2.	Datering og utvelgelse av innskrifter	s. 3
2.1	Innskriftenes opphav	s. 3
2.2	Arkeologisk datering	s. 5
2.2.1	<i>Bergen</i>	s. 7
2.2.2	<i>Tønsberg</i>	s. 10
2.2.3	<i>Trondheim</i>	s. 11
2.3	Grafisk datering	s. 11
2.4	Språklig datering	s. 13
2.5	Historisk datering	s. 13
2.6	Arkitektonisk/kunsthistorisk datering	s. 14
2.7	Nedgangstid 1325-1500	s. 15
2.8	Oppsummering	s. 16
3.	Gjenstander og materialer	s. 17
3.1	Del 1: Materialer	s. 17
3.1.1	<i>Organisk materiale som innskriftsbærer</i>	s. 18
3.1.2	<i>Metall som innskriftsbærer</i>	s. 20
3.1.3	<i>Stein og keramikk som innskriftsbærer</i>	s. 21
3.1.4	<i>Kronologisk oversikt 1325-1500: materialer</i>	s. 22
3.2	Del 2: Gjenstander	s. 22
3.2.1	<i>Runepinner</i>	s. 23
3.2.2	<i>Amuletter</i>	s. 23
3.2.3	<i>Husholdningsrelaterte gjenstander</i>	s. 25
3.2.4	<i>Diverse trestykker</i>	s. 25
3.2.5	<i>Bein, skjelett</i>	s. 26
3.2.6	<i>Smykker og lignende</i>	s. 26
3.2.7	<i>Gravsteiner og minneinnskrifter</i>	s. 26
3.2.8	<i>Kronologisk oversikt 1325-1500: gjenstander</i>	s. 27
3.3	Gjenstander og materialer: en sammenheng?	s. 28
3.4	Oppsummering	s. 29

4.	Latinske innskrifter	s. 30
4.1	Ave Maria	s. 32
4.2	Pater Noster	s. 37
4.3	Andre latinske innskrifter	s. 39
4.3.1	<i>Alfabet</i>	s. 39
4.3.2	<i>Religion/magi</i>	s. 41
4.3.3	<i>Innskrifter mot helseproblemer</i>	s. 43
4.3.4	<i>Vanskelige blyplater</i>	s. 48
4.3.5	<i>Evangelistene</i>	s. 50
4.3.6	<i>Annet</i>	s. 53
4.4	Kronologisk utvikling	s. 54
4.5	Latinske navn	s. 55
4.6	Oppsummering	s. 59
5.	Norrøne innskrifter	s. 62
5.1	Innskriftene inndelt etter innhold	s. 65
5.1.1	<i>Korrespondanse</i>	s. 66
5.1.2	<i>Poesi</i>	s. 71
5.1.3	<i>Eierinnskrifter</i>	s. 75
5.1.4	<i>Navnelister og navneinnskrifter uten á mik-formel</i>	s. 76
5.1.5	<i>Fuþark og syllabarium</i>	s. 78
5.1.6	<i>Minneinnskrifter</i>	s. 81
5.1.7	<i>Andre innskrifter</i>	s. 83
5.2	Norrøne navn i materialet	s. 87
5.2.1	<i>Navneledd</i>	s. 91
5.3	Oppsummering	s. 93
6.	Konklusjon	s. 96
Tillegg 1	Katalog	s. 99
Tillegg 2	Litteraturliste	s. 123

INNLEDNING

En av hovedgrunnene som motiverte meg til å skrive denne avhandlingen var mangelen på fokus på seinmiddelalderens runemateriale. Man har tidligere fokusert i stor grad på de andre periodene i runenes historie (eldre fuþark, yngre fuþark i vikingtid og høymiddelalder), mens nedgangsperioden fra tidlig 1300-tall og utover ikke har blitt grundig diskutert.

Det lille som er skrevet om når runene gikk ut av bruk i Norge har ikke gitt tilfredsstillende resultater. Vi fortelles om "senmiddelalder", "1400-tall" og så videre, men jeg mener dette er upresist i forhold til det runematerialet vi har i dag. Selvfølgelig kan ikke denne avhandlingen gi det endelige svaret, men jeg mener vi kan komme nærmere.

Bruken av runene er et annet hovedpunkt. Denne oppgaven vil definere hva slags innskrifter man ristet i disse siste århundrene av middelalderen. Innskriftsmaterialene og gjenstandene man ristet på blir diskutert, men hovedfokuset ligger på innholdet. Jeg vil diskutere forskjellige innskriftskategorier og språk.

Statistisk sett synker antallet runeinnskrifter i seinmiddelalderen. Det er ikke brått stopp, men heller en stadig nedgang. Seinmiddelalderen har også blitt sett på som en nedgangstid for Norge generelt. Dette har mye med den seinmiddelalderlige agrarkrisen å gjøre, men man har også tidligere sett seinmiddelalderens unionstid i kontrast til høymiddelalderens selvstendige norgesvelde.

Avhandlingen vil forsøke å se om svartedauden, som kom her til lands i 1349, kan ha hatt en innvirkning på runenes nedgang.

For å oppsummere:

- Avhandlingen vil forsøke å fastslå runenes undergangstid nærmere enn hva folk har gjort tidligere.
- Den vil forsøke å se synkende runeaktivitet i forhold til krisetider, hovedsakelig svartedauden i 1349.
- Den vil kikke nærmere på forholdet mellom latinske og norrøne innskrifter.
- Den vil undersøke på hva slags materialer og gjenstander runene ble risset.
- Den vil finne ut hva slags innskriftstyper vi har i seinmiddelalderen og om de skiller seg veldig ut fra tidligere innskrifter.

Jeg følger lesningene til Samnordisk runtextdatabas, da det ikke er tid til å undersøke hver eneste innskrift på bilder. Følgelig vil ikke avhandlingen gå særlig inn på lesning av innskrifter, men heller tolkning av innhold.

Bakerst står en katalog over alle innskriftene fra norsk seinmiddelalder.

DATERING OG UTVELGELSE AV INNSKRIFTER

Oppgaven har som mål å undersøke runeinnskrifter i perioden fra omkring andre kvartal av 1300-tallet fram til runeskriftens død, som etter alt å dømme ligger før 1500. Det er fornuftig å basere seg på brannlag og arkeologiske faser som gir grunnlag for datering.

Derfor tar bergensinnskriftene utgangspunkt i brannen i 1332 og utover, mens de andre byinnskriftene starter rundt 1325. Dette er basert på arkeologiske faser.

Andre innskrifter, dokumentert i NIyR¹, tar utgangspunkt i tiden rundt 1325 som tidligste aksepterte dato.² Det tas forbehold om at innskrifter som ikke kan dateres arkeologisk har usikker datering. Men da disse innskriftene ikke utgjør en stor del av materialet, vil det i liten grad påvirke statistikken.

Innskriftenes opphav

Innskriftene i katalogen er skjevt fordelt i landet:

Vestlandet – Hordaland – Bergen: 90

Vestlandet – Hordaland – Hamre kirke: 3

Vestlandet – Hordaland – Voss: 1

Vestlandet – Sogn og Fjordane – Hafslo kirke: 1

Vestlandet – Sogn og Fjordane – Hopperstad kirke: 1

Østlandet – Vestfold – Tønsberg: 8

Østlandet – Oppland – Øye kirke: 1

Midt-Norge – Sør-Trøndelag – Trondheim: 2³

Midt-Norge – Nord-Trøndelag – Helbostad: 1

Ukjent proveniens, Norge: 1

Sum runeinnskrifter fra Norge i perioden 1325-1500: 109

Man kan se noen trekk i materialet. Av landsdelene er Sørlandet og Nord-Norge ikke representerte. Det har muligens å gjøre med at disse landsdelene ikke hadde byer; Midt-Norge hadde Nidaros, Østlandet hadde Tønsberg og Vestlandet hadde Bergen. Alle disse har

---

¹ Korpusutgaven Norges innskrifter med de yngre runer. Standardverket for norske runeinnskrifter med den yngre fuþark.

² N179 fra Rauland, Telemark, er laget *á séttu ári ríkis vǫrs virðulegs herra Magnúsar, Noregs konungs*, altså 1325 (hvis det dreier seg om kong Magnus VII). Den er ikke med i mitt materiale.

³ En av innskriftene på lista (N507) kommer fra Trondheim, men ikke fra utgravningene i byen. Det er snakk om et tidligere funn, publisert i NIyR, uten arkeologisk datering.

runefunn fra seinmiddelalderen. Samtidig var det flere byer i riket, for eksempel Oslo, som ikke har bevart noen innskrifter fra perioden. Det kan så klart være på grunn av dårlige bevaringsforhold e.l., men vi bør allikevel ikke konkludere med at runer var kun et byfenomen på denne tida.

Vestlandet dominerer både i antall innskrifter og antall steder. Et annet trekk ved materialet, er at det er hovedsakelig langs kysten man har brukt runene. Alle runefunnene bortsett fra N594 fra Voss og N79 fra Vang er fra kystområder. Man skulle umiddelbart tro at det var i kyststrøkene at folk tok til seg nye skikker, i dette tilfellet det latinske alfabetet, og glemte vekk det tradisjonelle og innfødte. Men igjen må vi være forsiktige med å dra raske slutninger. Runene hadde sin praktiske funksjon i samfunnet. Handelen kan ha vært en faktor som bidro til å bevare runene langs kysten.

Kildene for byene er:

Trondheim: NIyR bind 7 (utgitt, tilgjengelig på nett), Jan Ragnar Hagland

Tønsberg: The Runic inscriptions from Tønsberg, Kevin Gosling

Bergen: Runearkivet, Samnordisk runtextdatabas, NIyR bind 6

Det er viktig å poengtere to viktige punkter:

1. Mange innskrifter er umulige å datere nøyaktig. Man kan til en viss grad datere innskrifter uten sikker arkeologisk datering på grunnlag av arkitektoniske og/eller kunsthistoriske forhold eller språk og/eller runene i seg selv. Men selv da vil mange innskrifter falle utenfor absolutt datering. Det er snakk om relativ datering.
2. Det vi nå har overlevert av innskrifter, er trolig kun bruddstykker av det materialet som en gang har eksistert. Forskjellige bevaringsforhold og visse materialers levetid har sørget for at vi må regne store mengder runeinnskrifter som tapte. Vi kan aldri få et komplett bilde av situasjonen til runeskriften, men vi må jobbe med det vi har og bruke det for å skape et inntrykk av situasjonen. Aslak Liestøl skrev i sin artikkel *The Literate Vikings*:

True, only a few texts have come down to us – but quite an unusually fortunate combination of circumstances is required if such inscriptions are to be preserved. For one thing, we must presume that most of them were intentionally destroyed in their own day, being reduced to waste, broken, burned, chopped or cut up (examples of all these methods of destroying them have been found in Bergen) (Liestøl 1969, s 28). Liestøl skriver om vikingtidens forgjengere til høymiddelalderens runepinner, men jeg mener argumentet hans er vel så relevant for hele middelalderen.

Dateringsmetoder for runeinnskrifter:

1. arkeologisk datering
2. grafisk datering
3. språklig datering
4. historisk datering, dvs. innholdsdatering
5. arkitektonisk/kunsthistorisk datering

Utvelgelsen av runeinnskrifter til denne oppgaven er i stor grad basert på arkeologisk datering. Noen få innskrifter som ikke er arkeologisk daterte tas allikevel med under tvil, fordi de kan være av relativt ung dato. Det er snakk om innskrifter fra NIyR, som ikke er fra utgravninger i middelalderbyene. Geografisk sett er de fordelt hovedsakelig på Vestlandet og Trøndelag, men også andre landsdeler er representert.

Arkeologisk datering

I de viktigste norske middelalderbyene (Oslo, Tønsberg, Bergen, Trondheim) har man drevet med arkeologiske utgravninger hvor man har funnet runeinnskrifter. Man vet fra skriftlige kilder som sagaer, diplomer, islandske annaler, Hansakrøniker og andre kilder fra middelalderen at disse byene på flere tidspunkter i historien brant, noen ganger i stor utstrekning, andre ganger bare delvis. Det er særlig i Bergen at man har brukt brannlagene for å opprette en kronologisk orden på det arkeologiske materialet. Som nevnt ovenfor, utgjør innskriftene fra Bergen den klare majoriteten av innskriftene, og derfor er det viktig å diskutere dateringsprinsipper og funnsteder i Bergen.

..the first step is to establish the site's *relative* chronology, by means of stratigraphical analysis. At this stage, the relative chronology is completely divorced from calendrical notation; it merely represents the division of all the layers and constructions documented on the site into successive units called *phases*. (Dunlop 1998. s. 130).

I Bergens tilfelle er det forkullede rester etter bybranner, brannlag, som skiller de arkeologiske fasene fra hverandre. Brannlagene dateres bakover i stigende tall, fra 0 for brannen i 1955, til 8, som er en historisk sett ukjent brann fra 1100-tallet en gang. På den andre siden er de arkeologiske fasene nummerert i synkende tall fra fase 9 som tok slutt i 1955 til fase 1, som igjen tok slutt ved den ukjente brannen fra Bergens tidligste historie. Man regner med at fasene i middelalderbyer er en kontinuerlig utvikling, altså at hvert lag følger rett etter det forrige, med mindre det er grunn til å tro noe annet.

Ved datering av fasene, ser man på fasene som en helhet, ikke kun på en og en fase (op. cit., s. 132).

De individuelle fasene inneholder spor etter mennesker fra samme tidsperiode. Det dreier seg om bygningsrester, gjenstander, spor etter håndverk og bosetning. En fase består av tre trinn: et byggetrinn, hvor man jevner underlaget og bygger bygningene. Fyllmasser, som kan være av varierende alder, blir brukt i denne prosessen. Så kommer bosetningstrinnet, hvor området og bygningene er i aktiv bruk. Dette er det lengstvarende trinnet. Til slutt kommer rivningstrinnet eller ødeleggelsestrinnet, ofte i Bergens tilfelle en brann (op. cit., s 131).

Når man har etablert den relative kronologien, fasene, kan man begynne å datere dem basert på fasens innhold eller gjennom vitenskapelige metoder som datering av reduksjonen av C14 i organisk materiale, termoluminesens (lagring av elektroner i brent materiale) eller dendrokronologi (årringsdatering) for å prøve å oppnå en absolutt kronologi. Man kan også bruke historiske kilder, men det beste er en kombinasjon av alle tre: daterbare gjenstander, vitenskapelige resultater og historiske kilder.

I utgravningene i Bergen brukte man arkeologisk datering primært, og vitenskapelig og historisk datering sekundært for å bekrefte den arkeologiske dateringen.

I forbindelse med byggetrinnet i en fase, kan som nevnt fyllmasser fra tidligere perioder bli brukt når man planerer og forbereder underlaget i forbindelse med oppføring av bygninger. Funn kan slik ende opp i feil funnsammenheng; eldre gjenstander blir deponert på nytt i en ny kontekst.

Når man har undersøkt og godkjent dateringen av de forskjellige fasene, kan man sammenligne med historiske hendelser, i dette tilfellet brannene.

Ved arkeologiske utgravninger kan man se et tverrsnitt av bakken som ligner ei kake. På steder der mennesker har bodd og virket i hundrevis av år, får man etter hvert mange lag i kaka. De norske middelalderbyene besto i stor grad av trehus, noen laftet og noen med stavkonstruksjon. Stein var forbeholdt de aller rikeste, som kirken og kongsmakten. Husene sto relativt tett, i bygårder med dråpefall seg imellom.

Resultatet av en middelaldersk bybrann, for arkeologene, er et tydelig askelag i bakken.

På grunnlag av arkeologiske funn som for eksempel metallgjenstander eller krukkeskår kan brannlagene la seg sikkert datere til visse perioder i historien. Slik kan man få en tydelig kronologi nedover fra nåtiden til tidligste bosetningslag. Med mindre jorden har blitt gravd i ved senere anledninger, er alt arkeologene finner i et lag deponert i tiden før laget ble til. Det betyr at hvis man finner en runepinne under et brannlag, og hvis bakken er uforstyrret, må runepinnen stamme fra tiden før brannen. Den kan umulig være yngre, men den kan absolutt

være eldre. Mye av det man finner i jorda er søppel og ødelagte gjenstander, altså ting man ikke har bruk for lenger. Mye av jorda i Bergen var fyllmasse som ble brukt for å fylle i store laftede kar, i forbindelse med utvidelse av Bryggen-området ut mot havet. Fyllmassene kan ha inneholdt gjenstander av varierende alder.

Runegjenstander kan altså bli funnet i forskjellige kontekster, bygningslag og fyllmasser.

Bergensbrannene

Historiske kilder til bybranner i Bergen i tidsrommet 1332-1500 (fra Helle 1998).

1332, 1369 (lokal brann), 1393, 1413, 1429, 1454 (lokal brann), 1455, 1464 (lokal brann), 1476 og 1489. Kildene for disse brannene er islandske annaler, brev og kunngjøringer,

Detmarkrøniken, Lübeck-krønike, Gerens krønike, Om Norgis Rige, Lübeck

Ratschrønike, Edwardsens beskrivelse, Lübeck Niederstadtbuch og Regulering for det tyske kontor i Bergen.

Arkeologiske kilder til bybranner i Bergen i tidsrommet 1332-1500 (fra Dunlop 1998).

Brannen 1332: store brannlag i nordlige del av byen i Dreggsalmenning 14-16, Herteig's utgravninger på Bryggen og Dreggsalmenningutgravningene fra 1979. Sporadiske brannspor i Øvregaten 39, sporadiske spor av trolig gjendeponert brannlag i Kroken 3.

Ingen spor etter 1332-brannen i midtre eller sørlige Bergen i utgravningene der.

Et kriterium for datering av brannen er tilstedeværelsen av steintøy, spesielt av typen Siegburg. Disse ble produsert i Rhinland fra rundt 1300, og kan derfor ha dukket opp i Bergen i begynnelsen av 1300-tallet. Et brannlag med slikt steintøy bør derfor kunne være 1332 (Dunlop 1998, s. 140). Noen tømmerstokker fra Finnegården og Svensgårdens stallbygning har blitt datert til henholdsvis 1276, 1131 og 1251 for førstnevnte lokalitet, og 1293 og 1228 for andre lokalitet. Her er det tilsynelatende dårlig overensstemmelse mellom dendrokronologien og arkeologien, spesielt stokken fra 1131. Dunlop mener dette skyldes gjenbruk av eldre materialer ved gjenoppbygningen; 1131 er allikevel et veldig tidlig årstall for stokken, spesielt tatt i betraktning at Bergen hadde brent to ganger i mellomtiden (1198 og 1248).

Brannene 1393/1413/1429: Nord i byen ble brannlag fra 1393 og 1413 funnet i Herteigs Bryggenutgravninger, det førstnevnte brannlaget i sørlige del av utgravningsområdet. Det er det eneste området med mer enn ett brannlag fra tiårene rundt 1400.

Enkle brannlag datert ca. 1400 ble funnet i Dreggsalmenningen 14-16 og i

Dreggsalmenningutgravningene i 1979. Spor av en brannvegg ble funnet i Øvregaten 39, men

den kan være fra 1476 like godt som fra brannene rundt 1400.

I midtre Bergen ble brannlag datert ca. 1400 funnet i den mindre Nikolaikirkealmenningutgravning og Rosenkrantzgate 4. Noen få, sporadiske spor ble funnet i Svensgårdens stallbygning.

I sørlige del av Bergen ble brannspor fra ca. 1400 funnet i Finnegården 6A, i den nordlige bygården, og Finnegården 3A og muligens i Kjøttbasaren.

Sør for Vetrilidsalmenningen ble et brannlag datert ca. 1400 funnet i Lille Øvregates friområde, mens deponert brannlagsmateriale i Bankgaten4/Skostredet 10 tyder på brann der på samme tid.

Dunlop skriver: *Archaeologically, it is impossible to choose between the fires of 1393 or 1413, or even 1429 for that matter, because the archaeological material cannot provide datings accurate enough to distinguish differences of a few decades, not even in conjunction with scientific datings.* (Dunlop 1998, s. 141). Keramikk fra Svensgårdens stallbygning og Finnegården er datert til tidsrommet 1330-1390, med overvekt på slutten av 1300-tallet. Dette mener Dunlop passer bra med dateringen ca. 1400; noe nærmere mener han det blir vanskelig å komme. Dette er viktig å ha i bakhodet når det gjelder de yngste runeinnskriftene; vi kan aldri bli helt sikre på dateringene. I forhold til denne avhandlingen gjør denne usikkerheten i dateringene at det blir vanskeligere å ordne disse innskriftene kronologisk, for eksempel for å undersøke statistikk. Det er allikevel heldig at alle de tre brannene 1393, 1413 og 1429 er plassert omtrent midt i tidsrommet som undersøkes, og ikke i slutten eller begynnelsen. Selv om disse tre brannene er vanskelig å plassere, mener Dunlop at brannen i 1413 var omfattende, mens 1393 og 1429 var mindre branner.

Brannen 1476: I nordlige Bergen fant man brannlag som passet til brannen i

Dreggsalmenningen 14-16, Herteigs Bryggenutgravninger og i

Dreggsalmenningutgravningene fra 1979. Som nevnt ovenfor fant man et brannlag i Øvregaten 39 datert til 1400-tallet, men usikkert fra hvilken brann.

I midtre Bergen fant man brannlag i Svensgårdens stallbygning, i Rosenkrantzgate 4, og i Nikolaikirkealmenningen.

Sør for Vetrilidsalmenningen fant man kun spor etter en 1400-tallsbrann i Domkirkegaten 6.

Den er ikke sikkert daterbar, og 1476-brannen nådde aldri dit. Skriftlige kilder nevner to lokale branner i 1464 og 1489 rett i nærheten; brannsporene kan stamme fra en av dem.

Vi bør være oppmerksomme på at den eneste vitenskapelige datering fra brannen er keramikk fra Dreggsalmenningen fra 1260+/- 70 (Dunlop 1998, s. 142). Dette gir i beste fall 1330, som er 146 år før brannen i 1476! Det er en mildt sagt upassende datering.

Brannen 1489 (lokal): Som nevnt er det muligens funnet spor fra denne brannen i Domkirkegaten 6. Et brannlag funnet i utgravningen kalt Vestlandsbanken kan muligens være fra denne brannen, men rapportene mangler detaljerte undersøkelser av dateringsmateriale, så det er umulig å vite for sikkert.

Som vi ser, er det noen branner som er lokale, mens andre regnes for storbranner som omfattet mesteparten av Bergen.

Det arkeologiske bildet sammenfaller i stor grad med det historiske bildet av Bergens bybranner i perioden. Men det er allikevel ikke snakk om 100% sikkerhet og byutgravningene dekket heller ikke hele middelalderens Bergen. Vi kan se at oversikten over brannlagene som brukes i NIyR ikke nevner absolutt alle de Bergenske bybrannene i middelalderen.

Lista over branner basert på historiske kilder inneholder det høyeste antall individuelle branner. Hvis man sammenligner med lista over arkeologisk lokaliserte branner, ser man at lokalbrannen i 1369 mangler fra den sistnevnte lista. De lokale brannene i 1454, 1455 og 1464 er med vilje ikke tatt med i oversikten, på grunn av det begrensede omfanget.

Lista over branner fra et arkeologisk synspunkt gir også tilleggsinformasjon om branner som er kjent både fra arkeologien og historien; brannene i 1393, 1429 og 1489 har trolig vært mindre branner.

I Bergen kan man datere innskriftene i forhold til plasseringen mellom to brannlag. Men man bør være oppmerksom på at disse brannlagene ikke nødvendigvis er sammenhengende over hele området. Under følger den offisielle oversikten over Bergensbranner fra NIyR:

I – 1702

II – 1476

III – 1413

IIIb – 1393 (lokal brann)

IV – 1332

V – 1248

VI – 1198

VII – 1170/1171 (det er usikkert om det er snakk om en eller to branner)

VIII – det kan ha vært en brann tidligere på 1100-tallet

Relevant plassering for runeinnskrifter for denne oppgaven er mellom lag I og IV, altså før 1702 og etter 1332. Ingen innskrifter yngre enn 1500 som har vært produkt av en levende

runetradisjon antas å eksistere; vi har en gang ingen runefunn datert så ungt som rundt lag II (1476) og det er rimelig å tro at 1400-tallet er runenes siste århundre.

Over lag III (1413 og seinere): 9

Over lag IIIb (1393-1413): 7

Over lag IV (1332 til 1393): 63

I tillegg kommer 11 innskifter med videre datering.

Til sammen har Bergen 90 innskifter.

Det var 4. juli 1955 at Bryggen sist brant; brannen i 1702 var den siste før der igjen, og så videre. Det var bygårdene Bugården, Engelgården, Søstergården og Gullskoen som brant. Disse bygårdene hadde ikke kjellere, og man forventet derfor å finne mye arkeologisk materiale under dem. Man har altså ikke gravd i bakken da man bygde husene, men bygd oppå bakken, slik at tidligere lag ikke ble grovt forstyrret. I 14 år, 1955-1968, foregikk utgravningene, som har resultert i over 550 runegjenstander.

Men bergensinnskriftene fra sein middelalder kunne trolig ha vært mange flere. Under de arkeologiske utgravninger i Bryggen-området ble beslutningen tatt å fokusere på tidligere faser enn seinmiddelalderen. Man hadde ikke nok tid til alt.

Det resulterte i praksis til at omtrent en fjerdedel av lagene fra seinmiddelalderen ble gravd med maskin og fjernet uten undersøkelser. Man ville ned til brannlag V, brannen i 1248. De resterende fjerdedelene av lag fra seinmiddelalderen ble heldigvis gått igjennom og undersøkt og funn derfra er derfor arkeologisk daterte.

Underlaget man undersøkte var menneskeskapt; tømrede kar fylt med diverse fyllmasser fra middelalderens Bergen hadde blitt konstruert den gang for å øke byggeflaten i middelalderbyen. Inkludert i disse fyllmassene var gjenstander med runer på, og disse kan jo teoretisk sett være en god del eldre enn byggefasene. Det er umulig for oss å vite hvor mye eldre enn brannlaget de er.

Tønsberginnskifter fra byutgravningene

Tønsberginnskriftene kan gi feil inntrykk hvis man bare ser på dem statistisk; mange av innskriftene har nokså vide dateringer:

A50: 1300-1350

A235: 1300-1350

A113: 1300-1375

A63: 1300-1375

A218: 1300-1375

f u p o r k h n i a s   t b m l y   e æ ø ɔ   g d p c/z

Punktering forekom vanligvis i tre tilfeller: ʀ → ʀ̇, 1 → 1̇, og B → Ḃ. I tillegg kom punkteringen l → l̇. De tre første tilfellene gjelder tegn for konsonanter og den fjerde tegn for vokal.

Runen ʀ kan stå for både [k] og [g], mens den punkterte ʀ̇, mao. ʀ̇, står for [g] og [ɣ].

Likeledes kan 1̇ stå for [t] eller [d], mens den punkterte 1̇ står kun for [d]. Punkteringen av en av disse runene gjør at lydverdien av tegnet endres; den blir stemt.

Runepunktering ʀ → ʀ̇ og 1 → 1̇ forekom i Bryggen-materialet fra ca. 1150 og utover (Spurkland 1991, s. 205). Det gir oss derfor ikke et uforbeholdent dateringskriterium.

Upunkterte runeinnskrifter forekom i hele middelalderen, og er heller ikke alene et brukbart dateringskriterium: «Punktering kan således antyde en terminus post quem, mens manglende punktering er en svært usikker angiver av terminus ante quem» (Ibid. s. 205).

Punkteringen l → l̇ gjorde at man kunne skille mellom vokalen [i] og vokalen [e].

Tegnet B sto for både den stemte [b] og ustemte [p], og Ḃ kun for [p] - men i dette tilfellet berører grafiske forhold dateringen av runeinnskrifter. For en alternativ metode kunne bli brukt til å risse et tegn som representerte [p]. Runen K dukket opp i middelalderen, som en forenkling av Ḃ. Den brukes både i norrøne og latinske innskrifter. Men i Bergensmaterialet skjer en endring over tid: ".K og K oppstod som nye varianter av <p> og etter 1332 ble de eneste allografene av grafemet." (Ibid, s. 205). Siden Ḃ ikke er tilstede etter brannen i 1332, skulle det tilsi at innskrifter med [b] i Bergen etter 1332 må representeres med enten K eller upunktert Ḃ. Men når det gjelder utbredelsen av punkteringen av runer, skriver Spurkland:

Konklusjonen må bli at det ikke er noe fast prinsipp på Bryggen å markere den distinktive motsetningen [stemt] : [ustemt] med det diakritiske tegnet (punktering). Det er snakk om en tendens som er gjennomført i underkant av 2/3 av tilfellene materialet sett under ett. Til tross for at den øker til 70% i perioden 1248-1332, blir denne tendensen aldri et gjennomført runeortografisk prinsipp. Etter 1332 synker tendensen til 57%. Det er hele tiden mye vakling i de enkelte innskrifter, og punkteringen er ikke gjennomført i samme grad blant labialer, apikaler og dorsaler. (op. cit., s. 204).

Punktert Þ, altså Þ̇, med lydverdien [ð] (stemt dental frikativ), tyder på at innskriften er sein.

Som vi ser ovenfor, tilhører ikke denne spesielle punkteringen det vanligste tegninventaret, og er en innovasjon gjort av en person med god kjennskap til språket.

Punkteringer som er gjort med en sirkel i stedet for prikk, er ofte et tegn på at innskriften er sein. Eksempler: ϕ ᵇ

Men vi bør være forsiktige, da sirkelpunktering også dukker opp tidligere, jfr. Søgnesteinen (N211, NiyR bind III) fra vikingtiden, nærmere bestemt tidlig 1000-tall.

Språklig datering

Det er vanskelig å datere runeinnskrifter på grunnlag av språklige former. Man kan, ved å sammenligne med latinsk-skriftlige kilder, få visst inntrykk av endringer over tid.

Innskuddsvokal, såkalt svarabhaktivokal, er ikke nødvendigvis et tegn på ung alder.

Pergamenttekster viser til en viss grad innskuddsvokal også i eldre tekster.

Reduksjon i bøyingsverket kan tyde på ung alder. Dessverre består store deler av innskriftene diskutert i oppgaven av kortere innskrifter, slik at dette reduserer muligheten til å analysere språket i større grad.

Men det er allment antatt at stemt dental frikativ, [ð], forsvinner på 1300-tallet, og ustemt dental frikativ, [p], forsvinner på 1400-tallet. Dette passer godt overens med perioden denne oppgaven skal undersøke, ca. 1325-1500. En antatt sein runeinnskrift som har 1 [d] for þ [ð] eller 1 [t] for þ [p], må være ung. I det latinske skriftspråket erstattes tegnet ð med d eller dh, mens þ erstattes med th. Eventuell runisk bruk av tegnkombinasjonen 1* (dh) for þ [ð] eller 1* (th) for þ [p] ville tyde på at risteren hadde latinsk-skriftlig kompetanse. Men dette har vi ingen eksempler på i runematerialet fra denne perioden.

Terje Spurkland skriver om fordelingen av <g>/<k> og <h> for frikativ g i runematerialet fra Bryggen: ”Etter 1332, da den digrafiske skrivemåten <gh> blir vanlig i håndskriftene i hele landet, synes det å være en tiltagende tendens til <h>-skrivning på Bryggen” (Spurkland 1991, s 212). Innskriften N179 fra Rauland i Telemark fra 1325 støtter opp om dette. Dermed kan bruk av * h for /ɣ/ tyde på en sein innskrift.

Historisk datering

Et punkt som ikke helt direkte kommer inn under kategorien «språklig datering», er datering basert på innholdet i teksten. Nevnes for eksempel steder, personer eller hendelser som vi kjenner fra historien, kan vi komme nærmere runeinnskriftens opphavstid. Noen få runeinnskrifter fra middelalderen gir faktisk informasjon om tidspunkt, men dette fenomenet er sjeldent. Et velkjent eksempel er innskriften N170, risset av Sigurd jarlsson 21. juni 1197 i Vinje kirke. Fra denne oppgavens periode, ca. 1325-1500, finner vi begynnelsen av en lignende innskrift, B 333. Oppsettet i den sistnevnte innskriften er basert på diplomene, altså det norrøne pergamentbrevmaterialet. Teksten tar dessverre slutt etter den tradisjonelle X.

sendir kveðju Guðs ok sína-hilsenen, i begynnelsen av brevets egentlige innhold.

Siden de aller fleste runeinnskrifter er relativt korte, er det en liten del av runematerialet som kan dateres på grunnlag av innholdet. Vi bør dessuten ikke ta alt vi leser for god fisk; når noen eller noe nevnes på en runepinne, kan det ha blitt ristet i ettertid. Det kan også ha blitt ristet av noen helt andre. Det er ikke nødvendigvis snakk om samme person når et navn kjent fra andre kilder dukker opp i en runeinnskrift.

Arkitektonisk/kunsthistorisk datering

Disse punktene velger jeg å se under ett, da de ofte sammenfaller innenfor feltet middelalderske kirkebygg. Allikevel kan man også datere kunsthistorisk uten å måtte dra inn arkitektur, som for eksempel ved å datere en løs gjenstand med runer og annen utsmykning kunsthistorisk.

Men det er som sagt ofte middelalderkirker som dateres i håp om å kunne nærmere datere runeinnskrifter. Kirkeinnskriftene utgjorde før byutgravningene størsteparten av det norske runekorpus fra middelalderen. I Norge var det 1100- og 1200-tallet som var den store kirkebyggingstiden:

«I løpet av 1100-talet byrja ein veldig byggjeaktivitet over heile landet, og fleirtalet av kyrkjene vart bygde eller påbyrja i dette hundreåret» (Ekroll 2006, s 232). De fleste norske middelalderkirker, både av tre og mur, ble bygget da. Men noen kirker ble også bygget etter 1200-tallet, og vi bør huske på at kirkene var kontinuerlig i bruk, slik at endringer og reparasjoner kunne forekomme.

«Den store byggjeperioden tok slutt tidleg på 1300-talet. Då var det bygd nok kyrkjer over heile landet, og kongemakta hadde også reist sine store anlegg. Svartedauden gjorde alle store byggjeprosjekt uaktuelle i lang tid framover. Vi kjenner berre nokre få steinbygningar frå 1400-talet, men med oppgangen omkring 1500 vart det bygd nokre nye steinanlegg.» (op. cit., s. 237).

Ingen av våre middelalderkirker er vel uendret etter århundrer med konstant bruk og utvikling:

«.. mot slutten av mellomalderen vart mange kyrkjer sanert bort fordi det ikkje var bruk for dei lenger, ei utvikling som reformasjonen forsterka» (op. cit., s. 233). Så for å oppsummere, stammer svært få norske kirkebygg fra perioden fra tidlig 1300-tall til tidlig 1500-tall.

Kirkene er i stor grad av eldre dato, 1100- og 1200-tall.

Svært mange norske runeinnskrifter fra tiden før Bryggen-funnene er datert i forhold til

omgivelsene, og siden mange av dem er i kirker, blir kirkens alder og stil et viktig argument for datering. Dessverre blir det nokså upresist, for om ei kirke ble oppført ca. 1200, og det ikke finnes rimelig sikre tegn i innskriften, språklig, innholdsmessig eller grafisk, som kan datere den, kan innskriften være fra ca. 1200 og fram til seinmiddelalderen. Med andre ord kan mange innskrifter teoretisk sett være nokså unge, men vi har ikke muligheter til å datere dem kun på grunnlag av bygningens alder. Innskriftenes grafiske form, innhold og språk kan bringe oss nærmere en datering.

Noen dateringer av runeinnskrifter i norske kirker i NIyR er nokså omtrentlige og vide, nettopp på grunn av få dateringskriterier i runeinnskriftene selv, kombinert med vide dateringer av kirkebygg og kunst.

Nedgangstid 1325-1500

Denne avhandlingen tar for seg runene i tidsrommet 1325-1500. I tradisjonell norsk historieskrivning har denne perioden, som stort sett sammenfaller med seinmiddelalderen, blitt sett på som en nedgangstid. Man har fokusert på vikingtidens ekspansjonisme og høymiddelalderens Norgesvelde i forbindelse med nasjonsbygging for å skape en nasjonal identitet med grunnlag i fortidens tapte storhet.

Seinmiddelalderen var en periode med mange negative hendelser og faktorer både for Norge og ellers i Europa. Svartedauden nådde Norge i 1349 og stort mannefall fulgte.

Norge hadde sin siste egne konge i Håkon V Magnusson, som døde i 1319. Kongene etter ham var konger over flere riker. Norge, Sverige og Danmarks historie er nært sammenknyttet i seinmiddelalderen, med mye mobilitet mellom rikene blant øvre samfunnsjikt.⁴

Mange innskrifter lar seg datere nokså sikkert, da hovedsakelig i Bergen. For resten av landet er situasjonen en annen, og et antall innskrifter i denne avhandlings katalog har til dels vide

---

⁴ Liste over norske konger mellom 1325-1500.

Magnus Eriksson (1319-1355): Norsk og svensk konge.

Håkon Magnusson (1355-1380): Norsk og svensk konge.

Olav Håkonsson (1380-1387): Norsk og dansk konge.

Margrete Valdemarsdatter (1388-1412): Norsk, svensk og dansk «konge».

Erik av Pommern (1389-1442): Norsk, dansk, og tidvis svensk konge.

Kristoffer av Bayern (1442-1448): Norsk, dansk og svensk konge.

Karl Knutsson Bonde (1449-1450): Svensk, og i ett år, norsk konge.

Kristian I (1450-1481): Dansk, svensk og norsk konge.

Hans (1483-1513): Dansk, svensk og norsk konge.

dateringer. De vil diskuteres nedenfor, men først følger en oversikt over nærmere daterte innskrifter. Perioden 1325-1500 er her delt inn i fjerdedels århundrer, altså 25 år.

Sikkert daterte innskrifter:

1325 – 1350: 40

1350 – 1400: 25

1400 – 1450: 10

1450 – 1500: 1

Sum: 76 innskrifter.

Vidt daterte innskrifter:

1300-tallet: 19

1400-tallet: 5

Overlapping: 9

De vidt daterte innskriftene varierer i tidsrom fra 25 år til 100, om ikke mer.

Oppsummering

På grunnlag av arkeologisk datering kan vi sette runeinnskrifter fra utgravningene i middelalderbyene inn i en absolutt kronologi. Men vi bør være kritiske også til byutgravningene. Selv arkeologisk datering basert på gjenstander, og vitenskapelig datering basert på årringer eller endringer i atomer, har sine feilmarginer. Og deponeringstiden til runegjenstander kan variere; for eksempel gjenbruk av fyllmasser kan skape uorden i kronologien.

Runeinnskrifter som kan være unge, men som ikke er en del av det arkeologisk daterte bymaterialet, må dateres ved hjelp av grafiske trekk, språklige trekk, innhold eller arkitektoniske eller kunsthistoriske trekk. Det beste er en kombinasjon av flere av disse faktorene. Her, i større grad enn de arkeologisk daterte innskriftene, bør vi være forsiktige med datering. Mange av disse er kirkeinnskrifter, og de fleste kirkene er eldre enn den undersøkte perioden (1325-1500). Det er derfor i større grad opp til innskriftene selv å fortelle oss om de er eldre, gjennom sine grafiske, språklige eller innholdsmessige trekk.

MATERIALER OG GJENSTANDER

Dette kapittelet vil undersøke hva slags gjenstander/overflater man ristet runer på i tiden 1325-1500. Jeg vil også undersøke hvilke materialer man ristet runene i, og om det er noen regionale forskjeller. Det er også et kronologisk perspektiv her: kan vi spore noen endringer over tid?

Til slutt undersøker jeg om noen gjenstander eller materialer har tilknytning til spesielle innskriftstyper.

Kapittelet er organisert slik at i del 1 gjennomgår jeg materialene og i del 2 gjenstandene, deretter vil sammenhengen mellom disse to undersøkes.

En viktig faktor spiller inn når vi skal undersøke materialet for å finne endringer over tid. Den øvre tidsrammen på undersøkelsen er 1500, 509 år siden i år (2009). Den nedre tidsrammen er 1325, 684 år siden. Det har gått mange hundre år siden innskriftene ble laget og det er sannsynlig at mye har gått tapt. Svært mange av dem ble ristet på organisk materiale. Hvis forholdene ligger til rette for det, kan organisk materiale overleve lenge. Dessverre er det ikke alltid slike gode bevaringsforhold.

Vi må allikevel bruke det materialet som har overlevd for å skape et bilde av runebruken den gang. Det store materialet fra Bryggen står her som undersøkelsenes ryggrad, selv om også Tønsberg-materialet kan si oss noe om kontinuerlig bruk på ett område. De resterende innskriftene er i stor grad geografisk spredt, med unntak av innskriftene fra Hamre kirke i Hordaland.

Del 1: Materialer

En vanlig teori om runenes vinklede form, er at det skulle være enklere å se tegn som ikke gikk parallelt med treets fibre. Men runene finnes ikke bare på tre. De norske innskriftene fra 1325-1500 er risset inn i følgende materialer:

Tre: 95

Bein: 2

Horn: 1

Gull: 1

Sølv: 1

Bly: 4

Jern: 1

Stein: 3

Keramikk: 1

Sum: 109

Vi kan dele disse innskriftene inn i tre grupper:

Organisk materiale – tre, bein, horn: 98 innskrifter.

Metaller – jern, bly, gull og sølv: 7 innskrifter.

Annet – keramikk, stein: 4 innskrifter.

Sum: 109

Organisk materiale som innskriftsbærer

Tre dominerer totalt som innskriftsmateriale. Nesten 9/10 av materialet er risset inn i gjenstander av tre. Flere slags tregjenstander har blitt brukt, men dette vil diskuteres videre i del 2.

Informasjonen om runeinnskriftene i Runearkivet inkluderer ikke spesifikk informasjon om hva slags tresorter runeinnskriftene ble ristet i.

Materialet tre er, i likhet med stein, noe som Norge har massevis av. Det er relativt lett å bearbeide og varer lenge om det er tatt godt vare på (eller om bevaringsforholdene har vært gode uten at mennesker har gått inn for å ta vare på treverket). Den store tilgangen og den gode formbarheten har nok gjort at middelalderens runeristere har brukt tre i større grad enn andre materialer. Vi bør huske på at det er ikke så lenge siden størsteparten av befolkningen utenom byene gikk med tollekniv i beltet og kunne fort forme et stykke tre om til en gjenstand.

Treinnskriftene er fordelt slik på byene:⁵

Trondheim: 1

Tønsberg: 6

Bergen: 85

---

⁵ Trondheim: N818

Tønsberg: A50, A59, A60, A63, A113 og A218.

Bryggen: B3, B7, B10, B30, B47, B51, B72, B73, B74, B75, B76, B77, B78, B79, B80, B81, B82, B84, B85, B86, B87, B88, B90, B94, B106, B128, B132, B134, B165, B172, B195, B200, B201, B219, B223, B226, B229, B230, B232, B233, B237, B238, B239, B240, B241, B242, B243, B244, B245, B247, B248, B249, B251, B257, B259, B261, B333, B395, B396, B397, B398, B412, B420, B422, B423, B492, B516, B518, B519, B520, B542, B543, B546, B559, B560, B574, B577, B578, B609, B611, B612, B613, B632, B657 og B664.

Resten av Norge: N297, N298 og N299.

Resten av landet: 3

Treinnskriftene er geografisk fordelt på landsdelene Østlandet, Vestlandet og Midt-Norge. Landsdelene Sørlandet og Nord-Norge har ikke overlevert noen runeinnskrifter i denne perioden uansett hvilket materiale man undersøker.

Horn ble brukt til å skjære i, på lik linje med bein og gevir, men er også kjent som drikkebeholder.

Horninnskriften har nummeret N594. Det er et drikkehorn som er datert til 1400-tall og kommer fra Voss. Man brukte horn fra husdyr til drikkehorn, mens gevir fra elg, hjort og reinsdyr ble brukt til for eksempel kammer og spillebrikker (KLN M s. 674).

Bein fikk man fra dyr, men vi bør skille mellom bein som ble brukt til utskjæring og bein som ble til overs etter man hadde spist. De to innskriftene som har blitt overlevert fra denne perioden hører til i hver sin kategori. Bein- og horninnskriftene er A235 fra Tønsberg og B4 fra Bryggen.⁶

Tønsberg-innskriften er ristet på et bein. Men innskriften fra Bryggen er ristet på en utskåret hvalrosskalle, med andre ord har denne innskriften tilknytning til beinproduktindustrien i Bergen. Fra Norge og Vesterhavøyene kom bein og horn inn til byene, hvor man bearbeidet råmaterialet. Et eksempel på slike produkter er de såkalte Lewis chessmen som man mener har blitt til i Nidaros på 1100-tallet (Robinson 2007, s 35, 58). Fra de norske byene eksporterte man produktene til Europa. Ett råmateriale til denne industrien var hvalrosstann og man kan dermed sette hvalrosskallen fra Bryggen i sammenheng med beinindustrien og beineksporten som foregikk fra Norgesveldet til Europa.

Innskriften A235 fra Tønsberg er derimot kun et vanlig bein som man ikke har bearbeidet på noe vis. Andre eksempler på lignende innskrifter (dog ikke fra 1325-1500) er A36 på et ribbein fra Oslo med teksten:

A an sa × þer × es × risti × runa þesar × þortis

B þora ek kan kilia

Kevin Gosling skriver om Tønsberg at: «Like Oslo, Tønsberg has a much higher proportion of inscriptions on bone than either Bergen (which only has a handful) or Trondheim (with just eleven) (Gosling 1989, s. 175) ». I dette tilfellet kan vi ikke sammenligne i noen særlig grad siden kun to innskrifter på bein er overlevert.

---

⁶ A235: uþn
B4: ioa=n a

Metall som innskriftsbærer

Små blyplater eller blybånd med rune- eller bokstavinnskrifter, noen ganger korsformet, har man funnet flere av i Norge. Også i seinmiddelalderen var slike i bruk. Skikken kom til Norge fra anglo-normannisk område (KLNMB bind 2, s. 21).

Disse blyene inneholdt kristne inskripsjoner, som regel bønner, hellige navn og ord, kors og noen ganger uforståelige ord. Mange av disse blyplatene er funnet på Sør- og Vestlandet, ofte i forbindelse med kirker eller graver.

«Of the 20 or so lead inscriptions from Norway, those which are interpretable all have religious texts in Latin (occasionally with Greek or Hebrew words as well) » (Gosling 1989, s. 179).

Blyinnskriftene fra denne perioden er: A121, B541, B619 og N507. Disse er fra henholdsvis 1300-1375, 1415, 1350-1400 og 1479.

Blyet var et metall som man tror har hatt spesiell kraft helt fra førkristen tid (KLNMB bind 2, s. 19). Kombinasjonen av materialet med kristen innskrift og i noen tilfeller (ingen av dem fra seinmiddelalderen) korsform kan ha virket særlig kraftfullt for datidens mennesker.

I forbindelse med sølvutvinning under Gamle Aker kirke på 1100-tallet kan man også ha utvinnet bly. Malmen derfra inneholdt 28 % bly ifølge opplysninger fra 1500-tallet, da man hadde gjenopptatt utvinningen der (KLNMB bind 2, s. 16-17). Metallet ble brukt til praktiske formål som vindussprosser, tak, fiskesøkker, kuler, fotangler, areplomber og polletter. Det ble også brukt til å lage grønn glasur til keramikk (KLNMB bind 2, s. 17).

En jerngjenstand av ukjent proveniens, det såkalte Kong Olufs oblatjern, har en avbildning av Olav den hellige inni en sirkel. Rundt denne sirkelen går et bånd med en speilvendt runeinnskrift. Når man har stekt bakkelsen har olavsbildet og runeinnskriften rundt kanten blitt preget inn i overflaten.

Jern var et særs viktig metall og ble i Norden utvinnet fra myrmalm helt fra rundt 400 f. Kr. «Også i middelalderen stod jernvinna høyt i [Norge], man hadde samme teknikken som før og samme råmaterialer. Omkr. år 1500 e. Kr. er det slutt med den gamle jernvinna, i konkurranse med masovnsjernet kunne ikke det gamle myrjernet klare seg» (KLNMB bind 8, s. 57). Siden bakkelsjernet har blitt brukt i kirken har det blitt bevart. Innskriften på bakkelsjernet har nummeret N547. Jernet er datert til 1400-tallet.

En gullring fra Bryggen inneholder en latinsk blandingsinnskrift med navnene på de fire evangelistene preget inn i gullet. Den er en blandingsinnskrift siden man har brukt både runer og latinske bokstaver, men innskriften tyder ikke på høy dyktighet. Gullsmeden har vel

hatt et forelegg, men han har ikke nødvendigvis ha forstått alt som sto der.

Gull var et dyrt metall som de fleste ikke hadde råd til. I byene var gullsmeder, i likhet med andre håndverkere, samlet i sine egne deler av byen. Fra Magnus lagabøtes nyere bylov fra 1276, den såkalte Bjarkøyretten, står det følgende om hvor og hvordan gullsmedene skulle holde til i Bergen:

En fra Martæins kirkiu garðe [uttan verðom oc til Stæinkirkiu garðz liðs [øfrom megin ftrætes fkulu vera gullmiðir aller i þæim buðum er af fkiællðili ero gorvar oc iarð er undir oc eigi lofthus ifir. (Keyser og Munch 1848, s. 245).

Gullinnskriften har nummeret B544 og er deponert rundt 1332.

Fra Helbostad i Nord-Trøndelag kommer ei sølje datert 1350-1450 på kunsthistorisk grunnlag. Den har en *á mik*-innskrift. Sølv var et viktig metall som ble brukt som betalingsmiddel og til utsmykning. Den latinske Historia Norvegiæ fra andre halvdel av 1100-tallet nevner at det var sølv i fjellet rundt Oslo (Salvesen 1990, s. 21). Dette skal ha vært landets første sølvgruve.

Sølvinnskriften er N535.

Stein og keramikk som innskriftsbærer

Fra andre funn kjenner man runer på keramikk eller tegl, for eksempel N469 fra Trondheim. Ett eksempel på keramikkinnskrifter er kjent fra 1325-1500. Men innskriften det er snakk om her, B250, kan være falsk. Sivilarbeidere ble brukt som arbeidskraft ved utgravningene på Bryggen, og fikk 5 kr per funnet runeinnskrift. Dette tilsvarte mer enn en dagslønn den gang, og det er ikke umulig at noen kan ha ristet den på krukkehanka for å tjene litt penger (James Knirk, personlig opplysning). Innskriften er ristet inn i enden av ei avbrutt hank.

Steininnskrifter utgjør kun en liten gruppe av materialet, det er snakk om tre gravsteiner. Disse er geografisk fordelt slik: en i Oppland (N79), og to i Sogn og Fjordane (N317 og N391).

Stein har alltid vært tilgjengelig her til lands. Men den har blitt brukt på forskjellig vis i forskjellige tider. I førkristen tid bygde man for eksempel noen bygninger og inngjerdinger med tørrmur, mens tømmer var svært utbredt som bygningsmateriale. Med kristendommen og steinkirkene kom murkunsten til Norge. Bruken av stein som underlag for innskrifter av forskjellige slag er eldgammel. Runesteiner utgjør en stor del av det samlede runematerialet med både den eldre og yngre futhark og spesielt fra Sverige har vi mange runesteiner. Fra middelalderen er det hovedsakelig på steinbygninger (kirker) og gravsteiner vi har runeinnskrifter på stein.

Kronologisk oversikt 1325-1500: materialer

Den kronologiske inndelingen nedenfor tar utgangspunkt i tiden 1325-1500. Brannen i Bergen i 1332 er et godt dateringskriterium for innskriftene fra Bryggen. 1325 er brukt for å runde av til nærmeste kvarte århundre. Grunnen til at første inndeling slutter ca. 1350 er svartedauden. Pesten kom til Norge i 1349, altså omtrent midten av århundret, og det kan være interessant å sammenligne tiden før og etter. De følgende inndelingene varer 50 år hver.

1325-1350: 40 innskrifter, derav 37 tre, 1 bein, 1 gull, 1 keramikk.

1350-1400: 26 innskrifter på tre.

1400-1450: 10 innskrifter, derav 9 tre, 1 bly.

1450-1500: 1 innskrift på bly.

Summen av disse er 77.

De resterende 32 innskriftene, som har vide dateringer, vil vises på en egen graf.

1300-tall: 18, derav 12 innskrifter på tre, 2 bly, 1 bein og 3 stein.

1400-tall: 5, derav 3 innskrifter på tre, 1 jern og 1 horn.

Overlapp: 9, derav 8 innskrifter på tre og 1 sølv.

Av denne oversikten over absolutt daterte innskrifter kan vi se at med unntak av perioden 1350-1400 var det variasjon i bruk av materialer. I 1349 kom pesten til Norge, man kunne forsøke å sette dette i sammenheng.

Dette bør i midlertidig ikke automatisk tolkes som at man kun ristet på tre i denne perioden.

Det er to grunner til det: for det første kan vi ikke vite hvor mye som har gått tapt, for det andre har vi en del innskrifter som har vide dateringer, men som kan være fra perioden 1350-1400.

Selv med den variasjonen i materialer, som ser ut til å vare mer eller mindre så lenge man ristet runer, er det tydelig at treinnskrifter dominerer og andre slags materialer kun utgjør en liten andel.

Del 2: Gjenstander

Vi har sett på materialene man brukte, nå skal vi undersøke gjenstandene og se om det er noen sammenheng mellom gjenstand og innhold i runeskriften. Med andre ord om noen slags gjenstander ble brukt for hovedsakelig en type innhold.

Gjenstandene vil deles inn i kategorier. Én kategori kan inneholde gjenstander av samme eller lignende type, men laget av forskjellige materialer. Et eksempel på en kategori med flere

materialer er amuletter. Noen gjenstander kan tolkes som å tilhøre flere kategorier, for eksempel gullringen B544. Ringen bærer en blandet rune- og majuskelinnskrift med navnene til evangelistene. Den kan dermed tilhøre både amulettkategorien og smykkekategori.

Runepinner

Runepinner eller runekjevler er tilspikkede trestykker som ofte har tilnærmet firkantet tverrsnitt og runetekst på en eller flere sider. Det er altså et trestykke man har formet kun med den hensikt å riste en runetekst. Dette settes i kontrast til mer eller mindre tilfeldige trestykker man har brukt som innskriftsgjenstand. Utelukket fra denne lista er runeamuletter i tre, altså runepinner med hull for snor. Vi har 1 runepinne fra Trondheim og 47 fra Bergen.⁷

Dette er den klart største gjenstandskategorien ikke bare blant innskriftene på tre og organisk materiale, men også av hele materialet samlet sett. Det er interessant å se hvor disse kommer fra. Én er fra Trondheim, mens Tønsberg har ingen. Utenfor byene har vi ingen eksempler. Nesten hele denne gruppen kommer derfor fra Bergen. Runepinnen var en bruk og kast-gjenstand. Det er nok en vikti grunn til at vi ikke har lignende funn i denne perioden andre steder. Vi har ikke runepinner på landsbygda på denne tida, de aller fleste innskriftene utenfor byene er i kirkebygg eller på uorganiske materialer. Derfor kan man ikke definere bruk av runepinner som kun et byfenomen i seinmiddelalderen. Runene var i bruk også utenfor byene (på andre gjenstander og materialer), men bevaringsforholdene i byene gjør at vi kun kan bevise runepinnenenes fortsatte bruk der.

Amuletter

Vi har hovedsakelig to slags amuletter, blystykker og trepinner. I tillegg kan man også tolke gullringen B544 som en amulett. Hvis vi regner med den, utgjør disse innskriftene gruppen amuletter: A121, B541, B664, N507 (bly), B106, B248, B619 (tre) og B544 (gull).

Dette er til sammen åtte innskrifter.

Innskriftene på disse amulettene har magisk/religiøst innhold. Formålet med en amulett er å beskytte og bevare eieren/bæreren.

Runepinner som regnes som amuletter er klassifisert slik på grunnlag av to kriterier: innhold og hull. Dette betyr at hvis pinnen har et hull for snor i enden kan vi regne med at pinnen har

---

⁷ Trondheim: N818. Bergen: B10, B30, B51, B72, B73, B80, B84, B85, B86, B87, B88, B132, B165, B172, B195, B200, B201, B219, B223, B226, B229, B230, B232, B233, B237, B238, B241, B244, B245, B247, B249, B251, B257, B259, B333, B396, B420, B516, B518, B520, B543, B546, B559, B560, B609 og B611.

vært båret på eierens person, høyst sannsynlig rundt halsen. Hvis innskriften inneholder hellige navn eller ord, skulle det bekrefte pinnens status som amulett. De tre treamulettene, alle fra Bryggen, har alle latinsk runeinnskrift med hellige navn og ord.

En fjerde innskrift fra Bryggen, B423, er også ristet på en tregjenstand med hull. Men i det tilfellet er det snakk om en flyter, altså fiskeredskap. Innskriftens tekst **uemud=r a mik** bekrefter at den ikke er en amulett.

Det er nevnt ovenfor, i forbindelse med materialet gull, at gullsmedene i Bergen hadde sitt eget område. Der kunne man gå for å få kjøpt eller laget seg for eksempel et smykke. Det er sannsynlig at en av dem har laget gullringen B544 er ristet i. Vi vet at Bergen hadde egne gullsmeder og at i alle fall deler av byens befolkning har kunnet bruke både latinske bokstaver og runer. For ringens eier har ikke nødvendigvis innskriftens vaklende tegnbruk vært et problem. Ringen kan ha blitt brukt som en amulett, den kan ha hatt en beskyttende funksjon. Vi vet ikke for sikkert at eieren, selv om han/hun var bemidlet, kunne lese hva som sto på ringen. Hvis gullsmeden mente det sto evangelistenes navn, kan kjøperen ha trodd på det. Bly var som nevnt regnet som et magisk metall i middelalderen og i førkristen tid. Også i svartebøkene fra seinmiddelaldersk og tidlig moderne tid ble bly regnet som et metall med en innebygd kraft (Sidselrud 2000, s. 27-28). De fire amulettene av bly med runeinnskrifter som er aktuelle i tiden 1325-1500 er geografisk fordelt på Østlandet (Tønsberg), Midt-Norge (Nidarosdomen) og Vestlandet (Bergen). Kronologisk hører to hjemme på 1300-tallet og to på 1400-tallet. Disse blyamulettene fra seinmiddelalderen ser ut til å være et byfenomen. Innholdet i innskriftene er ulikt, men ingen av dem ser ut til å ha noe funksjonelt, verdslig innhold. Tønsberg-innskriften består av en masse runetegn, mange an dem binderuner og lønruner, og kors. Noe språklig mening er ikke å finne.

Nidaros-innskriften vitner om kjennskap til arabertall og runer, men personen som ristet runene ser ikke ut til å ha forstått et eventuelt forelegg. Hvis han/hun ristet runene uten forelegg er det mer sannsynlig at tegnene i seg selv ble sett på som magiske. Hvis vi tolker den slik, kan den sammenlignes med A121 fra Tønsberg.

B541 fra Gullskoen i Bergen har både norrøne og kirkelatinske ord. Deler av innskriften er rabbel, mens resten faktisk gir mening.

B664 fra Rosenkrantzgaten 4 i Bergen inneholder kraftord. Det er en abracadabra/abracalabra-innskrift.

A121 og B541 er brettet sammen. Det er ikke uvanlig at blybånd og blykors er funnet sammenbrettet. De to andre blyamulettene var derimot ikke sammenbrettet.

Funnene ble gjort i byutgravninger i Tønsberg og Bergen, men amuletten fra Nidarosdomen

var presset inn i kirkemuren. Den er dermed en av de få runeinnskriftene fra seinmiddelalderen som hadde direkte tilknytning til kirkebygg.

Husholdningsrelaterte gjenstander (boller, tallerkener, skåler og lignende)

Denne gruppen består av dagligdagse beholdere for mat og drikke, samt andre gjenstander i vid forståelse knyttet til matlaging og oppbevaring. De fleste gjenstandene i denne kategorien er av tre, med unntak av drikkehornet fra Voss og bakkelsjernet med ukjent proveniens, begge datert til 1400-tallet, og ei krukkehank fra Bryggen datert til 1335. To av gjenstandene er fra Tønsberg, hornet er fra Voss og resten kommer fra Bryggen.

Innskriftene er:

Bolle A60, B395, B422

Fatfot A113

Tallerken B3

Skålbunn B7, B75, B577

Lokk B74

Karbunn B76, B79, B240, B243, B574, B578, B613, B657

Skålfragment B81

Karstav B94

Krukkehank B250

Smørspade B82

Tvare B134

Tinenål B519

Bakkelsjern N547

Drikkehorn N594

Tønsberg: A60, A113 (2).

Bergen: B3, B7, B74, B75, B76, B79, B81, B82, B94, B134, B240, B243, B250, B395, B422, B519, B574, B577, B578, B613, B657 (21).

Resten: N547, N594 (2).

Til sammen har vi 25 innskrifter i denne gruppa.

Diverse trestykker

En del trestykker med runeinnskrifter, som ikke passer inn under de ovenfor nevnte gjenstandskategoriene, er samlet i denne kategorien.

Innskriftene er:

A50 skive eller spillbrikke.

A63 og A218 plugg. Kile: B128. Tapp: B632

A59, N297, N298, N299 planke.

B90 og B612 trespiker

B423 flyter.

B492 stav

B542 kvist, flis.

Trestykker som opprinnelig ikke er bearbeidet for å fungere som skriftbærer:

B47, B77, B78, B239, B242, B261, B397, B398, B412. (9) I alt: 23

Bein, skjelett

Arkeologiske utgravninger viser at man spiste en del kjøtt og runefunn fra for eksempel Tønsberg viser at bein var et naturlig materiale å riste runer i. Vi har som tidligere nevnt to beingjenstander fra denne perioden, en utskåret hvalrosskalle og et bein.

Innskriftene er A235 og B4.

Smykker og lignende

Det er ikke mange smykker med runer som har blitt overlevert. Man har nok på grunn av metallens og arbeidets verdi vært mye mer forsiktig med smykker enn runepinner og lignende, derfor har vi funnet færre smykker enn runepinner. I tillegg er det snakk om to svært forskjellige innskriftsgrupper. En kjapt ristet runepinne var en rask måte å feste en tekst til noe fysisk. Et smykke med en innskrift, om den så var med latinske bokstaver eller runer, var på mange måter en mer varig gjenstand. Metall i seg selv varer i utgangspunktet lenger enn tre og andre organiske materialer. Men også selve utformingen av smykket som gjenstand ville i de fleste tilfeller være mer tids- og arbeidskrevende enn en runepinne, man ville derfor ha tatt godt vare på smykket.

Helbostadsølja og gullringen fra Bryggen kommer inn under denne kategorien.

Innskriftene er B544 og N535.

Gravsteiner og minneinnskrifter

«Berre dei svært velstående hadde råd til ein gravstein med bilete eller innskrift. Eit diplom fortel at ein gravstein vart betalt med tolv månadsmater, ein sum som tilsvarer mat for ein vaksen mann i eit heilt år» (Ekroll 2006, s. 244).

To av disse steinene lå over kvinner: N79 lå over graven til Tora, mor til presten Eirik. N317

lå over jomfru Margreta. Den tredje steinen, N391, lå over Arnfinn Jatvardsson/Håvardsson. Ingen av disse gravsteinsinnskriftene kan dateres nøyaktig. På grunnlag av språkformer og grafiske former dateres N79 til første halvdel av 1300-tallet, mens de to andre kun er datert til 1300-tallet.

Ekrolls uttalelse om at kun de rike hadde råd til slike gravsteiner kan belyses med N297. Det er en minneinnskrift ristet inn i ei planke som har vært en del av en benk i Hamre kirke i Hordaland. Innskriften er trolig fra 1300-tallet. Leseren oppfordres til å lese Pater Noster for jomfru Margretas sjel som "hviler her under". Selve innskriften passer helt inn i den slags innskrifter vi kjenner fra gravsteiner, men den er altså ristet inni Hamre kirke på en benk. Tittelen "jomfru" tyder på at Margreta var av adelsslekt, så det er spesielt at man har en slik innskrift, men ikke noen gravstein. Det kan jo tenkes at noen har kopiert en innskrift fra kirkegården, men det er kanskje mer sannsynlig at siden Hamre kirke er ei tømmerkirke, har man aldri hatt noen minneinnskrifter inne i kirka på stein. Fra andre steder, for eksempel Nidarosdomen, kjenner vi gravheller og minneinnskrifter som har vært inne i selve kirkebygget. Jomfru Margretas familie kan ha fått henne begravd under kirkegolvet av tre. Man bør heller ikke utelukke at Margretas etterlatte rett og slett ikke hadde råd til en gravstein.

Kronologisk oversikt 1325-1500: gjenstander

Denne oversikten følger samme kronologiske inndelingsprinsipper som oversikten over materialer.

1325-1350: 40 innskrifter, derav 1 bein, 1 smykke, 1 amulett, 6 husholdningsrelaterte gjenstander, 23 pinner og 8 diverse tregjenstander.

1350-1400: 26 innskrifter (alle på tre), derav 11 pinner, 2 amuletter, 7 husholdningsrelaterte gjenstander og 6 diverse tregjenstander.

1400-1450: 10 innskrifter, derav 1 blyamulett, 5 pinner, 4 husholdningsrelaterte gjenstander.

1450-1500: 1 innskrift på blyamulett.

Summen av disse er 77.

De resterende 32 innskriftene, som har vide dateringer, vil vises på en graf.

1300-tallet: 18, derav 1 bein, 3 gravsteiner, 3 amuletter, 3 pinner, 2 husholdningsrelaterte gjenstander og 6 diverse tregjenstander.

1400-tallet: 4, derav 1 pinne og 3 husholdningsrelaterte gjenstander.

Overlapping:⁸ 10, derav 1 smykke, 3 pinner, 3 husholdningsrelaterte gjenstander og 3 diverse tregjenstander.

Av denne oversikten over fast daterte innskrifter kan vi se at det var variasjon blant gjenstandene. Tre gjenstandstyper som går igjen i stor grad er runepinner, amuletter og husholdningsrelaterte gjenstander. Amuletter har vi fra hele perioden, mens alle andre gjenstandstyper ser ut til å gå av bruk innen 1450. Strengt talt har vi kun én gjenstand etter ca. 1415 som er absolutt datert, nemlig blyamulletten N507 fra Nidarosdomen.

I periodene fram til 1450 er det klart runepinnene som er den største kategorien. Man fortsatte en gammel skikk, men antallet synker jo nærmere moderne tid vi kommer. Det ser ut til at det er en konstant nedgang; etter svartedauden får vi færre runepinner, men det virker ikke som det er en mer drastisk nedgang enn etter 1400. Dette gjelder for så vidt hele materialet.

Husholdningsrelaterte gjenstander, som kar, skåler og så videre, er noe ethvert hushold har hatt. Slike gjenstander har som oftest innskrifter av Ave Maria-typen, noe som kan tolkes som beskyttelse av innholdet. Det er naturlig at de utgjør en stor del av materialet rett og slett på grunn av behovet for slike gjenstander. Etter 1450 har vi dog ingen spor av matrelaterte gjenstander med runeinnskrifter. I og med at slike gjenstander er såpass utbredte og nødvendige i ethvert samfunn, kan man tolke mangelen på runeinnskrifter på matrelaterte gjenstander etter 1450 som å være symptomatisk for runebruken generelt.

Amuletter behandles i større grad i kapittelet om latinsk innskrifter. For å gjenta det viktigste: de er oftest ristet på latin, pseudolatin eller uforståelig språk. Korstegn og binderuner og lønruner er ikke uvanlig. De var brukt i forbindelse med religion/magi. Den siste amulletten, et blystykke fra 1479, ser ut til å være en avskrift. Budskapet gir ikke automatisk mening. Mellom 1350 og 1400 har vi to amuletter mot én i hver av de andre periodene. Kanskje dette kan tolkes som større tro på hjelp fra oven i de vanskelige tidene. Men med et så tallmessig begrenset materiale kan vi ikke si så mye for sikkert.

Gjenstander og materialer: en sammenheng?

Tre dominerer innskriftsmaterialet. Dette er i stor grad takket være gunstige bevaringsforhold, spesielt på Bryggen. Men materialer som ikke brytes ned i like stor grad og hastighet som tre, i dette tilfellet stein, keramikk og metaller, utgjør ikke noen stor gruppe. Med andre ord har vi langt færre innskrifter på langvarige, solide materialer; materialer som har større

---

⁸ Med overlapping menes kronologisk overlapping mellom 1300- og 1400-tallet.

forutsetninger for å overleve lenge. Noen gjenstander har man tatt vare på, som for eksempel drikkehornet fra Voss og kong Olufs oblatjern. Derfor har de overlevd i hundrevis av år. Allikevel har nok mye gått tapt etter seinmiddelalderen, men hvis runeinnskrifter på stein, keramikk og metall hadde hatt en viktig rolle da, ville vi ha forventet en større andel slike innskrifter.

Dette peker på at i runeskiftens siste århundrer har innskrifter på tregjenstander utgjort majoriteten av innskriftene.

Det er en klar forbindelse mellom bly og religiøse innskrifter. Ingen blyinnskrifter har profane innskrifter, og de er alle ristet på latin, pseudolatin eller er uforståelige.

Oppsummering

Materialene som ble brukt som runebærere var tre, bein, horn, stein, gull, bly, jern og keramikk. Det er organiske materialer som dominerer, og den overveiende største gruppen av innskrifter er ristet på materialet tre. Hadde det ikke vært for Bryggens mange innskrifter ville bildet blitt et annet.

Allikevel: selv uten Bryggens mange treinnskrifter ville tre dominert som innskriftsmateriale. Runer på uorganiske materialer er i klart mindretall. Og dette er i runenes siste tid som en levende skriftradisjon i Norge. Gravsteiner og andre innskrifter som folk kunne se på offentlige plasser ble i større grad ristet med latinske bokstaver. Dette kan være et uttrykk for at runene ikke var aktuelle lenger.

LATINSKE INNSKRIFTER

Av runematerialets 109 innskrifter er mesteparten ristet på norrønt, men en langt i fra liten del av materialet er ristet på Europas middelalderlige «verdensspråk», latin. Dessuten inneholder mange innskrifter blandinger av norrønt og latin, og vi har også overlevert eksempler på greske og hebraiske ord.

En annen variant er innskrifter med «hokuspokus»-språk, med andre ord kaudervelske innskrifter som tyder på skal forestille for eksempel norrønt eller latin. Selve uttrykket «Hokuspokus» kommer jo som kjent fra nattverden: *Hoc est corpus*, 'dette er legemet'. Det har tydeligvis vært flere nivåer av oppfattelse av latinsk språk. Meningsløse ord, som man mener skal ha blitt brukt til magi, kalles *ephesia grammata*, egentlig 'ord fra Ephesos'. Et eksempel på et slikt ord er det velkjente *abrakadabra*.

I tråd med James Knirks artikkel "Runic Inscriptions Containing Latin in Norway" fra 1998, vil jeg behandle innskrifter med gresk, hebraisk eller latinlignende innhold som en del av den middelalderlige kirkelatintradisjonen.

Noen innskrifter er så korte eller skadde at det er vanskelig, for ikke å si umulig, å sette dem inn i noen språklig kontekst. Uskadde innskrifter med kun ett tegn kan tolkes som runens navn, jfr. skikken i pergamentskulturen at man skrev Ψ i teksten for *maðr*. Det kan også være snakk om at man har brukt runetegnet som et bumerke, hvis det ikke da er snakk om en påbegynt innskrift som aldri ble fullført. Slike vil ikke kunne kategoriseres på noe språklig vis, og er ikke med her.

Jeg kommer til å telle innskrifter flere ganger der de har innhold som hører hjemme i flere språk. For eksempel B251 (N633):

A ? uipauhūm : to=bias : sannat : okulus : istas ominnis f(a)-?fau?fao??

B sidra=k : missa=k : æ=þ og : benagog myl o=gum : eomos uipb(l)o=þ

Denne innskriften har norrønt, latinsk, og pseudolatinsk innhold. Den vil derfor telles som norrøn innskrift, latinsk innskrift, og blandingsinnskrift.

James Knirks artikkel "Runic Inscriptions Containing Latin in Norway" inneholder en katalog over latinske runeinnskrifter i Norge. De av innskriftene i hans katalog som tilhører tidsrommet 1325-1500 vil diskuteres her.

Jeg har i denne avhandlingens katalog organisert innskriftene fra Bryggen etter B-nummer, selv om noen av dem er publiserte med N-nummer i NIyR (i dette kapitlets tilfelle innskriftene N608-N643 i lista nedenfor). Derfor henviser jeg til katalogen om det er noen tvil

om hvilken innskrift det dreier seg om. Katalogen har både B-nummer og N-nummer.

Disse runeinnskriftene fra denne avhandlingens katalog er også med i Knirks latinkatalog:

N79, N297, N507, N547, N594, N608, N617, N620, N621, N622, N623, N624, N631, N632, N633, N634, N635, N638, N643, B3, B257, B422, B611, B619, B664, A63 og A121.

I tillegg til innskriftene fra Knirks liste kommer N818 fra Trondheim. Den er en del av det sjuende bind av NlyR som så langt kun er tilgjengelig på internett. Dette blir til sammen 28, men etter mitt syn kan ikke alle innskriftene på denne listen regnes som latinske. Disse innskriftene har jeg understreket ovenfor.

Innskriften B422, som står i Knirks katalog, består av tegnene **ami**. Det er nok ikke Ave Maria vi ser her, det er mer sannsynlig, som Knirk også skriver, at dette er en *á mik*-innskrift. Den strykes derfor av lista. En annen innskrift fra Knirks liste, A121, vil jeg diskutere språklig tilhørighet til seinere i kapittelet. Den regnes ikke med her som latinsk.

Hvordan vi skal kategorisere innskriften N594, drikkehornet fra Voss, kan diskuteres, fordi den kun består av mannsnavnet Samson. Dette navnet vet vi var i bruk på Voss fra 1300-tallet av, samt ellers på Vestlandet i seinmiddelalderen (se kapittelet om navn). Det kan allikevel virke fornuftig å plassere N594 blant de latinske innskriftene, da navnet kommer fra bibelen. Det er ikke et norrønt navn selv om det var i bruk i Norge i seinmiddelalderen. På den andre siden ville man ha karakterisert en innskrift **Jón á mik* som helt norrøn selv om mannsnavnet *Jón* også kommer fra bibelen, nemlig Johannes. Denne innskriften, N594, kan ikke gi oss mye informasjon om bruken av latin i seinmiddelalderens Norge. Hornet er dekorert med avbildning av den bibelske Samsons kamp mot løven, men i lys av pergamentskriftlig bruk av dette mannsnavnet i området er det langt ifra usannsynlig at Samson var eierens navn. Innskriften regnes derfor ikke som latinsk.

De resterende innskriftene, sammen med N818, utgjør til sammen 25. Dette tallet kan vi sammenligne med den totale summen av runeinnskrifter i tidsrommet 1325-1500: 109. De latinske utgjør 22,9 %.

Dateringsmessig er latininnskriftene fordelt slik:

1325-1350: 7

1350-1400: 10

1400-1450: 2

1450-1500: 1

Innskrifter med vid datering fordeler seg slik:

1300-tall: 2

1400-tall: 3

De latinske innskriftene er ikke veldig mange i antall, men i forhold til det samlede antall innskrifter i seinmiddelalderen utgjør de en viktig del av materialet. Grovt sett har nesten en fjerdedel av alle innskriftene enten delvis eller helt latinsk innhold (det er et høyere antall latininnskrifter enn for de samlede innskriftene fra Bryggen fra hele middelalderen). Men de bør deles videre inn, for vi har ikke her å gjøre med en helt homogen gruppe.

Av disse 25 innskriftene med kirkelatinsk innhold, er følgende innskrifter uten norrønt:

N594, B3, B7 (N622), B73 (N631), B75 (N624), B85 (N621), B106 (N634), B201 (N643), B233 (N620), B248 (N632), B543 (N617), B544 (N635), B577 (N623), B611, B619, B664, A63, og N818.

Vi kan konstatere at 18 innskrifter inneholder kun kirkelatin (altså inkludert hebraisk, gresk, og pseudolatin). Det betyr at de sju innskriftene N79, N297, N547, B84 (N608), B251 (N633), B257, B541 (N638) består av språklig sett blandingsinnskrifter. Mengden norrønt i forhold til latinsk språk varierer.

Ave Maria

Maria var en populær helgen i middelalderen, og er et ofte ristet navn i norske innskrifter. Hennes navn er det mest ristede enkeltnavn blant alle middelalderinnskriftene, ikke bare i seinmiddelalderen. I de aller fleste innskriftene står navnet enten sammen med andre hellige navn, eller som en del av bønnen Ave Maria.

Bønnen vokste gjennom middelalderen. Grunnlaget for bønnen er tilpassede sitater fra det Nye Testamentet:

Vulgata, Luk 1, 28: *et ingressus angelus ad eam dixit have gratia plena Dominus tecum benedicta tu in mulieribus.*

Vulgata, Luk 1, 42: *et exclamavit voce magna et dixit benedicta tu inter mulieres et benedictus fructus ventris tui.*

Ifølge KLNMB bind 1, s. 284, var elementer av bønnen kjent fra liturgier og kirkefedrenes verk fra 500-tallet av, men ble først brukt som andaktsformel rundt 1050. I høymiddelalderen var bønnen slik:

Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui Iesus. (’Vær hilset Maria, full av nåde. Herren er med deg, velsignet er du blant

kvinner og velsignet er ditt livs frukt, Jesus’).

Rundt 1400 ble bønnen utvidet med:

Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis peccatoribus nunc et in hora mortis nostræ. Amen.
(‘Hellige Maria, Guds mor, be for oss syndere nå og i dødstimen vår. Amen.’).

Alle mennesker i Norge skulle kunne Ave Maria, Pater noster, og Credo (trosbekjennelsen). Synoden i Nidaros i 1290 fastslo at prestene var påbudt å undervise disse tre til folket, på folkemål. Dette skulle kontrolleres når biskopen var på visitas (KLNMB bind 1, s. 284).

Vi har 9 innskrifter fra 1325-1500 med deler av bønnen Ave Maria, i forskjellige lengder:

A63 – Tønsberg, datert 1300-1375.

B3 – Bergen, datert 1360.

B7 – Bergen, datert 1395 (tilsvarer N622).

B75 – Bergen, datert 1400 (tilsvarer N624).

B577 – Bergen, datert 1415-1475 (tilsvarer N623).

B85 – Bergen, datert 1332 (tilsvarer N621).

B233 – Bergen, datert 1375+ (tilsvarer N620).

B543 – Bergen, datert 1332 (tilsvarer N617).

B611 – Bergen, datert 1350-1400.

I tillegg til disse nevnes *Ave Maria* to ganger i innskriften B541, som undersøkes nedenfor i forbindelse med evangelistinnskrifter.

Tre av innskriftene, B7, B75 og B577 var ristet på treskålbunner. B3 var ristet på en tretallerken. A63 var ristet på en solid treplugg. B85, B233, B543 og B611 var ristet på trepinner.

Treskåler og tallerkener var helt vanlige bruksgjenstander i enhver husholdning i middelalderen. Grunnene til at man ristet en slik innskrift vet vi ikke, men i de tilfellene der man kun har brukt åpningsordene *Ave Maria* eller deler av dem, kunne man tenke seg en beskyttende hensikt. Fire av de seks korte innskriftene er ristet på tretallerkener og treskåler, det kan ha vært en forbindelse mellom en religiøs/magisk innskrift og matvarer.

Vi kan skille mellom tre lengder av bønnen, eller trinn:

1 – *Ave Maria.*

2 – *Ave Maria gratia plena, Dominus tekum, benedicta tu in mulieribus.*

3 – *Ave Maria gratia plena, Dominus tekum, benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui, amen.*

B543 tilsvarer trinn 3 og A63 tilsvarer trinn 2.

De resterende innskriftene, B3, B7, B75, B577, B85, B233 og B611, tilsvarer trinn 1. Men de har ikke alle teksten **ave maria**, de fleste av dem avviker litt:

B3 har A + **=a=u** + B + **ma**

Det er sannsynlig at innholdet er begynnelsen av Ave Maria. Innskriften begynner med et kors. Ordene mangler noen tegn hver; *ave* mangler -e og *Maria* mangler -ria. Dette gjelder også B75: **a=u=e ma** og B611: **ave ma-**. De ligner B3, men mangler korstegn. I motsetning til B3, har de ordet *ave* ristet fullt ut **ave**. De tre innskriftene B3, B75 og B611 er ufullstendige i forhold til innholdet. Deler av ordene *Ave* og *Maria* mangler.

Dette er innskrifter som ikke har vært ristet på noe dyrt eller på noen måte eksklusivt: en tretallerken, en treskålbunn og en runepinne. Det er mulig at man har observert at andre har hatt 𐌰𐌆 𐌿𐌹𐌻𐌹 ristet inn i sine skåler og kar og kopiert innskriftene etter hukommelsen. Dette kan forklare hvorfor de ikke er fullstendige – man har ikke husket hele innskriften. Hvis vi antar at disse tre ble ristet av personer som kunne runer, ville det vært å forvente at de hadde oppfattet at *ave maria* sto for Ave Maria og derfor kunne ha kopiert korrekt. Men det ser ut til at disse innskriftene er ristet av personer som ikke gjenkjente runenes betydning og som kun husket (til en viss grad) hvordan foreleggene så ut.

B7 har ÷ **au=e ma=ria**. Denne innskriften inneholdt hele bønnetittelen, og har også korslignende tegn.

B577 har A **a=ue ma=ria** B {**K**}b/b{**K**}. Den har i likhet med B7 *Ave Maria* skrevet fullt ut. Den mangler korstegn.

B85 har **ave maria**. Innskriften har ingen binderuner eller korstegn, men ordene *Ave Maria* er fullstendig ristet. Det samme gjelder B233: **ave maria**.

Disse innskriftene har gjennomført orddeling mellom ordene *Ave* og *Maria*. Man har brukt mellomrom eller man har ristet ordene på forskjellige steder.

Et annet trekk som går igjen, er binderuner. Fire av de sju innskriftene har slike runeligaturer.

Fire av innskriftene er fullstendige Ave Maria-ristninger i den forstand at man har ristet begge ordene i full form. Med det mener jeg at alle fonemene i ordene er nedfelt i runeskrift. Med andre ord er litt under halvparten av disse innskriftene ufullstendige innskrifter språklig sett, innskrifter som har blitt kopiert av noen som ikke nødvendigvis kunne runene. Det er fullt mulig å kopiere en slik kort tekst eller deler av en tekst kun på grunnlag av utseendet. *Ave*

Maria er to ord med til sammen åtte tegn. Jeg mener en person som så kar og skåler med slike innskrifter på daglig basis burde kunne klare å lære seg å huske mer eller mindre hvordan innskriften så ut, for så å kopiere den etter minnet hjemme. Jeg utelukker absolutt ikke at noen av disse innskriftene kan være ristet av rune kyndige mennesker, men de av innskriftene som ikke inneholder alle åtte tegnene man forventer (**ae maria**) synes jeg man bør tolke som kopier gjort på visuelt grunnlag. Man har nok ristet disse tegnene for beskyttelse fra oven. Vi kan se på dette som et utslag av folkereligiøsitet. Det forteller oss litt om seinmiddelalderens bergensere i den forstand at denne gruppen innskrifter, noen språklig korrekte og andre tydeligvis ukyndig laget kopier, viser oss at vi ikke automatisk bør anta at alle runeinnskrifter er gjort av rune kyndige mennesker i denne perioden. Alle som har ristet runer har hatt kjennskap til dem. De har sett dem daglig, både i form av nye og gamle innskrifter i sine omgivelser. Det betyr ikke at alle nødvendigvis kunne forstå dem. Mange norske skoleelever kan nok (eller har kunnet) riste navnet sitt med runer, men det er ikke dermed sagt at de kan skrive tekster med runene. Det er ikke vanskelig å huske små, korte tekster som Ave Maria eller sitt eget navn. Man kan vite hva hvert individuelt tegn betyr, eller man kan huske hele innskriften visuelt. I disse tilfellene kan det være begge delene, men jeg mener at slike innskrifter viser oss at rune kyndigheten har hatt mange nivåer. Det er tvilsomt om man ville kalt et moderne menneske skrivekyndig om det bare kunne skrive for eksempel navnet sitt og noen andre korte ord. Motivet bak disse innskriftene var ikke å riste runer i seg selv. Det var budskapet som var viktigst, selv om det i noen av disse innskriftene ikke er ristet korrekt. Om man kunne runer eller ei, så søkte man beskyttelse i sitt daglige liv.

De to lengste Ave Maria-innskriftene er fra 1300-1375 og 1332. De andre innskriftene, som kun består av bønnens to første ord, dekker potensielt sett tidsrommet fra tiden rundt 1332 til ut på 1400-tallet. Den yngste innskriften i denne gruppen, B577, kan være så gammel som 1415, eller så ung som 1475. Vi kan i alle fall slå fast at Ave Maria ble ristet i runer på 1300-tallet, og inn på 1400-tallet. Geografisk sett er samtlige av disse funnene fra Bryggen, unntatt den meget gode innskriften A63 fra Tønsberg.

Navnet Maria er med 13 ganger i runematerialet 1325-1500, som nevnt i navnekapittelet. Ingen av eksemplene tyder på bruk av Maria som personnavn. Som vi ser her, utgjør de 9 Ave Maria-innskriftene en stor del, 69,2 % av Maria-innskriftene. De andre innskriftene med Maria går jeg gjennom seinere i dette kapittelet.

Den nest lengste innskriften, A63, var på en plugg fra Tønsberg.

Tønsberg var en viktig by i norsk middelalder. Den hadde både kongsgård i byen, kongsborg

oppe på berget over byen, kloster, kirker og havn. I denne havnen ble leidangsflåten samlet atskillige ganger i middelalderen. Haugartinget ble samlet her og her var ett av Østlandets tre skrivermiljøer.

Det kan synes rart å riste en såpass lang og dyktig utført innskrift på en plugg. Vi vet ikke hva slags funksjon denne pluggen har hatt, men om det for eksempel har vært et spuns til å tette igjen hullet i ei tønne, kan man tenke seg en kontekst som innebærer lagring eller handel med tønner. Selve innholdet er en sentral kristen latinsk bønn og både runehåndverket og språket er dyktig utført. Opphavspersonen har vært svært kyndig og det er vel mest trolig at vi har med en geistlig å gjøre her. Også bemidlete verdslige personer kunne lære seg å lese og skrive, men majoriteten av bokstavkyndige var nok geistlige. Hvis denne pluggen har tilhørt ei tønne kan man se for seg en handelskontekst, på den andre siden kan det ha vært snakk om ei vintønne som tilhørte et av de to klostrene i Tønsberg.

Innskriften går som følger:

A (stav med x, avslutninger på armene: ✱)

B auemariagraciaplenadominustekumbenedictatuinmulieribus

I det første ordet, *ave*, har man ristet ᚱ u der en latinsk skriftlig tekst ville hatt v. Nå har ikke fuparken et eget tegn for <v>, man bruker som regel ᚱ u eller ƿ f (sistnevnte intervokalisk). I det tredje ordet, *gratia*, har man ristet ᚱ, som ofte brukes i latinske innskrifter der man med latinske bokstaver ville ha skrevet c eller z. Man har her fulgt helt vanlig runep praksis og innskriften er perfekt latin.

Vi har trolig med en svært kyndig rister å gjøre her, en person som kjenner godt til både latin og runer. Denne innskriften nevnes av James Knirk i artikkelen *Runes Inscriptions containing Latin in Norway* som en lærd innskrift:

«A number of inscriptions reveal an obviously high degree of Latin literacy, with correct spelling according to a literate norm» (Knirk 1998, s. 489).

Han nevner seks andre innskrifter av lignende kaliber, N43, N307, N631, N142, N143 og B619. Det er interessant å se at en annen av dem, N631, også er relativt ung. Den er nemlig den samme som B73, en annen lang latinsk innskrift. Av sju slike innskrifter er altså to av dem fra 1325-1500, og ingen av disse to er korte innskrifter. B73 er for øvrig datert til omkring 1360, så det er godt mulig at risteren i Bergen var samtidig med risteren i Tønsberg.

Den lengste Ave Maria-innskriften er på trepinnen B543 (N617) fra Bryggen. Den er innholdsmessig mest komplett, og avsluttes med *amen*. Innskriften er fordelt på tre sider av

pinnen:

A a(u)e (m)aria gracia (p)lena tominus tekom

B benetikta t=u in mulieribus æþ benetikt=us

C fruktus uentris tui amen

Språklig sett ser den ut til å ligge nære talt språk. Vi ser nemlig i ord fem i linje b at man har ristet *et* med runene ᚦᚱ, altså **æþ**. Dette går igjen i flere latinskspråklige runeinnskrifter, og er sannsynligvis basert på uttalen av latin i Norge i middelalderen. Vi ser også i siste ord på linje a at man har ristet **tekom**, ikke **tekum**. Dette har man forklart med at vokalharmoniske regler kjent fra norsk mål i middelalderen har virker inn på risterens latinuttale, og dermed hans/hennes runeristing. Vokalharmoni går ut på at de norrøne trykklette endingsvokalene /i/ og /u/ endres på grunnlag av foregående vokal.

Ordet *Dominus* i linje a er ristet **tominus**, altså uten den punkterte $\acute{t}$. Dette er ikke nødvendigvis et viktig trekk; selv om man ofte finner punktering for å skille mellom stemt og ustemt konsonant, er det langt ifra et gjennomført system i middelalderen.

Mens de korte Ave Maria-innskriftene ble ristet på forskjellige gjenstander, med hovedvekt på tallerkener og skåler, ble de lange ristet på en pinne og en plugg. Vi kan her muligens ha å gjøre med en fordeling innomhus og utenomhus. Det er ikke på noen måte umulig å ta med seg en tallerken eller ei skål ut, men det er mer sannsynlig at slikt ble hovedsakelig brukt innendørs. Runepinner, eller treplugg, kunne man ta med seg rundt omkring; vi har jo flere eksempler på at man har båret rundt på runepinner i snøre (for eksempel B106/N634 og B248/N632).

Pater noster

Runematerialet har to innskrifter med Pater noster, begge av dem i forbindelse med minneinnskrifter etter avdøde.

N79 er ristet på en gravstein på kirkegården til Øye kirke i Oppland. Innskriften er hovedsakelig norrøn, med Pater noster som eneste latinske del.

+ her ÷ huilir ÷ þo=ra (ð) moder ÷ eirih ÷ prest ÷ pater (ð) noster ÷

Man har vært konsekvent med orddelingen. Vi har ett eksempel på binderune i navnet *Póra*. Man har brukt $\acute{t}$ **d** i ordet **moder** og ikke β – klassisk norrønt har *móðir*. Dette tyder på at innskriften er sein, da δ både som fonem og latinsk bokstav forsvinner på 1300-tallet. Den ustemte dentale frikativten, [p], forsvinner derimot først på 1400-tallet. I denne innskriften har man ristet β i navnet *Póra* og slik kan vi plassere innskriften i en relativ språklig kronologi.

Det skal nok forstås slik at Eirik prest var sønn av Tora, men man skulle forventet at det stod ***eiriks prests**, altså genitivsformer av substantivene. Tegnet * **h** ligner den latinske bokstaven *x* og vi har flere eksempler på at * eller den lignende * (med avslutninger på kvistene) ble brukt der man ville skrevet *ks* eller *x* med latinske bokstaver.

At *prests* har blitt til **prest** kan være på grunn av uttalen, det kan lett tenkes at endinga *-sts* ble forenklet til *-st*.

N297 er ristet på ei planke som tidligere har vært en del av en benkkonstruksjon i Hamre kirke i Hordaland. I likhet med N79 blir navnet på bønnen Pater noster nevnt, ellers er innskriften norrøn.

her : nid=ri ÷ firir ÷ huilir ÷ iumfru ÷ ma=rgretta ÷ bidir ÷ pate=r ÷ nosd=e=r ÷ firir ÷ henna=r : saal ÷

Som den forrige innskriften har man konsekvent orddeling, men her har man i langt større grad benyttet seg av binderuner. Seks slike ligaturer har man ristet fordelt på fem ord.

Bruk av **1 d** istedenfor forventet **p** for stemt dental frikativ viser at dette også sannsynligvis er en innskrift fra 1300-tallet eller seinere. Dessverre inneholder innskriften ingen ord hvor klassisk norrønt har ustemt dental frikativ, derfor kan vi ikke bruke det som et kriterium for øvre aldersgrense.

Ordet *sál* 'sjel' er her ristet med dobbel vokal for lang vokal. Det er et trekk fra latinskkriftlige tekster.

At man har ristet **nosder** og ikke ***noster** viser at dette ordet har man ristet basert på uttale. Distinksjonen stemt-ustemt har blitt nøytralisert etter /s/. Innskriften har dermed både klart muntlige trekk og klart latinskkriftlige trekk.

Disse innskriftene følger et vanlig mønster vi finner igjen i gravinnskrifter både med runer og latinske bokstaver, på norrønt mål og latin. Man forteller hvem som ligger under og ber de som leser om å be for den avdødes sjel. N79 nevner det ikke eksplisitt at man skal be, men det er underforstått; vi har flere eksempler på gravinnskrifter som ber om det.

Pater noster var som nevnt, sammen med Ave Maria og Credo, påbudt kunnskap i Norge i middelalderen. Bønnen består av sju bønner som ble gjennomgått en og en. I Gammelnorsk homiliebok gåes bønnen igjennom ledd for ledd, på norrønt språk. Man var påbudt å kunne Ave Maria, Pater noster og Credo på folkemålet, selv om man utvilsomt fikk høre de latinske versjonene under gudstjenesten. Eksempler på at Pater noster var utbredt blant befolkningen på norrønt mål finner vi på Shetland og Orknøyene, der man på 1700-tallet ennå kunne si

Fadervår på norn.

Pater noster var et fast ledd i alle gudstjenester. Ifølge biskop Arnes statutt (1346-1349) skulle man stå opp eller knele hver gang presten sang Pater noster. Man skulle også si denne bønnen straks man kom inn i kirkerommet. Før eller etter messe skulle man besøke foreldres eller frenders graver på kirkegården og be Pater noster for deres sjel. Ifølge KLNMs var biskop Arnes statutt *trolig kodifisering av gammel sedvane* (KLNMs, bind 13, s. 128-132).

Faddere pliktet å lære sine fadderbarn Pater noster, og man kunne ikke bli fadder uten å kunne bønnen. Sognepresten på sin side pliktet å lære bort denne bønnen under gudstjenesten, og kontrollere kunnskapene under skriftemålet (KLNMs, bind 13, s. 128-132).

Når man ba bønnen i middelalderen, ba man ofte bestemte bønnen man kunne, istedenfor å komponere sin egen bønn der og da. Bønnen som Ave Maria og Pater noster ble brukt til dette formålet. Derfor ber disse minneinnskriftene spesifikt om at man ber en Pater noster. Det var jo en bønn alle kunne, og selv om man ikke hadde kjennskap til avdøde, kunne man be for vedkommende. Som vi så, var det også påbudt å be Pater noster for sine avdøde slektninger på kirkegården.

Andre latinske innskrifter inndelt etter innhold

Alfabet

N547 og N818 inneholder alfabetinnskrifter, ristet med runer. N547 er det såkalte kong Olufs oblatjern, som har gått tapt. N818 er en innskrift på en runepinne fra Trondheim. Begge er datert til 1400-tall, oblatjernet kunsthistorisk og runepinnen arkeologisk.

Trondheims alfabetinnskrift består av et alfabet:

abcdefghijklmnoprstu

Innskriften har ingen runetegn som representerer fonemer som kun ble brukt på norrønt. Med dette menes omlydsvokaler og dental frikativ. Derimot passer disse runenes lydverdi til latinsk språk. Rekkefølgen stemmer helt overens med det klassiske latinske alfabetet, og det bør derfor tolkes som et latinsk alfabet (Hagland: NIyR bind 7). Motivet for å riste et latinsk alfabet med runer på en pinne i Trondheim vet vi ingenting om. Pinnen er funnet i byen, ikke inne i eller rett ved ei kirke. Noen nærmere kontekst enn det har vi ikke. Den kan ha blitt ristet av en geistlig eller verdslig person, det eneste vi vet er at risteren kunne runene og det latinske alfabetet. Vi kan ikke si noe om religiøs eller magisk funksjon på grunn av mangel på en eksplisitt religiøs eller magisk kontekst. Dette kan rett og slett ha vært en skriveøvelse eller en praktisk gjenstand – eller bare noe å fylle tiden med.

Oblatjernet har innskriften:

abctefkhiklmnopqbstuhyZøæ ifær ÷ grþe mik son ÷ þores ÷ sindras

Tegnet som translittereres Z er 𐌵. Bruken av * **h** mellom 𐌺 **u** og 𐌺 **y** er et eksempel på at man har brukt * **h** der man med latinske bokstaver ville skrevet *x*. Dette er en parallell til N79.

Rekkefølgen på slutten av alfabetinnskriften, før omlydsvokalene helt sist, skal derfor leses *xyz*.

Etter alfabetet ser vi at mannen som gjorde jernet het Ivar, sønn av Tore Sindreson. Denne linja gjør at vi her har en blandingsinnskrift, både når det gjelder språk og innhold. Vi skal her undersøke alfabetet. I motsetning til alfabetet fra Trondheim har det runetegnet for norrøne omlydsvokaler, og disse er ristet til sist i alfabetet. Man kan trekke paralleller til fuþarkinnskrifter der man rister fuþarkens tre ætter, og så diverse tilleggsteget og punkterte tegn. Selv om den norrøne delen av innskriften inneholder runen **þ**, er den ikke til stede i alfabetinnskriften; det er kanskje fornuftig å kategorisere alfabetet som latinsk, med noen tilleggsteget for norrøne fonemer. Grunnen til dette er språklig.

Oblatjernet skal være fra 1400-tallet. I det århundret forsvant ustemt dental frikativ fra norsk mål (mens stemt dental frikativ skal ha forsvunnet på 1300-tallet), og tegnet *þ* fra håndskriftene. Men vi har fortsatt **þ** i ordene **grþe** *gerði* og **þores** *Þóris*, det tyder på at fonemene fortsatt var i bruk. Dette kan også tolkes som at språklige forhold gjør at den kunsthistoriske dateringen bør revurderes. Runen for både stemt og ustemt dental frikativ er brukt i runeinnskriften, men det kan jo være snakk om tradisjonsbunden runebruk – altså at runeristeren ikke nødvendigvis fortsatt uttalte ordene slik han ristet dem. Men risteren er såpass ortofon at han/hun rister **þores**, **grþe** og **ifær**, og ikke eldre former **þoris**, **gerþi** og **ifar**. Oblatjernet proveniens er ukjent annet enn det skal være norsk. Det er derfor vanskelig å avgjøre om språket, innskriftens dialekt, kan være arkaisk eller mer moderne.

Mangelen på **þ** i alfabetet, selv om man ser ut til fortsatt å bruke fonemet i det norrøne språket, forsterker inntrykket av at vi har å gjøre med et latinsk alfabet ristet med runer. Selve gjenstanden er gått tapt, men to avtegninger fins på Runearkivet. De gir det inntrykket at runene på jernet er jevnt fordelt og ikke at man gikk tom for plass til **þ** og eventuelle andre runer.

Oblatjernet ble brukt i kirken, oblatene var en viktig del av nattverden. Denne alfabetinnskriften har derfor en sterk tilknytning til kirken, og alfabetet på oblatjernet bør sees i en kirkelig kontekst. Under kirkeinnvielser tegnet man greske alfabetteget og det var kirken

som brakte med seg det latinske alfabetet her til lands. Koblingen mellom kirken og alfabetet var svært naturlig.

Alfabetet var selvsagt også kjent utenfor kirken i de verdslige litterære miljøene. Allikevel burde selve gjenstanden peke i retning kirkelig opphav.

Religion/magi

Det må sies noen ord om religion og magi i runeinnskriftene. Man kan grovt sett si at innenfor kategorien 'religiøse innskrifter' faller de innskriftene som har "offisielt" kirkelig innhold.

Dette inkluderer bønner og formler som er kjent fra kristen litteratur i middelalderen.

Magiske innskrifter er innskriftene der runeristeren bruker «magiske» ord (og noen ganger tegn) i den hensikt å nå sitt mål. Et godt eksempel på dette er B241 (som riktignok er på norrønt, og ikke latin). Et annet eksempel er den delvis norrøne, delvis latinske B257:

A rist e=k : bot:runa=r : rist : e=k biabh:runa=r : eæin:fa=l uip : a=luom : tuiua=lt uip : t=rolom : þreua=lt : uip : þ(u)--

B uip e=nne : skþo : skah : ua=lkyrriu : sua:at : eæi mehi : þo:at æ uili : læuis : kona : liui : þinu g- -

C e=k sende=r : þer : ek se a þe=r : ylhia=r : e=rhi o=k oþola : a þe=r : rini : upole : a=uk : i(a)luns : mop : sittu : ald=ri : sop þu : ald=r(i) -

D a=nt : mer : sem : sialpre : þer : beirist : rubus : rabus : ep : arantabus : laus : abus : rosa : ga=ua --

Slike magiske ord kan være hellige navn, eller *ephesia grammata*, dvs. spesielle magiske ord som ikke har noen språklig betydning.

Men skillet mellom religiøse og magiske innskrifter er ikke nødvendigvis alltid så tydelig.

Hellige, kristne navn kan brukes til magiske formål, som for eksempel B3. Innskriften er en forvanskning av ordene *Ave Maria* og man kan tolke innskriften som religiøs eller magisk.

Ingen av innskriftene har noe klart hedensk innhold, eller noe som tyder på at vi har med ukristne mennesker å gjøre. Man skulle tro magi og overtro sto utenfor kirken, men menneskene som ristet slike innskrifter var etter alt å dømme kristne. Det er kanskje feil framgangsmåte å forsøke å skille mellom magi og religion. Hvor skal man sette skillet mellom religiøse og magiske innskrifter?

Religionen i Norge på 1300- og 1400-tallet var katolsk kristendom, offentlig innført på 1000-tallet under kongelig beskyttelse. Den førkristne åsatroen kan nok til en viss grad ha overlevd blant deler av folket selv noen tid etter Norge var offisielt kristent, noe lovverkernes forbud mot for eksempel blot kan tyde på, men innen 1325 er det høyst usannsynlig at tilhengere av åsatroen fortsatt praktiserte.

Kirken brakte latinsk alfabet og språk til landet, selv om man via handel og vikingtokter var overfladisk kjent med disse fra tidligere. Med bokkulturen og religionen fulgte bønner og formler, hellige ord og hellige navn. Å feire messe må ha fortont seg som en spesiell opplevelse som sto i kontrast til hverdagslige sysler. Mange kirker ble bygget i mur, noe man i liten grad hadde gjort før (og da i tørrmur), og de hadde glassvinduer og fargerik dekorasjon innvendig. Der inne var sang og røkelse, latinsk språk og hellig nattverd. Menigheten var omringet av sanseintrykk.

Ave Maria, Pater noster og Credo (trosbekjennelsen) var også sentrale deler av gudstjenesten, da på latin. Veien derfra til å riste runer med slikt innhold var nok ikke lang.

Folkereligjøsiteten tok i bruk elementer fra kirkerommet også i verden utenfor.

En bønn og en magisk påkallelse eller besvergelse har lignende hensikt: man vil oppnå noe gjennom å si eller skrive den. En viktig forskjell mellom dem er at en bønn er en oppfordring, et ønske. En magisk påkallelse ligger derimot nærmere en ordre, tvang (jfr. B241 der Odin tvinges til å navngi en tyv).

Religion er ubetinget dyrkelse, uten noen krav. Magi er betinget dyrkelse med krav eller forsøk på krav (Sidselrud 2000, s 19).

For middelaldermennesker har det ikke nødvendigvis vært et klart skille mellom religion og magi. Kirken hadde jo selv «magiske» elementer som for eksempel helbredende relikvier og helgenlegender der de mest fantastiske ting kunne skje. Amuletter, såfremt de inneholdt kristne tegn og budskap, var ikke noe kirken protesterte mot (Thomas 1971, s. 33). Av disse latinske innskriftene er det påfallende få som tilhører en direkte kirkelig kontekst. Det dreier seg om N547 (ukjent proveniens, oblatjern), N507 (Nidarosdomen), N297 (Hamre kirke), N79 (Øye kirke). Ingen innskrifter fra Bryggen har en slik klar kirkelig kontekst. De fleste latinske innskriftene er på diverse gjenstander fra Bryggen i Bergen, mens de resterende er fra Tønsberg. Av de latinske innskriftene som har blitt overlevert utenfor Bergen og Tønsberg, er de fleste fra kirker. Så det er tydelig at mye av det latinske innskriftsmaterialet med sitt religiøse og magiske innhold ikke direkte knyttes til kirken, selv om det dreier seg om kristne menneskers verk. Og selv om en runepinne fra Bryggen ikke er funnet i en klar kirkelig kontekst er det ingenting i veien for at for eksempel en prest kan ha ristet runene. Innskriftene er i de aller fleste tilfellene ristet på små bærbare gjenstander. Mange gjenstander kan også være eldre enn deponeringstiden og de kan potensielt ha blitt transportert langt. Vi kan ikke på grunnlag av deponeringskonteksten bastant si at en innskrift ikke kan være laget av en geistlig. Undersøkelser av innholdet vil kunne hjelpe å bestemme innskriftens opphav.

Innskrifter mot helseproblemer

Blant innskriftene fra Bryggen finner vi flere kristne, latinske bønner om hjelp eller helbredelse. Det dreier seg om B73, B248, B251 og B619. Den ovenfor nevnte B84 kan nok også sees som en del av denne kategorien.

Denne innskriftsgruppen består kun av funn fra Bergen. Medisin var på et helt annet nivå i middelalderen enn i dag. Hvis vi ser bort i fra de helbredende miraklene man mente ble utført av hellige personer (døde eller levende) eller hellige steder, var det mange sykdommer og skader man ikke kunne bøte på.

De færreste i Norge hadde tilgang til hospitaler. Middelalderens hospitaler var ikke det samme som våre moderne sykehus, ikke bare teknologisk sett. Hospitalene i Vest-Europa i middelalderen huset, pleide og fødte pilegrimer, fattige, syke og skadde, både gamle og unge. De var mer som pleiehjem og husly å regne: ordet hospital har sitt opphav i det latinske ordet *hospes*, 'vert'. De eneste sykehusene som eksisterte i Europa i middelalderen, sykehus der syke og skadde av alle samfunnslag fikk sengeplass, mat, vask, rutinemessig medisinsk oppfølging og kirurgi var de bysantinske *xenones* (Miller 1997, s. 3-4).

Det var ofte kirkens menn som måtte hjelpe til hvis noen var blitt syk. De hadde riktignok konkurranse fra verdslige personer, men det ble ikke akseptert. Fra kristenrettene, her i utdrag fra Eidsivatinget eldste kristenrett, ser vi at man skulle ikke stole på verdslige kvinner som mente at de kunne helbrede:

«Kona huær er fær *mæð* lif. oc læz kunna bœta mannum. Ef hon er sonn at þui. þa er hon sæk .iij. markum. ef hon hefer fe til.» (Halvorsen og Rindal 2008, s. 48).

Urtemedisin utgjorde en viktig del av behandlingen. I klostrenes hager dyrket man mange urter, ofte nye planter som ble innført til Norge for første gang. Beinbrudd og lignende kunne spjelkes og bøtes på, men det var infeksjoner som var det store problemet på den tiden.

Hygienen var ikke så god, man kjente ikke til bakterier ennå. Tre av disse innskriftene er ment å kurere sykdommer som kan ha vært forårsaket av infeksjonssykdommer: øyeverk/blindhet og feber. Man satte sin lit til Gud og helgenene hans der den medisinske kunnskapen ikke strakk til.

B248 (N632)

A ÷ in nomne (p)at=ric æ=þ fi(l)i æ=þ cprít=uc| lca=nti am=en : surraa

B pia sruc æ=þ pasio sricte ??i m(a) pacmauit æ=þ casrobat

C ?(a)=l(r) ?i?(e) (d)(e)i cin medisina cin medisina mii o

D **cagine la=uit febrac (a)(d)(i)(k)oui(a)(d) fu(i) (m)(a) uecca=re lr**

Denne innskriften står på en pinne med hull, en runeamulett. Slike kjenner vi til både i tre og bly. Risteren oppfordrer Gud til å jage vekk den plagende feberen; Jesu sår og lidelse helbreder risteren. Den er datert til 1370.

Som Liestøl skriver: «vi [må] konstatere at han som skar runene i vår pinne, ikkje har vori nokon stor *latinumaðr*» (NIyR bind 6, første hefte, s. 60). Vi ser for eksempel at han rister *nomine nomne*, og *plasmavit pacmauit*. Risteren har nok ikke hørt latin og ristet sin innskrift, det er heller trolig at det har vært et skriftlig forelegg. Forelegget har sannsynligvis ikke vært skrevet med latinske bokstaver men runer. Den opprinnelige innskriften, altså forelegget, har hatt **æþ** for konjunksjonen *et*, et muntlig trekk.

Fra runologisk synspunkt har risteren brukt ¹ s og ^h c/z på en spesiell måte. Her er nemlig ^h brukt for <s> i ordet *sancti* i linje a. På den andre siden er ¹ brukt for <k> i ordet *crux* i linje b. I samme ordet er ^h brukt der hvor man med latinsk alfabet skriver *x*. Enda et eksempel på at man har brukt ¹ og ^h i motsatt posisjon i forhold til andre latinske runeinnskrifter, er ordet *Christe* i linje b, ristet **sricte**.

Denne runeamuletten kan muligens ha blitt solgt til en intetanende kunde som muligens kunne litt runer, men ikke nok til å kunne forstå at innskriften er språklig feil. Om en slik kjøper kunne runer, er det ikke dermed sagt at han/hun kunne latin. Det lignet latin og det opprinnelige opphavet til denne innskriftens innhold har vært latin. Liestøl viser til parallelle varianter av teksten fra manuskripter (Liestøl 1991, s 57). Den var altså kjent i Norden (og andre land) i middelalderen. Siden det er sannsynlig at innskriften er en kopi av et eldre runeforelegg, kan vi tenke oss runeamuletter som en "masseprodusert" vare man kunne få kjøpt. I middelalderbyene kom mange mennesker sammen, enten de hadde religiøse eller merkantile grunner.

B251 (N633)

A ? **uiþauhum : to=bias : sannat : okulus : istas ominnis f(a)-?fau?fao??**

B **sidra=k : missa=k : æ=þ og : benagog myl o=gum : eomos uiþb(l)o=þ**

Denne innskriften fra rundt 1335, ristet på en vanlig runepinne, er språklig sett en blandingsinnskrift. Den har en norrøn tittel først: *Við augum* 'ved øyne', underforstått 'mot øyeproblemer'. Til slutt står tydeligvis en ny tittel, *Við blóð* 'ved blod' – den kan tolkes på flere vis, for eksempel 'mot menstruasjonsblod'. Disse titlene tyder på at risteren har kopiert fra ei liste over bønner. Om lista har vært memorisert, eller skrevet ned med runer eller latinske bokstaver er vanskelig å si. Innskriften i seg selv gir et muntlig inntrykk, noe som

ikke peker i retning et forelegg skrevet med bokstaver.

Det latinske innholdet i bønnen består blant annet av de bibelske navnene Tobias, Shadrach, Meshach og Abdenago. Tobias var en blind mann som ble helbredet ved at erkeengelen Rafael lærte Tobias sønn, med samme navn, å stryke sin fars øyne med fiskegalle (Liestøl 1991, s 64). De tre siste navnene var tre unge menn som sammen med Daniel ble kastet i ilden, men ble beskyttet av Gud. Disse tre navnene er i innskriften ristet veldig annerledes fra hvordan man skrev dem med latinske bokstaver. Spesielt Abed-Nego er annerledes. Liestøl mener at den ukorrekte ristningen kommer av at risteren har ristet fra et forelegg, og misforstått (Liestøl 1991, s 66). Om pinnen er ristet på grunnlag av en tidligere runepinne, har nok runeforelegget vært ristet etter hørsel. At det norrøne ordet **augum** her er ristet *auhum* tyder også på at man har hørt og ristet. Man regner med at norrøn intervokalisk /g/ ble uttalt frikativt.

Aslak Liestøl rekonstruerer den latinske delen av side a: *Tobias. Sana oculos istius hominis*. Det kommer tydelig fram her at risteren ikke skrev latin med bokstaver til vanlig. Latinen er ortografisk ukorrekt. Ordet *sana* får lagt til en **t**, mens *istius hominis* komprimeres og endres.

Etter den latinske setningen kommer tre ord, **fa [..] fau fao**. Disse står mellom noen tegn som ligner stående drops eller stående tversoversløyfer. Man har byttet diftong. Slike oppramsinger med vokalendringer kjenner vi til flere av, både i runer og bokstaver (Liestøl 1991, s. 65).

Denne innskrifter er ikke ristet på en runeamulett, men ellers er inntrykket den gir nokså likt den foregående innskriften, B248. Det virker som også denne innskriften er en forvansket kopi av en original som har blitt ristet på mer eller mindre ortofon latin. Hvis slike forvanskede helsebringende runegenstander virkelig ble masseprodusert, eller i det minste kopiert i et ukjent antall, er det mulig at dette kan ha vært en liten industri. I en så helsemessig usikker tid som middelalderen, kanskje spesielt rundt og etter svartedauden, er det naturlig å anta at man brukte alle midler som sto til rådighet for å sikre seg og sine. Og der hvor det fins etterspørsel skapes et marked.

En alternativ forklaring på disse forvanskede innskriftene kan være at noen kan ha fått laget den opprinnelige innskriften, altså forelegget, og siden har for eksempel venner eller slektninger laget en kopi uten å kunne forstå det latinske språket. Det er kanskje mer å forvente at en vanlig bergenser som kunne runer, men ikke latin, har laget en slik innskrift enn

en selger som potensielt kunne få kunder med kunnskap til både runer og latin, og dermed få problemer med å forklare seg.

B619. På en treamulett funnet i Finnegården står denne latinske innskriften som skal bøte på øyeproblemer. Risteren henvender seg til Jesus for å gjøre blinde øyne til sunne, seende øyne.

Transkribert tekst:

A ÷ (o) (d)(o)mine iesu c(r)--t- kui a=p(e)ruit oculos c(e)ci nati salua oculos

B immensus pater -nmensus filius immensus

C spiritus sanc(t)us ÷

D istius hom--- -um tua mis(e)ricordia ÷ m(e)sias sot=(e)r

E emanuel sa=baot ado=(n)(a)i ÷ fo=ns e=t o=rigo= =bo=nis pa=raclitus ac media=to=r

Normalisert tekst:

A *O Domine Jesu Chr[is]t[e], qui aperuit oculos caeci nati, salva oculos*

B *Immensus Pater, [i]mmensus Filius, immensus*

C *Spiritus Sanctus.*

D *Istius hom[inis] [c]um tua misericordia. Messias, Soter,*

E *Emanuel, Sabaoth, Adonai. Fons et Origo bonis, Paraclitus ac Mediator.*

Som mange andre latinske innskrifter begynner denne med et korstegn. Slike tegn blir også brukt i slutten av linje c og som orddeler i linje d og e. Hvis vi ser innholdet under ett kan vi se at korstegnene i linje d og e faktisk markerer begynnelsen og slutten av en oppramsing av hellige Gudsnavn.

Binderuner brukes 12 ganger i innskriften, en gang hver i linje a og d og resten i linje e.

Man har brukt ᵿ c for latinsk c. Ordet *qui* i linje a er ristet **kui**.

I ordet *caeci* i linje a har man ristet **ceci**, det viser at man har uttalt ordet med en vokal og ikke diftong. I latinske håndskrifter i middelalderen brukes ofte *ę* og *e* hvor man opprinnelig har hatt *ae* eller ligaturformen *æ*. Denne runeinnskriften stemmer med andre ord helt overens med oppfatningen man har om uttalen av middelalderlatin. Den stemmer også overens med ortografien i latinske håndskrifter.

Det er interessant å se at man har ristet **immensus** for *immensus*. Det er ukorrekt latin, men *im-* i begynnelsen av ordet har opprinnelig vært *in-*. Det har blitt assimilert fra **immensus* til *immensus*.. Det er usannsynlig at man har begynt å uttale ordet **immensus* når *immensus* var den korrekte formen, og ikke minst lettere å uttale. Denne skrivemåten kan muligens tyde på at risteren har kjent til latinsk språkhistorie. Trolig må vi søke en annen forklaring. Ordet *immensus* er det eneste ordet i den latinske teksten, bortsett fra *Messias*, som har geminerte

konsonanter. Det er mulig man har forsøkt å markere dette.

I linje e har man ristet **et** ('og'). I andre latinske runeinnskrifter brukes som regel **æþ**, som er uttalebasert. Å riste **et** viser kjennskap til bokstavskriftlig latin.

Innskriften er datert til slutten av 1300-tallet, men den er som vi har sett en god latinsk innskrift. Med det menes at den er utført av en person som i sin latin ligger relativt nær hvordan man skrev latin med bokstaver.

Av de to innskriftene mot øyeproblemer er det den yngste, fra slutten av 1300-tallet, som er lengst og som har best latin. Den er sannsynligvis ristet av en skriftlærd person. Den eldste preges derimot av feil i latinen og bruk av ord uten språklig mening. Risteren var nok ikke skriftlærd og var ikke stødig i latin. Her kan vi se at det må ikke tas for gitt at innskriftenes opphavsalder har direkte innvirkning på innhold og dyktighet. Vi kan se en tydelig nedgang i antall innskrifter i perioden 1325-1500, men det betyr ikke at innskriftenes kvalitet synker selv om kvantiteten tilsynelatende synker. Disse to innskriftene er et godt eksempel på nettopp dette. Hvis den forrige innskriften har blitt kopiert fra et forelegg, er kanskje denne innskriften en slik innskrift som man kan ha brukt som forelegg.

Den siste innskriften, B73 (N631), har derimot ikke med infeksjonssykdommer å gjøre, men barnefødsel. Hellig hjelp påkalles, man forsøker å mane ut barnet.

A maria ÷ peperit ÷ cristum ÷ elisabet ÷ peperit ÷ iohan=nem ÷ baptistam ÷ in ÷ illarum

B u=(e)nerac(i)o-(e) ÷ sis ÷ absoluta ÷ ÷ æcsi ÷ inkalue ÷ dominus te ÷ uacat ÷ ad ÷ lu

Denne innskriften er ristet på en runepinne (uten hull) av en person som har god kjennskap til latin. Han/hun bruker for eksempel to runetegn for geminerte konsonanter, mens man som regel kun ristet den ene konsonanten. Man har atskilt ordene med korstegn, bortsett fra *dominus te*, som er ristet uten et slikt skille. Det siste ordet er ufullstendig. Innskriften har kun to eksempler på binderuner, en gang i hver linje.

Ordet **inkalue** *incalve* i linje b betyr 'uskallet', 'hårete', med dette menes barnet (Liestøl 1991, s). Innskriften er en bønn om hjelp ved fødsel: 'Maria fødte Kristus, Elisabet fødte Johannes døperen. Vær forløst i deres ære! Kom ut, barn! Herren kaller deg til lyset!'. Kanskje har vi her å gjøre med en vanskelig fødsel, og man har tilkalt noen lærde geistlige for å hjelpe til.

A midet ÷ h(u)c

B (i)on :

B84 er tolket av Aslak Liestøl som en latinsk oppfordring: *Medeor huic*, 'Kurer denne'.

Navnet *Jón* er ristet ᚢᚾ, som man på grunnlag av B248 (N632) kan lese **qon**. Selv om runepinnen er uskadd, er runene i noen tilfeller spesielle, og tolkningen kan betviles. Liestøl mener at risteren «ikkje har vori av dei mest kunnskapsrike» (s. 18, NIyR bind 6, første hefte).

Grunnen til at denne innskriften ikke kan regnes for sikkert å tilhøre de religiøse innskriftene, er at vi har ingen kristne navn eller formler. Det er nok allikevel trolig, hvis vi følger Liestøls tolkning, at denne pinnen er av noenlunde samme slag som de eksplisitt kristne pinnene hvor man vil hjelpes av hellige krefter.

Vanskelige blyplater

Innskriftene A121 og N507 hører til denne kategorien. Innskriftene er begge risset inn i blyplater og har begge uforståelige budskap.

A121 fra Tønsberg er full av binderuner, lønruner, og et antall kors. Risteren har trolig brukt tegnene og ikke minst blyet i seg selv for å gjøre denne amuletten kraftig. For blyets betydelse, se kapittelet om gjenstander og materialer.

Selv om innskriften består av mange runetegn, er disse tegnene bare ni runer som ristes flere ganger, og disse er: **k, a, þ, n, m, p, h, y, r**. De utgjør ikke noe tolkbart språklig budskap. Denne innskriften inneholder kors og kan settes inn i en kristen amulettkontekst. Gamle Tønsberg, med sine to klostre og flere kirker, er et naturlig sted å forvente å finne kristne blyamuletter. I og med at innskriften ikke har noe konkret budskap, er det vanskelig å sette den inn i en direkte religiøs eller magisk sammenheng: man kan ikke si om amuletten har tilbedt Gud og hans helgener betingelsesløst, eller forsøkt å mane ånder. Korsene peker mer i retning av det første alternativet, men det er umulig å si for sikkert. Det er en kristen amulett som inneholder flere lønruner og binderuner, altså tegn på runekyndighet, mens budskapet er skjult. Det er nærliggende å tro at en person som rister lønruner og binderuner også skulle kunne riste et forståelig budskap, så vi kan anta at et eventuelt budskap har vært skjult med vilje.

Men selv om Knirk har kategorisert denne innskriften som latinsk, mener jeg den ikke nødvendigvis er det. Deponeringstiden er datert til 1300-1375 av Kevin Gosling, en tid hvor runetegnet þ fortsatt var i bruk. Siden at innskriften ikke utgjør noen språklig mening kan vi ikke definere den som norrøn, men det er heller ingen språklig grunn til å definere den som latinsk. Tilstedeværelsen av et runetegn som står for et fonem som ikke har vært tilstede i klassisk latin gjør det ikke mer trolig at innskriften har vært ment som latinsk. På den andre siden vet vi fra andre norske latinske runeinnskrifter fra middelalderen at <t> kunne stå for

trykklett [b]. Men i denne innskriften kan vi ikke skjelne noen ord og dermed finne **b** i utlyd. Andre kjente blystykker med runeinnskrifter har latinsk innhold, men det betyr ikke automatisk at alle blystykker har hatt det. Jeg mener at denne innskriften ikke kan defineres språklig hverken som norrøn eller latinsk. Et eventuelt budskap i innskriften er for godt skjult, hvis det ikke da er snakk om å ha brukt runer som magiske tegn med en egen, innebygget kraft.

N507 fra Nidarosdomen har en atskillig kortere innskrift som er vanskelig å tolke, men det mest spesielle med den er årstallet 1479 risset med arabiske tall. Innskriften har blitt tolket som *amen nomine*, som har vært tolket som bruddstykker av den liturgiske frasen *In Nomine Domini* og *amen* (NIyR bind 5, s. 67). Risteren har i så fall ikke vært godt kjent med latin, på grunn av de sterkt forkortede latinske formene han/hun ristet. Hvis dette virkelig er *amen nomine*, tyder alt på en avskrift gjort av en person som ikke har kunnet latin.

Det er nok mer trolig at risteren ikke var veldig rune kyndig, og brukte tegn han/hun hadde sett andre steder. Blyamuletten var deponert i Nidarosdomen, en bygning som fortsatt har mange mer eller mindre intakte runeinnskrifter i murene sine. Det skortet ikke på forbilder. For runeinnskriften består av noen tegn som ikke ser ut til å være utformet vanlig. Et trekk som går igjen blant disse runene er at de fleste av dem ikke har kvister som går helt opp til topplinja. Kun ett tegn har det, rune 2 i linje b. Men dette tegner betegnes av Jonas Nordby (Nordby 2001) som et såkalt kors på stativ. Han refererer til N633 som begynner med et slikt tegn; det er den samme som B251 i denne avhandlingen. Liestøl leser tegnet som et kors i N633, men den tolkes som en omvendt m **m** i N507. Som Nordby skriver: ”Det faktum at et symbol som kors på stativ forekommer mellom runene, tyder på at disse ble oppfattet som magiske tegn heller enn runer” (Nordby 2001, s 57).

Som med andre runeamuletter kan det være en mulighet for kjøp og salg av amuletter som en måte å få beskyttelse. I en slik situasjon, særlig på dette tidspunktet da vi ikke har noen andre fast daterte innskrifter, bør vi tenke over muligheten at en selger kan ha påstått at innskriften betydde noe spesifikt og beskyttende. En eventuell kjøper trenger ikke å ha kunnet verken runer eller latin for å ha kjøpt amuletten. På den andre sida er dette ikke et dyktig utført stykke håndverk, og ifølge NIyR ble den funnet høyt oppe under gesimsen i oktagonen (bind 5, s. 65). Undset forteller at blystykket ble funnet mellom steinene der og at det antageligvis må ha blitt plassert der under reparasjon (NIyR bind 5, s 65). Bly ble brukt til å tekke tak og i forbindelse med vinduer, så hvis reparasjoner var i gang på Nidarosdomen burde arbeidsfolk kunne få tak i litt bly.

I og med at årstallet 1479 er ristet inn i blyamulletten, regner vi med den er fra det året. Den er den yngste absolutt daterte norske førreformatoriske runeinnskriften, men det virker ikke som risteren har kunnet uttrykke seg godt språklig med runene. Funnstedet kan tyde på at en arbeider har plassert stykket der mens man holdt på med reparasjoner eller vedlikeholdsarbeid. Hvis dette er en forsøkt latinsk innskrift så støtter et slikt opphav teorien. Men en annen ting som bør nevnes er bumerkene som Nidarosdomen er full av. Noen av disse ligner runer, noen er i formen mer eller mindre identiske med kjente runetegn. Jeg tror ikke tegnene på blystykket er bumerker, men hvis det er laget av steinarbeidere ved Nidarosdomen ville både bumerker, bokstaver og runer være noe de så ofte. Det betyr ikke at de nødvendigvis kunne lese innskrifter med dem. Denne innskriften er fantastisk på grunn av datering med årstall, men den er vanskelig å tolke. Flere av tegnene avviker fra vanlig runeformer.

Kjennskap til det arabiske tallsystemet kan tyde på en viss kjennskap til pergamentslitteracy. Det kan tenkes vi har å gjøre med en geistlig som holdt til i Nidaros på 1400-tallet og som daglig var omringet av gamle runeinnskrifter så vel som pergamentskultur.

Det kan på den andre siden også tenkes at vi har å gjøre med en verdslig person som kjente til skikken med å ha blyamulletter med innskrift på rundt halsen for beskyttelse, og som trolig har sett slike amuletter selv, men som ikke har kunnet runene. Derfor ble denne kopien feilaktig.

Disse blyamullettene kan man tolke som kopier av blyamulletter som har hatt et forståelig budskap. Den yngste fra Nidarosdomen er så sein at det er godt mulig, om ikke sikkert, at runeskriften som et funksjonelt, utbredt skriftsystem var forsvunnet. Mange rester av runene som skriftsystem ville ha vært synlige, mange flere enn i dag, men selv om vi ikke bør ta mangel på bevis som bevis på mangel er det meget trolig at om noen fortsatt drev med runer seint på 1400-tallet, var de veldig få. Fra Trondheim har vi også alfabetinnskriften N818, datert til 1400-tall, men den er ristet av en person som har kunnet runer så vel som alfabetet. Det kan ikke være samme person eller miljø som står bak blyamulletten.

Evangelistene

De fire evangelistene Mattheus, Marcus, Lucas og Johannes var populære blant norske runeristere i middelalderen. Dette kan man se ved å gå gjennom norske middelalderinnskrifter i Samnordisk runtextdatabas. Deres navn ble ristet ofte og som regel sammen, men ikke alltid i samme rekkefølge. Dette firkløveret finner vi også i seinmiddelalderen, og de tre eksemplene fra 1325-1500 er:

B106 (N634)

A o a=lf a kristu=s et a=lf a

B ieꝛꝛꝛꝛsus et ma=ria ma=rcus

C mateus lucas

D iohannes mateus lucas

Innskriften står på en trepinne med hull, med andre ord en runeamulett man kan ha båret med seg rundt halsen. Vi kjenner til lignende amuletter i bly, for eksempel N507 fra Nidarosdomen. Treamuletter må ha vært et billigere alternativ.

Innskriften har fem eksempler på binderuner. Man har ristet navnet Johannes med to runer for geminerte konsonanter, et klart skriftlig trekk. Konjunksjonen *et* har man transkribert direkte fra den skriftlige latinske formen, mens vi svært ofte finner dette ristet som **æþ** i norske middelalderinnskrifter på latin. Den sistnevnte formen er ortofon, altså uttalebasert. At man har ristet **et** i denne innskriften er også et skriftlig trekk.

Risteren skiller mellom *ch* og *c*. Man har brukt **ƿ k** i ordet *Christus*, men ellers er det kun brukt **ᶜ c** der hvor latinsk skrift ville hatt *c*. Grunnen til at man på latin skriver *Christus* og ikke **Cristus*, er at ordet opprinnelig er gresk: Χριστός (*christós*, 'den salvede'). I likhet med *ph* og *th*, er *ch* en latinsk digraf som skal representere et fonem latin ikke hadde, men som gresk hadde. Denne innskriften har trolig en lærd person stått bak.

Det greske bokstavnavnet *alpha* nevnes to ganger i linje a. Gresk kommer her inn under betegnelsen kirkelatin, og vil ikke behandles som et separat språk. Mattheus og Lucas nevnes begge to ganger. Siden denne innskriften er en oppramsing av hellige kristne navn, kan man plassere den i kategorien religiøs innskrift. Å bære rundt på en slik samling mektige ord har nok, i bærerens syn, beskyttet ham eller henne fra onde makter.

B541 (N638)

A suspissuspiriure(s)(n)=oli ok a=rꝛꝛꝛton ÷ iio[h]a=nis ma=rkus ma=þios lukas o=ræei

B þ(o)(y)s(o)(i)(p)ie(æ)þnnoapnac(s)ia ꝛ a=ue ma=ria (t)isus kristr a=ue ma=ria

Den andre innskriften er ristet på et sammenbrettet blybånd. Blant de latinske innskriftene har vi flere på bly. Den har mange binderuner, 6 i linje a og 4 i linje b. Begynnelsen av evangelistoppramsingen markeres med korstegn. Man har brukt **ƿ k** for latinsk *c*.

Denne innskriften er tidligere nevnt, men ikke gjennomgått, i avsnittet om Ave Maria-innskrifter. Innskriften inneholder også en del pseudolatiniske ord i begynnelsen av linje a, og muligens flere i begynnelsen av linje b. Det er også spor av norrønt, for eksempel konjunksjonen *ok* i linje a. Den andre þ-runa i linje b er nok del av den latinske konjunksjonen

et, her ristet ortofont og ikke direkte transkribert fra latinsk bokstavskrift. Innskriften bærer ikke preg av skriftlige latinkunnskaper. Man har ristet ortofont, for eksempel **ma=pios** for latin *Mattheus*. I tillegg til evangelistene nevnes Ave Maria to ganger og Jesus Kristus en gang. Vi kan regne dette for å være en amulett som man har båret rundt på kroppen til beskyttelse og styrke.

B544 (N635)

{M}(a){THEU}c {M}(a){RCUS LUS}? ??a{NNE}c

Denne siste evangelistinnskriften står på en gullring. Vi kan konstatere at evangelistenes navn er ristet på tre forskjellige gjenstander og materialer. Gull var den gang som nå et dyrt metall, og var i middelalderen forbeholdt de rike. Materialet i denne ringen var av god kvalitet:

«Ei prøve viser ei eigenvekt på 18,85, eller omlag 23,5 karat, det vil seia svært reint gull»(NIyR bind 6, første hefte, s. 68).

Personen som en gang rundt 1335 mistet denne ringen i Bergen har tilhørt samfunnets høyere sjikt, og tapet av ringen var nok bittert. Men det var nok mer på grunn av gullet enn ringen. Innskriften er ikke særlig vakker og inneholder feil. Gullsmeden kan muligens ha hatt et forelegg han selv ikke har forstått.

Fem av tegnene er runer. Resten av innskriften er ristet med latinske majuskler (andre eksempler, dog utenfor mitt materiale, på blandingsinnskrifter med runer og alfabet er N457 og B454). Runetegnene er:

1 **t** og 1 **c/z** i navnet *Mattheus*. 1 **t** er her ment som en 1 **a** med kvisten plassert øverst. 1 **c/z** står her for <s>. Begge disse runenes betydning framgår av konteksten.

1 **t** i navnet *Marcus*. Som i *Mattheus* har man plassert kvisten for høyt oppe på staven. 1 **a** er riktig.

1 **a** og 1 **c/z** i navnet *Johannes*. I dette navnet har man utformet a-runen korrekt. Som i navnet *Mattheus* er 1 **t** brukt for <s>.

Av de tre evangelistinnskriftene er denne den eldste. De to andre er fra tiårene rundt 1400. Dette behøver ikke å bety noe, i og med at et ukjent antall runeinnskrifter har gått tapt siden den gang. Ringen, hvis den virkelig kom fra Bergens gullsmedkvarter (bruken av runer utelukker land utenfor Norden), forteller oss at gullsmedene der ikke nødvendigvis var flinke med verken latin eller runer (og i dette tilfelle, håndverket sitt).

Disse tre innskriftene deler felles innhold, men også funksjon. De to førstnevnte er helt klart amuletter, gjenstander man har båret på seg som har hatt beskyttende eller lykkebringende

kraft. I lys av innholdet og det faktum at den også bæres rundt på eierens person, er det naturlig å regne gullringen som en amulett.

Evangelistene var hellige personer. De fire evangeliene utgjør en viktig del av det nye testamentet, sammen med Apostlenes gjerninger, Johannes åpenbaring, Paulus brev og andre brev. Den menige kirkegjenger vil nok ha hørt disse navnene ofte i løpet av et kirkeår. I innskrift B106 og B541 står evangelistnavnene i kombinasjon med henholdsvis Alpha og Omega, Kristus og Maria, og Ave Maria, Jesus Kristus og Ave Maria. Det kunne vært interessant å se om kombinasjonen Jesus, Maria og evangelistene er vanligst også i andre tidsrom og geografiske områder enn Norge 1325-1500, men det er utenfor denne avhandlingens rammer.

B106 har for øvrig gjentatt navnene Mattheus og Lucas, noe som man sikkert har ment har hatt en styrkende effekt. Det kan også tenkes man har fylt opp ledig plass med noe nyttig, og det ene behøver ikke utelukke det andre.

Annet

B257 består av et norrønt eddadiktvers der risteren tilsynelatende bruker runer for å få gjennom sin vilje, jfr. Sigerdrivamål vers 6-19 (Holm-Olsen 2001, s 228-231). Innskriften er veldig interessant, ikke bare fordi den har en norrøn påkallende, altså magisk, tekst som nevner *bótrúnar* og *bjargrúnar*, men også på grunn av kombinasjonen av denne norrøne påkallelsen med latin. For å avslutte budskapet ristet han (innskriftens ”mål” er ei kvinne) en rekke latin-lignende ord:

beirist : rubus : rabus : ep : arantabus : laus : abus : rosa : ga=ua --

Ordet **ep** skal sannsynligvis være latinsk *et*. Dette er svært vanlig, de fleste latinske runeinnskrifter følger denne uttalenære ristningsskikken.

Latinske grammatiske endelser som *-us* og *-bus* er til stede i innskriften, men ordene i seg selv betyr ikke noe. Dette kan sammenlignes med hvordan vi ofte kan sette endinga *-ur* på et ord for å gjøre det «islandsk», eller alle personnavnene på henholdsvis *-us* (romerske) og *-ix* (galliske) i den franske tegneserien Asterix. Man tar et karakteristisk trekk fra språket og generaliserer.

I denne innskriften har risteren benyttet seg av magi. Han har brukt hjemlige, norrøne begreper, som passer inn i Eddadiktningen. For å avslutte verset har han ristet en rekke pseudolatinske ord, sannsynligvis i den hensikt å forsterke magien. Disse ordene gir et muntlig inntrykk og det er usannsynlig at mannen kunne latin, selv om han har hørt det.

B201 (N634) har formelen *AGLA* tre ganger. Dette er initialene til de hebraiske ordene *Atta gibbor leolam, adonai*, 'Du er sterk i evighet, herre!' (NIyR bind 6, første hefte, s. 71). Den er kjent fra mange andre runeinnskrifter, for eksempel N636, N216, A8. Dette er det eneste tilfellet av bruk av *AGLA* etter 1325 i runeskrift. Runene står mellom kors, altså annethvert kors og runetegn. Innskriften avslutter med de utolkbare ordene **laua : loahki**. Gjenstanden er en flat runepinne uten hull, altså ingen amulett.

B664, datert 1350-1400, inneholder et, muligens to, magiske ord vi kjenner den dag i dag: abrakadabra. Gjenstanden er ei blyplate, så vi har nok her å gjøre med en amulett med *ephesia grammata* å gjøre.

Kronologisk utvikling 1325-1500: nedgangstid eller ei?

Ifølge islandske annaler gikk svartedauden i 1349 hardt ut over Norges befolkning og spesielt geistlige dødsfall nevnes: i Nidaros overlevde kun én kannik av alle de høyere geistlige, mens biskopene av Hamar, Stavanger og Bergen alle døde av pesten. På én dag skal ei kirke i Bergen ha mottatt 80 lik, blant dem 13 prester og 6 diakoner (Benedictow 2004 s. 154-155).

Blant de latinske runeinnskriftene er det mange som kan ha blitt ristet mer eller mindre av hvem som helst, for eksempel B85 (N621): **ae maria**. Slike innskrifter, som i en del av materialet fra denne tiden er ristet på kar og skåler, vanlige husholdningsgjenstander, kan ha blitt observert og kopiert selv av personer som verken kunne runer eller latin. På den andre siden har vi en del innskrifter som er lengre og mer avanserte, med tydelige spor av kjennskap til latinsk språk og skrift. Siden de latinske runeinnskriftene fra denne tiden så godt som alle har kristent innhold er det fornuftig å anta at mange, om ikke de fleste, av de mer avanserte latinske innskriftene er ristet av personer med kirkelig opplæring og yrke. Selvsagt fantes det mennesker med verdslig bakgrunn som kunne latin i forbindelse med sin utdanning. Dette var helst privilegerte mennesker fra samfunnets øvre lag. Allikevel var de sannsynligvis langt færre enn de geistlige. Hvis vi antar at dette er tilfelle, skulle man tro at pestens desimering av nordmenn, og da spesielt geistlige, ville hatt en innvirkning på runematerialet. Men kan man spore en nedgang i latinske runeinnskrifter etter svartedauden?

Hvis vi ser alt runematerialet 1325-1500 under ett, kan vi se at antall sikkert daterte runeinnskrifter 1325-1350 er 41, mens antallet 1350-1400 er 31. Det viser en nedgang på bare ti innskrifter. Perioden etter svartedauden er dessuten dobbelt så lang, 50 år istedenfor 25. Til sammenligning har neste periode, 1400-1450, 10 innskrifter – fallet i antall innskrifter, 21, er derfor mer dramatisk etter 1400 enn etter 1350.

Men hvis vi nå konsentrerer oss om de latinske innskriftene, som det er 25 av fra hele tidsrommet 1325-1500, blir bildet et annet enn det vi skulle forventet. Fra tiden før 1350 har vi 7 latinske innskrifter som kan dateres mer eller mindre nøyaktig. Men fra 1350-1400 har vi faktisk overlevert 10 latinske innskrifter, en oppgang i antall. Etter 1400 synker derimot antallet drastisk, med bare to innskrifter 1400-1450 og kun én fra 1450-1500.

Innskrifter med vid datering utgjør to latinske innskrifter fra 1300-tallet og tre fra 1400-tallet. Det latinske runematerialet vi har overlevert viser ikke tegn til å ha blitt nevneverdig hemmet av svartedauden, det er derimot vekst i andre halvdel av 1300-tallet.

Latinske navn i materialet

Personnavn har alltid vært en vanlig del av innholdet i runeinnskrifter, både på urnordisk og norrønt språktrinn (og på moderne språk i de etterreformatoriske innskriftene). Til alle tider har man hatt behov for å markere navn, enten sitt eget eller andres. Navn dukker opp i mange kontekster, på forskjellige gjenstander og materialer.

Seinmiddelalderen er ikke annerledes: av de 109 runeinnskriftene fra perioden 1325-1500 (i Bergens tilfelle 1332-1500), inneholder 54 av dem personnavn. Ingen stedsnavn har blitt funnet (men folkeslaget *Upplendingar* nevnes i B88, datert 1332).

De aller fleste av disse personnavnene står uten tittel, tilnavn eller patronymikon. Innskrifter med navn utgjør derfor en svært stor (rundt halvparten) og viktig del av materialet; og enda større tatt i betraktning at deler av materialet er uleselig eller fragmentarisk. Innskriftene som listes opp her har både latinske og norrøne navn.

Tønsberg: 4⁹

Bergen: 43¹⁰

Resten av landet: 7¹¹

Noen av disse innskriftene inneholder flere navn, slik at selv om det er 54 innskrifter, er det

---

⁹ Følgende innskrifter fra Tønsberg inneholder navn: A50, A60, A63, og A218. **Sum: 4**

¹⁰ Følgende innskrifter fra Bergen inneholder navn: B3, B4, B7 (N622), B47 (N710), B72 (N758), B73, B75 (N624), B77, B80 (N720), B81, B84 (N608), B85 (N621), B106 (N634), B128, B132, B195 (N648), B200, B219, B233 (N620), B238 (N649), B241, B243, B245, B247 (N661), B249, B251 (N633), B261 (N746), B333, B395, B397 (N711), B398, B412 (N653), B420, B423, B518, B520, B541 (N638), B543 (N617), B544, B577 (N623), B611, B619 og B657. **Sum: 43**

¹¹ Følgende innskrifter fra resten av Norge inneholder navn: N79, N297, N317, N391, N535, N547, og N594.

Sum: 7

snakk om 101 navn i alt. Men i innskriftene kommer vi også over repetisjoner av samme navn, for eksempel den norrøne B245: **æinar:sikr:amek ainarsikremak** og den latinske B106:

(a) **o(al)fakris(tu)set(al)faie**

(b) **susetm(ar)iam(ar)cus**

(c) **mateus lucas**

(d) **iohannes mateus lucas**

På grunn av slike repetisjoner, reduseres mengden forskjellige navn, navn som er distinkte fra hverandre, til 58 personnavn. Av disse er 47 av norrønt eller germansk opphav, mens 11 er et resultat av latinsk kristen innflytelse – bibelske navn og lignende.

Som vi ser, utgjør personnavn av mer eller mindre «hjemlig» opphav over tre fjerdedeler av navnematerialet i seinmiddelalderens runer.

Ovenfor har vi sett en oversikt over navneinnskriftene. Under følger en oversikt over antall navn:

Tønsberg: 4 navn i alt.

Bergen: 88 navn i alt.

Norge ellers: 9 navn i alt.

Det er viktig å huske på at vi i Bergen har å gjøre med en mye større gruppe av innskrifter uansett innskriftstype. Men statistikken forteller oss noe interessant når det gjelder antall innskrifter i forhold til antall navn: der Tønsberg og resten av landet har tilnærmet forhold 1:1 når det gjelder navn og innskrift (unntaket er N547 med to navn), har Bergensinnskriftene 88 navn fordelt på 43 innskrifter, altså rundt dobbelt så mange navn som der er innskrifter.

Noen av de bergenske runeinnskriftene er nokså lange; man har risset på pinner med kvadratisk tverrsnitt, og brukt alle fire flatene. Når noen av dem, i sær de latinskspråklige, ramser opp navn, bidrar dette til å trekke opp gjennomsnittet. Reelt sett er mange innskrifter korte, og inneholder kun ett navn – som regel eieren av noe som runepinnen har vært festet til.

Fordeling av navn i forhold til kulturelt opphav er slik (alle navn telles, selv repetisjoner):

Tønsberg har 3 innskrifter med 3 «hjemlige» navn, og 1 innskrift med 1 latinsk navn.

Bergen har 29 innskrifter med 52 «hjemlige» navn, og 14 innskrifter med 36 latinske navn.

Norge ellers har 7 innskrifter med 9 «hjemlige» navn, og 0 innskrifter med 0 latinske navn.

Det er et skille å spore mellom bruken av «hjemlige» og kristne navn i materialet. De aller fleste kristne navnene er å finne i innskrifter som har å gjøre med bønn, de aller fleste på latin.

Kun et mindretall av innskriftene har personnavn som faktisk har vært i bruk i Norge i middelalderen, da oftest i endret form; for eksempel B4: **io(an)a** (*Jóhan*) og B333: **sira:ion** osv. (*Síra Jón*) som begge er fornorskede versjoner av det bibelske navnet Johannes. Disse var vanlige norske navn og regnes dermed ikke som latinske.

De bibelske navnene i normalisert form (kvinnenavn er understreket):

Maria, Elisabet, Johannes baptista, Jesus, Marcus, Mattheus, Lucas, Johannes, Tobias, Shadrach, Meshach, Abednego, Emanuel.

Innskriftene inneholder til sammen 14 kvinnenavn og 23 mannsnavn, til sammen 37 navn. 1 har enten tittel.

Det hyppigste navnet er *Maria*, med 13 eksempler. *Johannes*, *Matteus* og *Lucas* har 4 hver. *Marcus* og *Jesus* har 3 eksempler. Resten av navnene har ett eksempel hver.

Det komplette navnematerialet viser en overvekt av mannsnavn, men de bibelske navnene er jevnere fordelt på begge kjønnene. De «hjemlige» navnene er flere, mens de bibelske navnene har større hyppighet pr. navn.

Av de bibelske navnene i materialet ble trolig kun et fåtall brukt som personnavn. *Jóhan* (B4), *Jón* (B84), *Jóhan* (B200), *síra Jón* (B333), *Jón* (B395), *jumfrú Margréta* (N297), *Margrét* (N535), og muligens *Samson* (N594) er de aktuelle navnene. Disse vil bli diskutert i kapittelet om norrøne innskrifter.

Navnelista under står i alfabetisk rekkefølge.

Abednego, en av Daniels følgesvenner. Se *Shadrach*.

Elisabet er navnet på flere bibelske personer, samt St. Elisabeth av Thüringen (d. 1231). Brukt som personnavn i Norge fra rundt 1350 (Stemshaug 1981, s.132). Ristet én gang, i B73.

Jesus ble ristet to ganger; i 1395 (B106) og ca. 1415 (B541).

Johannes kan stå for to personer: *døperen Johannes*, eller *evangelisten og apostelen Johannes*. Det er det nest mest ristede navnet av bibelsk opphav i runematerialet, med 4 eksempler (B73, B106, B541 og B544).

Lucas skrev Lukasevangeliet. Dette navnet nevnes i to innskrifter: B106 og B541.

Margréta brukes to ganger i materialet, begge gangene er det snakk om en persons navn (N297 og N535). I Norge var navnet i bruk som personnavn fra rundt 1350 (Stemshaug 1981, s. 182).

Marcus skrev Markusevangeliet. Navnet var i bruk i Norge fra 1100-tallet (Stemshaug 1981,

s. 184), men ingen av runeinnskriftene tyder på at man snakker om en samtidig person.

Maria er Jesu mor, og med klar margin det oftest ristede navnet i materialet; det dukker opp hele 12 ganger. Det er også det mest ristede navnet i runeinnskrifter fra hele middelalderen alt i alt. Som peronnavn var det sjeldent: *Namnet er bore av tre no. kongsdøtrer i mellomalderen (eldst dotter til Harald Hardråde, 1000-t.), men kom ikkje i allmenn bruk før på slutten av 1500-t* (Stemshaug 1981, s. 183).

Mattheus skrev mattheusevangeliet og nevnes i innskriftene B106 og B541. Navnet er i følge personnamnleksikonet: *Kjent sidan 1300-t. men er i si fulle form heller uvanleg her til lands både i mellomalderen og nyare tid* (Stemshaug 1981, s.185).

Meshach, en av Daniels følgesvenner. Se Shadrach.

Shadrach, Meshach og Abednego var tre unge menn som var Daniels følgesvenner i det gamle testamentet. De dukker opp i innskriften B251, datert 1335.

Samson er ristet i innskriften N594. Dette er et gammeltestamentlig bibelsk navn: *Sjimsjōn, ei avl. av det hebraiske ordet for 'sol' innlånt over gr. Sampsōn. Kjent her i landet sidan ca. 1300 [...]* (Stemshaug 1982, s. 208). Men hvordan skal man kategorisere dette navnet i nettopp denne innskriften? Gjenstanden med runene er drikkehornet fra Voss, datert på kunsthistorisk grunnlag til 1400-tallet. På hornet er et motiv, Samson fra det gamle testamentet.

Som Stemshaug skriver, er Samson kjent som personnavn fra ca. 1300. Diplomatarium Norvegicum inneholder 13 brev der Samson nevnes, i ett av dem dog som navn på en bygård i Bergen (Samsongården, bind I, 562) og et annet som skipsnavn (Bind XV, 543). Det resterende materialet deler seg i tre kategorier:

Brev om Samson Matssøn, Henrik Krummedikes fogd i Bergen (Bind IX, 494; bind II, 1101 og 1105). Brevene er datert 1518, 1530, og 1532.

Brev om Samson Filipsson, ombudsmann i Ryfylke (Bind VI, 536; bind III, 656; bind IV, 877; bind IV, 926). Brevene er datert 1410-1450, 1421, 1440, og 1451.

Brev om andre personer ved navn Samson, på Voss (Bind X, 5; bind XIII, 2, bind I, 462). Brevene er daterte ca. 1300, (kort tid før) 1300, og 1379-1380.

Det overleverte brevmaterialet tyder sterkt på at mannsnavnet Samson var i bruk på Vestlandet fra 1300-tallet og utover. Men det er her snakk om 3-5 personer, så det er ingenting som tyder på at navnet var veldig utbredt. Særlig interessant for oss er det at tre brev fra Voss omtaler personer med dette navnet, alt fra rundt 1300, til rundt 1380. Det er ikke usannsynlig at navnet har levd videre lokalt på Voss selv etter personene i brevene var døde. Dermed kan det være en liten mulighet for at for eksempel en sønnesønn av en Samson

fra 1300-tallet kan ha merket hornet sitt med navnet sitt på 1400-tallet. Men på den andre siden kunne man bruke navnesammentreffet som en faktor til å trekke hornets datering ned på 1300-tallet. Det måtte i tilfelle være hvis **samson** på hornet virkelig er navn på eieren eller makeren, og ikke bare figuren som er avbildet på hornet.

Tobias skrev den apokryfe Tobias' bok i det gamle testamentet. Hans navn nevnes i innskriften B251, sammen med Shadrach, Meshach og Abednego.

Oppsummering

Med 25 innskrifter med latinsk innhold av totalt 109 innskrifter var latin absolutt i bruk mellom 1325 og 1500. Noen av dem har både norrønt og latin; antall innskrifter uten norrønt innhold er 18 og de resterende flerspråklige innskriftene er 7 til sammen.

Men innholdet i innskriftene er nesten alltid religiøst og/eller magisk. Som tidligere nevnt er det ikke alltid lett å skille mellom hva som har vært ment som magisk og hva som har vært ment som religiøst. En ting er i alle fall helt sikkert: det er ingenting som tyder på ukristent innhold, det er ingen spor av verken førkristen åsatro eller andre mørke makter. Det virker som at det ikke har vært noe skille mellom religion og magi i disse innskriftene.

Vi finner ikke latinske paralleller til norrøne runesjangre som brev, eierinnskrifter, handelsinnskrifter eller verdslig poesi. Det dreier seg om to separate grupper: de latinske religiøse innskriftene og de norrøne innskriftene som inneholder mange forskjellige innskriftstyper.

To innskrifter inneholder alfabeter. Det ene er speilvendt på et bakkelsjern, slik at oblatene fikk runeinnskriften riktig vei. Dette er ikke ulikt for eksempel Marie-kjeks i dag. Oblatene ble brukt under nattverden, og denne alfabetinnskriften bør forstås innenfor en kirkelig kontekst. Man innviet kirker ved blant annet å tegne greske alfabettegn og alfabetet har en naturlig plass i kirken. Den andre er derimot ristet på en pinne i Trondheim, og kan ikke forklares. Vi bør ikke glemme at også verdslige personer, da gjerne fra samfunnets høyere lag, også kunne ha tilgang til opplæring. De to latinske alfabetinnskriftene er fra 1400-tallet. De er ikke identiske, og den ene innskriften består også til dels av norrøne tegn, det vil si runer som representerer lyder som ikke brukes i latin, men derimot i norrønt mål.

En innskrift, B84, er tilsynelatende en bønn om helbredelse, uten at noen hellige personer nevnes. Det er allikevel trolig at den tilhører gruppen av kristne, latinske bønnen om hjelp og helbredelse. Disse har vi tre andre av. En av dem har norrøne titler, mens de to andre ikke har norrønt innhold. De er alle ristet på pinner, men en av dem har hull for snøre, altså en amulett.

To av dem er tydeligvis kopier av forelegg som muligens har blitt ristet ortofont.

Tilstedeværelsen av slike kopi-innskrifter med forvansket latin kan enten tyde på produksjon og salg av amuletter og andre gjenstander til bærerens lykke og beskyttelse, eller at man vanligvis kopierte andres helsebringende runeinnskrifter til eget bruk, uten å kunne forstå innholdet i stort større grad enn å vite at det var latin.

Runekyndigheten og latinkyndigheten varierer. Her finner vi praktisk talt perfekt latin, men vi finner ord som skal ligne latin, men som egentlig ikke betyr noe. Det må ha vært flere nivåer her: noen innskrifter, som for eksempel Ave Maria, trengte man ikke kunne latin for å riste. I den andre enden av spekteret har vi lengre innskrifter på god latin, som for eksempel B73 (N631), der risteren har kjent til det latinske språket og hvordan det ble skrevet med bokstaver.

En annen faktor som spiller inn her er hvordan man har fått tak i det budskapet man rister ned. Har man hørt det, har man lest det? Har et eventuelt forelegg vært skrevet med bokstaver eller ristet med runer? Har noen diktert? Slike spørsmål er umulige å besvare med sikkerhet, men innskriftene kan fortelle oss noe om deres opphav.

Noen innskrifter er lange (relativt sett), mens andre er så korte som bare et par ord. Korstegn går igjen i mange av innskriftene, noe som stemmer veldig godt overens med innholdet. De aller fleste innskriftene inneholder binderuner, unntatt B84, B85, B201, B233, B544, B611, B664 og N507. Tre av disse er korte Ave Maria-innskrifter. B544 er ringen med hovedsakelig latinske majuskler og noen runer, derfor har ikke den binderuner. B201 og B664 inneholder magiske ord, AGLA og abrakadabra. Det er mulig man ikke vil ha ødelagt en eventuell magisk virkning. B84 er ikke noen lang innskrift, det er mulig det er derfor den ikke inneholder binderuner. Til slutt er N507 fra 1479 uten binderuner, etter alt å dømme fordi risteren ikke var særlig runekyndig. Det er ikke sikkert han visste hva han ristet.

De latinske innskriftene vi har overlevert kommer for det meste fra Bryggen. To av dem er fra Tønsberg, to fra Trondheim, en fra Oppland, to fra Hordaland og én av uviss proveniens. Utenom byene Nidaros, Bergen og Tønsberg, er alle innskriftene knyttet til kirker og kirkeaktivitet. Byinnskriftene er derimot ristet inn på mange slags gjenstander, fra dagligdagse ting som tallerkener og skåler, til amuletter i tre og bly. Et høyt antall er ristet på runepinner.

Navn har vært et svært vanlig innslag i runeinnskrifter helt fra de tidlige urnordiske runesteiner. Dette materialet bekrefter inntrykket, da omkring halvparten av innskriftene i perioden 1325-1500 (1332-1500 i Bergen) inneholder navn. Språklig sett er majoriteten av

navnene nordiske eller germanske, men også navn av bibelsk/kristent opphav utgjør en stor del av materialet. Latinske navn går igjen i disse innskriftene. Alle de latinske innskriftene, med unntak av alfabetinnskriften N818 fra Trondheim, inneholder ett eller flere navn. I noen tilfeller er det snakk om blandingsinnskrifter, så navnene kan være enten norrøne eller latinske, eller begge deler.

Det er relativt sett et høyt antall latinske innskrifter i seinmiddelalderen. Selv om runetradisjonen er på hell står skikken å riste runetekster på latin ganske høyt.

NORRØNE INNSKRIFTER

Av runematerialets 109 innskrifter er noen ristet på latin, som vi har sett, mens mesteparten er ristet på norrønt. Som tidligere nevnt inneholder mange innskrifter blandinger av norrønt og latin. Dette kapittelet vil dreie seg om innskrifter med helt eller delvis norrønt innhold. Med norrønt menes det vestnordiske språket i middelalderen.

Det norrøne språket dekket geografisk sett Norge, inkludert Båhuslen, Jämtland og Härjedalen, og Vesterhavsoyene. Med Vesterhavsoyene menes Grønland, Island, Færøyene, Shetland og Orknøyene. Disse var fortsatt under norsk kontroll i seinmiddelalderen, selv om Shetland og Orknøyene ble pantsatt til skottene i 1468-9 av kong Kristian I. Språket på disse øyene levde videre som *norn*, som ble talt av noen shetlendere og orknøyboer så seint som 1700-tallet. På Grønland forsvant de siste bosetningene på 1400-tallet. På Island og Færøyene levde norrønt videre, og moderne islandsk og færøysk språk ligger nærmest norrønt av alle levende nordiske språk og dialekter.

Østnordiske handelsmenn og andre reisende fra Sverige og Danmark kan selvfølgelig ha kommet innom Bergen, hvor majoriteten av runematerialet er fra. Vi vet at for eksempel gotlandske kjøpmenn var innom Bergen, og runeskriften overlevde også ut på 1500-tallet på Gotland.

Men dessverre er mange av runeinnskriftene relativt korte, mange av dem er kun navn eller eierlapper, og det vil ikke her gjøres noe forsøk på å lokalisere eventuelle østnordiske runeinnskrifter. Det regnes som sannsynlig at materialet er vestnordisk.

Geografisk sett har vi ingen norrøne innskrifter fra Trondheim. Fra Tønsberg har vi 3 som kan sikkert regnes som norrøne.¹² Fra Bergen har vi 45 norrøne innskrifter. Tre av dem inneholder også litt latin. En del andre innskrifter fra Bergen kan være norrøne, men kun de sikre norrøne innskriftene medregnes her.¹³ Fra resten av landet er de norrøne innskriftene fordelt slik: Hamre kirke i Hordaland har 2. Øye kirke i Oppland, Hafslo og Hopperstad kirker i Sogn og Fjordane, Helbostad i Nord-Trøndelag og Voss i Hordaland har alle én innskrift hver. I tillegg kommer én innskrift med ukjent proveniens, den tidligere nevnte kong Olufs bakkelsjern.¹⁴ Som ved innskriftene fra Bergen har vi også blant disse innskriftene noen innslag av latin. Av disse åtte innskriftene som kommer fra områder utenom middelalderbyene er fem fra kirker

---

¹² A50, A60 og A218.

¹³ B4, B30, B47, B72, B74, B77, B80, B81, B86, B87, B88, B94, B128, B132, B195, B200, B219, B223, B238, B241, B243, B244, B245, B247, B249, B250, B251, B257, B261, B333, B395, B397, B398, B412, B420, B422, B423, B516, B518, B520, B541, B542, B546, B613 og B657.

¹⁴ N79, N297, N298, N317, N391, N535, N547 og N594.

og én, bakkelsjernet, knyttet direkte til kirkelig bruk.

Til sammen blir dette 56 sikre norrøne innskrifter fra 1325-1500 i Norge.

Dateringsmessig er norrøninnskriftene fordelt slik:

1325-1350: 24

1350-1400: 12

1400-1450: 3

1450-1500: 0

Innskrifter med vid datering fordeler seg slik:

1300-tall: 8

1400-tall: 2

Overlapp: 7

Med overlapp menes overlapping mellom århundrene, for eksempel 1375-1410.

Av de norrøne innskriftene har vi et antall språklig sett blandingsinnskrifter. Mengden norrønt i forhold til latinsk språk varierer. Disse har blitt gjennomgått i kapittelet om latinske innskrifter, da med fokus på det latinske innholdet. Innskriftene er:
N79, N297, N547, B84 (N608), B251 (N633), B257 og B541 (N638).

Det finnes et antall innskrifter som ikke kan tolkes språklig. Dette er enten på grunn av skade, uforståelig innhold, eller ufullstendig innskrift. Disse innskriftene er:

A59 - **suanpora**

A121 - (a) **y+kr k aþkaþþþpynhpnra (an)**

(b) **+kapann n aþ k m a aþ k aþþþþnþaþnp+ (ao)**

(c) **+nkhpnþaþnannmy k rp+n+(ao)**

A235 - **uþn**

B10 - **tar**

B51 - **..sf**

B76 - **tmrn**

B78 - (a) **ba** (b) **ba**

B79 - **(k)---r**

B82 - (a) **m** (b) **m**

B90 - **f**

B134 - **(b)**
 B165 - **..mr**
 B172 - (a) **hui(ar)þrm** (b) **har(ar)þ(op) b** (c) ...
 B226 - **...on**
 B229 - **(b)**
 B230 - **olol**
 B232 - **..s..s.**
 B237 - **.u:...:ar..a..**
 B239 - **K isæa Pb iæ**
 B240 - **b**
 B242 - **(or)uæri(ar)g**
 B259 - (a) **ttnu. ifn:n:h:n:ns:i** (b) **lur:ntþr:nissk:Ö:i:** (c) **h**
 B396 - **fuuki**
 B492 - **aur**
 B519 - **u**
 B559 - (a) **..** (b) **f(ar)**
 B560 - **ri**
 B574 - (a) **øm** (b) **lllll**
 B578 - (a) **þ** (b) **b**
 B609 - **A ætþraralar(t)barraralaralh**
B hliþlialal(n)ial(n)i(þ)ui(þ)ihnlil(n)i
C hlþanlralarararararþrr
D hlllualuailþllualalralolai
E aralrau=utþaialuhlo(n)laaualu(t)la
F huaapouipihrra(u)llhl(l)
 B612 - **A h(a)siin B fui**
 B632 - **ium**
 N299 - **hipi(?)i**
SUM: 33

Innskifter bestående av ett tegn kan ikke tolkes sikkert. Om det er en initial, et bumerke, runenavn, eller bare begynnelsen på en innskrift kan ikke slås helt fast.

Av et samlet materiale bestående av 109 innskifter utgjør disse utolkbare innskriftene mellom en tredjedel og en fjerdedel (28,4 %). Vi kan her skille mellom forskjellige slags

innskrifter:

Noen av dem er skadde og kan derfor ikke tolkes. Noen ble påbegynt, men aldri fullført. Noen kan være dårlig ristet, det vil si risteren ikke var særlig runekyndig. Noen innskrifter kan ha et skjult innhold, for eksempel B609. Noen innskrifter kan være skriveøvelse, da enten øving på individuelle tegn eller kopiering av ord etter hukommelse eller gjennom analyse av ordets fonemer. Lengden på disse vanskelige innskriftene varierer, men de fleste av dem er mellom ett og fem tegn lange slik vi har fått overlevert dem.

I de tilfellene hvor man har ristet tegn for omlydsvokaler eller dental frikativ, er det sannsynlig at innskriften har vært ment som norrøn og ikke latin. Men vi må ha i mente at dental frikativ ofte ristes i utlyd i latinske ord, og at omlydsvokalen /æ/ også har vært i bruk når man har talt latin. Et godt eksempel på begge disse tilfellene er at man ofte i latinske innskrifter ristet **æþ** for *et*. Denne avhandlingen vil ikke gå gjennom disse utolkbare eller ufullstendige innskriftene. Vi kan bare konstatere at vi har et visst antall innskrifter som ikke er umiddelbart tilgjengelige for oss. De kan gi oss statistisk informasjon og vise oss at ikke alle som ristet runer nødvendigvis var eksperter, eventuelt at mange runeinnskrifter ble avbrutt før de var ferdige. Og til slutt må vi ikke utelukke at noen innskrifter har vært kryptiske med vilje, man har villet skjule budskapet.

Denne summen gir en reduksjon i det nyttige runematerialet; av 109 innskrifter er det 76 av dem som gir noe språklig mening og som kan benyttes til undersøkelser av språk og innhold. Det reduserer omfanget av runetekster med om lag en fjerdedel. Men også de korte eller skadde eller på et eller annet vis utdybare innskriftene kan brukes til undersøkelser; deres eksistens vitner om mer runebruk enn de tydelige innskriftene gir oss innenfor perioden, og at om viljen til å riste runer fortsatt var der, var ikke runekunnskapene like levende.

Gjenstandene de er ristet inn i kan fortelle oss om hva man ristet runer i på 13- og 1400-tallet.

Innskriftene inndelt etter innhold

Nedenfor vil innskriftene fordeles på et antall kategorier etter hva slags innhold de har. Dette kapittelet opererer med kategoriene Korrespondanse, Poesi, Eierinnskrifter, Navneinnskrifter uten *á mik*-formel og navnelister, Futhark og syllabarium, Minneinnskrifter og Andre innskrifter.

Korrespondanse

B195, B238, B333. (3)

Brevene er en svært interessant gruppe innenfor runematerialet. Denne avhandlingens runekatalog inneholder tre rune-brev, men flere eksisterer fra tidligere perioder. Alle rune-brevene fra seinmiddelalderen (i denne avhandlingens kronologiske avgrensning) er fra Bergen. I tillegg til de tre helt klare eksemplene på korrespondanse via runepinner har vi en del innskrifter som muligens også kan tilhøre denne kategorien. Disse diskuteres i avsnittet til slutt om andre innskrifter.

B195 (N648) er det kjente Havgrimbrevet:

A ÷ hau÷grimi : felag ÷ sinum ÷ sen÷dir ÷ þorer ÷ fagr ÷ (k)æip÷iu ÷ guþs ÷ ok ÷ si÷nn=a ÷ san:na=n : flaskap ÷ ok uinato mart skorter

B mik felag eki : er * mun:gatet æin÷ki : fis:ka=r:nir ÷ uil ÷ ek : at ÷ þu * uitir ÷ en ÷ ægi : kræf

C þu biþ : bondan=n koma supr til=l uar ok sia hut os liþr egga ha=n til en kræf þu eiskis luta mer ok ægi la þu

D þostæin lan=k uita sen mer hacka nokora eu ÷ sigriþ þæru nokos þa bioþ henne hiit þu mer ekki ueta hyp ua=lapi¹⁵

Det er datert til 1332. Dette brevet er ofte nevnt, derfor er det ikke nødvendig å gå i stor detalj her. Brevet er et handelsrelatert brev der fem eller fire personer nevnes: felagene Havgrim og Tore fager, bonden, Torstein lang og Sigrid. Brevet sparer ikke på ordene, det er en lang runetekst i forhold til mange av de andre norrøne innskriftene fra seinmiddelalderen. Det har en viss formell tone, men det har nok til syvende og sist privat innhold som kun Havgrim og hans nærmeste fikk se. Hvis dette var felager med rune-kyndige tjenestefolk, kan man tenke seg at en tjener leste opp beskjedene høyt for handelsmannen. Innholdet kan passe til opplesning, men det fungerer best som stillelesning forbi innholdet er så privat og spesifikt.

B238 (N649) er det relativt unge Lunanøybrevet:

A ÷ lun(a)næyu hu(i)spræyiu sinni sint-...

B guþs ok sinna ek uil at otu kapp-...

C skreiþar er þu fær nokkora mor...---

---

¹⁵ Oversettelse: Til Havgrim sin felage sender Tore fager Guds hilsen og sitt sanne felagskap og vennskap. Mye mangler jeg, felage! Ikke noe øl og ingen fisker! Jeg vil at du skal vite det, men ikke krev noe. Be bonden komme sør til oss og se hvordan vi lider. Egg ham til det, men ikke krev noe for meg. Og ikke la Torstein lang få vite noe! Send meg noen hansker. Hvis Sigrid ønsker noe, så by henne det. Hudstryk meg ikke for min nød.

D eigi er oftýr¹⁶

Det er datert til 1375-1410. Avsenderen er ukjent siden pinnen er endret fra sitt opprinnelige formål. Man har gjenbrukt treet i denne runepinnen etter den har vært lest. Den ene enden er spikket spiss. Der sto tidligere resten av budskapet, inkludert navnet på avsenderen. Mens vi i dag kan hive en papirlapp som har hatt en kort beskjed, kunne man den gang gjerne ha brukt runegjenstandene om igjen. Trepinner egner seg til så mangt. Men det store antallet runepinner uten seinere modifikasjoner til annet bruk viser at mange runepinner bare ble kastet når de ikke trengtes lenger. Innholdet her er et privat handelsbrev.

Mannen Otto kapp som nevnes i brevet har et tysk navn. Det kan tenkes det er snakk om en hanseatisk kjøpmann, men på den andre sida kan det være en nordmann med et opprinnelig tysk navn. I innskriften B200 kan vi lese om Henrik, som står i ei liste blant mange norrøne navn. Det var også opprinnelig et tysk navn, men enkelte navn kan fort bli populære over landegrensene. Disse to er riktignok de eneste tyske navnene i hele runematerialet 1325-1500, og de er funnet i Bergen, men det betyr ikke at de nødvendigvis viser til tyske menn. Bortsett fra handel så ville de tyske ”koloniene” holde seg for seg selv. Det var forbudt for tyske menn å gifte seg med norske kvinner. Man bodde samlet i det tyske kvarteret.

B333 er det vakkert utførte brevet fra sira Jon til Gunnar hvit:

A sira : ion s(e)n=ndir : gun=nari : huit : ku(i)þiu guþrs o=k

B sina hakon=n ...¹⁷

Det er datert til 1335. Selv om denne fine runepinnen har masse plass til overs, har man ikke gjort ferdig brevet mellom disse betydningsrike personene. For *síra Jón*, *Gunnarr hvítr* og *Hákon* har vært ekte, levende personer. Dette gjelder også for så vidt de aller fleste personer som er nevnt i runeinnskrifter (unntaket er mytologiske personer og lignende). Men Gunnar hvit er meget interessant fordi vi tror han er identisk med en annen Gunnar hvit, som er kjent fra flere brev fra Bergen i tidsrommet 1338-1340. Han er da kongens fehirde i Bergen (*féhirðir* eller *féhirði* betyr kasserer, skattmester), og hans fulle navn var *Gunnarr Þóraldason hvítr*. Fehirde var en viktig stilling og vi kan regne med han kunne latinske skrift. I og med at sira Jon ville sende ham et rune-brev er det sannsynlig at Gunnar også kunne runer. Hvis rune-brevet og skinnbrevene nevner samme person, som ikke er usannsynlig, har vi et meget godt eksempel på runer brukt av de høye lag av samfunnet samtidig med pergament. De andre

---

¹⁶ Oversettelse: Til Lunanøy husfrua si sender X Guds og sin hilsen. Jeg vil at Otto kapp... skrei om du får noe (vadmél)... ikke er for dyr.

¹⁷ Oversettelse: Sira Jon sender Gunnar hvit Guds og sin hilsen. Hákon...

runebrevene med formell struktur tyder absolutt på det samme, men i Gunnar hvits tilfelle kan vi ha belegg for begge skriftsystemene.

I *Diplomatarium Norvegicum* får vi vite at Bergens-biskopen Håkon (1332-1342) hadde hos seg korsbroren *síra Jón Arnason*, og sendte ham sammen med *síra Hávarðr Jónsson* i sitt sted til et provinsiellkonsil hos erkebiskop Pål i 1341 (DN bind 7, brev 190). I 1338 døde korsbroren *síra Sigurðr* i Bergen, og hans *executores testamenti* var *síra Jón Albus* og *síra Hávarð* (DN bind 8, brev 105). Det er ikke usannsynlig at Jon og Håvard er de samme i begge brevene, men det lar seg ikke bevise. Særlig interessant er det at Jon har det latinske tilnavnet *albus*, altså 'hvit'. Det er jo nettopp det samme tilnavnet som Gunnar hadde. Allikevel kan det ikke være snakk om noe slektsnavn, da Gunnars far het Torald, og Jons far Arne.

Síra er en geistlig tittel som språklig tilsvarer engelsk sir eller sire. Den ble ikke brukt av verdslige personer i Norge, den verdslige tittelen var *herra*. Sira Jon dukker opp i flere pergamentsbrev fra Bergen på 1300-tallet. Det kan dreie seg om samme mannen.

Håkon har her ingen tittel, men det er ikke umulig at det dreier seg om biskop Håkon av Bergen (1332-1342). Han var magister og tidligere korsbroder i Bergen. Det ville passe ypperlig inn i kronologien. I tillegg er det ikke uvanlig at slike titler som *biskup* er etterstilt navnet på norrønt. Siden denne innskriften ble avsluttet før den ble ferdig, kan det tenkes at man mente å fortsette med Håkons tittel, deretter selve budskapet. Vi kan aldri vite for sikkert, men dette er et troverdig alternativ. Det kan tenkes at runebrevet fra 1332 nevner Gunnar hvit, sira Jon, og muligens den Håkon som i samme år ble Bergens biskop. Samtidig må vi huske på at runebrevet kan være eldre enn 1332; samtidig er det viktig å poengtere at *Hákon* i runebrevet står uten tittel. Han var korsbror før han ble biskop, og man skulle ventet seg **síra Hákon*, om da ikke tittelen hans i runebrevet sto etter navnet. Den delen av innskriften er som sagt tapt.

Vi kan altså ikke være sikre. Det er meget sannsynlig at Gunnar hvit er den samme i runebrev og skinnbrev. Håkon er høyst usikker, siden vi ikke har mer enn fornavnet hans. Sira Jon er *muligens* den samme som vi ser i skinnbrevene, som var korsbror i Bergen under biskop Håkon, og som hadde tilnavnet *albus*.

At en geistlig sender et runebrev til en mektig, verdslig mann forteller oss ikke bare at runene var tilgjengelige i mange samfunnslag, men også at de var et brukbart skriftsystem blant både verdslige og geistlige i denne perioden. Man kunne vel tenkt seg at en geistlig og en sannsynligvis alfabetkyndig verdslig heller ville brukt pergament eller vokstavler i sin korrespondanse. Det kommer an på kommunikasjonssituasjonen og brevets innhold; pergament var dyrt, men romslig og varig hvis man tok godt vare på det. Vokstavler og

runepinner hadde sine plassbegrensninger, men var enkle, raske og rimelige alternativer til skinnbrev. Man ville kanskje tro at runebrevene statusmessig lå under skinnbrevene, men i dette tilfellet er runepinnen svært vakkert utført og personene som kommuniserer er mektige menn med en viss utdannelse. Vi har jo også andre eksempler, både informasjon fra sagaer og fysiske runegjenstander, på at de høyere samfunnslag brukte runer til forskjellige kommunikasjonsformål.

Alle tre runebrevene har den sedvanlige *inscriptio* (adressat) og *salutatio* (hilsen): ”X sendir Y kveðju Guðs ok sína..” som er kjent fra pergamentsbrevene. Men det er variasjon blant dem.

I Havgrimbrevet har vi den lengste innledningen, med objekt først:

”Hafgrími, féлага sínum, sendir Þórir fagr kveðju Guðs ok sína, sannan félagsskap ok vináttu”.

Lunanøy får kortere innledning, også her med objekt først, fra avsenderen vi ikke kjenner navnet på:

”Lunaneyu, húsfreyju sinni, send(ir X kveðju) Guðs ok sína”.

I det tredje brevet står subjektet, altså avsenderen, først i innledningen:

”Síra Jón sendir Gunnari hvít kveðju Guðs ok sína”.

En slik innledning med *inscriptio* og *salutatio* er velkjent fra det latinskkriftlige dokumentmaterialet, samt et lite antall runebrev fra tida før 1325. Et eksempel på dette er Sigurd lavards runebrev B448, datert ca. 1200, som begynner: ”Sigurdr Lavarðr sendir kveðju Guðs ok sína”. Også runebrevene B625 (datert til før 1248) og den fragmentariske N659 (datert til før 1198) har *inscriptio* og *salutatio*: Henholdsvis (a) *Guð signi yðr, síra prófastr* og (a) ... [*sendi*]r þér kveðju.

Noen av opphavspersonene kan ha blitt kjent med disse brevformlene fra latinskkriftlige brev som et resultat av å ha hørt brev bli lest opp. Men vi har å gjøre med kjøpmenn (og kvinner), og i B333 sitt tilfelle, en geistlig som muligens var korsbror og trolig en kongelig embedsmann. Dette er alle personer som kan ha hatt mye nærkontakt med den latinske skriftkulturen. Runebrevene følger skinnbrevenes oppsett, selv om det er små variasjoner i formuleringene.

Med grunnlag i tidligere runebrev som Sigurd lavards i 1198-1200 og B625 fra før 1198, samt seinmiddelalderbrevene til Havgrim i 1332, Lunanøy i 1410 og síra Jon i 1335 virker det som at runebrev, som er tilsynelatende av privat karakter, i de fleste av tilfellene dreier seg om

handel. De er fordelt over tre århundrer. De første overleverte norrøne diplomer er fra tidlig 1200-tall og fortsetter ut middelalderen. Men i motsetning til diplomene er det aldri snakk om noe ”*Öllum mǫnnum þeim sem þetta bref sjá eða heyra..*”, men derimot henvender man seg direkte til adressaten. Man har brukt rammeverket til pergamentsbrevet mens innholdet har vært mer privat og av praktisk karakter. Andre brev, for eksempel N650 fra før 1332, bruker ikke *inscriptio* og *salutatio*. Der finner vi et mer kontant og ordre-aktig budskap.

Latinsk skriftlig literacy kom til Norge med kristendommen på 1000-tallet. I artikkelen ”Peir báru fram bref ok segja fram ørendi þau sem fylgðu. Om brevveksling i middelalderen” fra 2000 skriver Terje Spurkland om brevveksling i kongesagaene Fagerskinna, Morkinskinna og Heimskringla, som omhandler forholdet mellom *Magnús Olafsson* (norsk konge 1035-1047, sønn av Olav den hellige) og engelske *Eadweard* (engelsk konge 1042-1066, kjent som ’the Confessor’). Sagaene viser seinere tiders syn på brevveksling, med forskjellige fokus i forhold til literacy og orality. Men selve handlingen, å sende skinnbrev seg i mellom, var nok noe som skjedde blant de fleste kristne konger i Europa på den tida. I hvilken grad man brukte slikt internt i riket vet vi ikke, men det var nok i det århundret at det hele begynte. Hvor lang tid det tok før man overførte systemet til runer kan vi ikke måle. Alt vi vet, er at det skjedde og bruken av brevformular fra pergamentbrev ble brukt i runeinnskrifter i både høy- og seinmiddelalderen.

Et eksempel som vi kjenner fra kongesagaene på bruk av rune­brev er fra 1226. Kong Håkon Håkonsson oppholdt seg i Bergen. Dette var på samme tid som han lå i strid med ribbungene. Da kom en mann løpende over fjellet med et rune­brev som informerte om kong Sigurd ribbungs død. Kongen lot skrive et brev tilbake (Holtmark 2008 s 150-151, Gunnes 1989, s 179). Dette står i Håkon Håkonssons saga, skrevet av islendingen Sturla Tordsson kort tid etter kongens død. Sagaen er en samtids­ saga som har brukt mange kildedokumenter og muntlige frasagn fra folk som var til stede da hendelsene skjedde. Vi kjenner ikke utformingen av budskapet på denne runepinnen, men dens funksjon er tydelig.

Fra arkeologiske utgravninger under kirke­golvet i forbindelse med restaurering, fant man i Lom kirke i 1973 del av en spaserstokk. Stokkenden hadde en rune­innskrift som var delvis spikket vekk igjen, kanskje av mottageren. Dateringen er ikke absolutt, men den skal være fra seint 1200-tall eller tidlig 1300-tall, altså ikke langt unna denne avhandlingens tidsavgrensning. Innholdet er et frieri fra Håvard til ei kvinne med et navn som begynner med Gu-. Det som er interessant i denne sammen­heng er begynnelsen av brevet (A74):

(a) -a=ua=rpær : cender : g(u)----- : (g)-(þ)ærs : kueþiu : ok sina= =uigan¹⁸

Innholdet ligger langt fra handel og fehirder. Her er det mellommenneskelige forhold som diskuteres. Men runebrevet åpner med *inscriptio* og *salutatio* akkurat som de andre, selv om det er litt variasjon i ordbruken. Bortsett fra innholdet skiller den seg ut på grunn av proveniensen. Lom ligger i Gudbrandsdalen, langt unna byene og kysten. A74 er som sagt trolig litt eldre enn de som har blitt diskutert ovenfor, men den er fra samme fylket som en annen innskrift i materialet, N79 fra Øye kirke. Lom-brevet kaster lys over bruken av rune brev i tiden rett før brevene fra Bergen. Den viser at runebrevene, som skinnbrevene, ikke nødvendigvis var begrenset til byene. Fra 1325-1500 har vi kun rune brev fra Bergen.

Poesi

De norrøne diktene i materialet er: B88 (datert 1332), B241 (datert 1375+), B249 (datert 1332), B257 (datert 1335) og N298 (datert 1300-tallet). (5)

Vi har altså kun overlevert norrøne dikt fra 1300-tallet, ikke 1400-tallet.

Diktene har overlevd i forskjellig grad; B88 er fragmentarisk, mens de andre diktene er tilsynelatende komplette. Vi kan dele materialet inn i flere kategorier etter versemål.

4/5, 80 %, av de norrøne diktene er fra Bergen, mens det resterende diktet er fra Hamre kirke i Hordaland. N298, som er innskriftens nummer, skiller seg fra Bergensdiktene. Det er kortere, og komponert på Eddaversemål.

Kronologisk sett er tre dikt fra tiden 1332-5, ett fra tiden etter 1375, og ett kan ikke dateres særlig nøyere enn 1300-tall. Som alltid bør vi være forsiktig med å dra konklusjoner på grunnlag av det eksisterende materialet; selv om de fleste innskriftene her er fra tidlig i perioden 1325-1500, viser B241 (datert 1375+) at lengre dikt kunne bli diktet og risset i runer selv på seint 1300-tall.

Dikt på runepinner er også kjent fra sagaene. Egil Skallagrimssons datter Torgerd ristet ifølge Egils saga diktet Sonatorrek, ”sønnetapet”, som han laget mens han sørget over Bodvar Egilsson (Thorkelín 1809, s 605 og Lie 1996, s. 193). Nå bør det nevnes at Sonatorrek er i lengste laget til å få plass på én runepinne, men faktumet at man kunne riste diktene på pinner består. Denne skikken bekreftes jo av funnene, især B249. For øvrig er det også en annen kjent runeepisode i Egils saga (Thorkelín 1809, s 566-567 og Lie 1996, s 181). Der hjelper

---

¹⁸ Oversettelse: Håvard sender Gu... Guds hilsen og sitt vennskap.

Egil ei syk jente som man har forsøkt å helbrede med en runeinnskrift på et bein. Egil mener runene var skåret feil og erstatter innskriften med sin egen.¹⁹

Eksistensen av disse innskriftene viser oss klart og tydelig at dikt av flere forskjellige typer, fra skaldedikt til eddadikt, var i bruk på Vestlandet på 1300-tallet. Mangel på lignende funn i andre landsdeler betyr ikke nødvendigvis at slike aldri har eksistert der. Men selv om vi kan tenke oss at man også andre steder enn i Hordaland har kjent til diktning og runer, kan det på ingen måte bevises. Man kunne argumentere for at Bergens posisjon som Norges hovedhavn for de norrøne øyene i Atlanterhavet ville føre til stor tilstrømming av kultur fra disse øyene. Det er det tradisjonelle synet at skaldene i stadig større grad var islandske menn etter som årene gikk, mens nordmenn sluttet med slikt. Hvis vi tenker oss stor trafikk til Bergen fra Vesterhavsøyene, er det slettes ikke usannsynlig at kulturelle uttrykk som skaldediktning kan ha blitt styrket, eller til og med gjeninnført i Norge (om den noen gang forsvant).

B88 er dessverre fragmentarisk; både før og etter den overleverte innskriften mangler runer. Det vil si at selve pinnen er noe skadd. Men det som har blitt overlevert tyder på at skaldediktene har hatt lang fartstid: diktet i innskriften tilsvarer nemlig et dikt av Harald hardråde, Norges konge i perioden 1046-1066. Det er lausavísa 7 fra Gamanvísur:

”Fæddr vas ek þars alma

Upplendingar bendu,

Nú lætk við sker skolla

*skeiðr, búmønnum leiðar”*²⁰ (NIyR bind 6, annet hefte, s 228-9).

B88: - -(f) siþir ÷ a=lin ua=r (e)=k þa=r (e)r amær upl(e)ndkær b(e)do nu : u(e)=r(þ)
(e)(k) u(þ)--

Runepinnen har a=lin ua=r (e)=k *alinn var ek*, og ikke *Fæddr vas ek*, men det ser ut til å være samme verset. Et annet sted på Bryggen, dog noe tidligere (datert til etter 1248) enn

---

¹⁹ Han kvad også denne strofen: *Skalat maðr rúnar rísta / nema ráða vel kunni / þat verðr mörgum manni / es of myrkvan staf villist* (NIyR bind 7). Innskriften N829, datert 1175-1275, har lignende innhold: *Sá skyli rúnar rísta, er (ráða ve)/kunni; þat ver(ð)r mörgum manni at/ (e)s o(f)---*. Hans bruk av runer i helbreiding kan sammenlignes med de latinske innskriftene og den norrøne B257 i denne avhandlingen

²⁰ Født var jeg der opplendinger bøyde buer. Nå lar jeg skipene, leie for bøndene, holde seg ved skjærene.

denne avhandlingens tidsrammer, har vi begynnelsen på det samme verset: **× al=len uar ek** (linje b, N606).

Om nå Haralds dikt ikke var hans verk, men sagaskrivernes, stammer det sannsynligvis fra tidlig på 1200-tallet; da er det i tilfelle snakk om grovt sett hundre år før denne runepinnen ble deponert. Men hvis denne lausavisa virkelig er Haralds verk, har den overlevd i nesten 250 år. Innskriften er som sagt datert til 1332 og kong Harald fikk sin bane ved Stamford bridge i 1066.

B241 er den yngste av disse fem norrøne diktinnskriftene, men samtidig den nest lengste.

A ek sörø þik o=þen mæþ hiþuto mæstr fiata

B (i)ata þuæi cæh mæþ namn þæs mas æir ctal

C fir kirictini ih mer nu þæ(i)n otap

D æit niþik aþa=lrr n(i)þik iehh mæþ oþen

E nu er cörþ o=k karafa=r maþ ôlu hiþum

F t=u þu nu ôþilc(k) mæþ namn þec ær ctal a²¹

Innholdet er interessant, diktet er en påkallelse av Odin i forbindelse med et tyveri. Risteren har blitt frastjålet noe, og han/hun påkaller djevelen Odin (*mestr fjánda*) for å få vite tyvens navn. Dette bør ikke tolkes som at den klassiske norrøne religionen var i live i beste velgående på slutten av 1300-tallet, det er etter alt å dømme snakk om en magisk påkallelse av Odin som en djevel. Han kalles i diktet *mestr fjánda*, 'størst av fiendene', og diktet avsluttes med det kristne *amen*. Grafisk sett er det interessant at risteren bruker ^h c for <s>. Han bruker nok c som en langkvist-s og ikke for å representere de latinske fonemene <c> eller <z>.

Språklig sett er det interessant at han/hun rister **namn** for normalisert *nafn*. Overgangen *-fn* til *-mn* skjer ikke i islandsk, men i norsk. I *Handbok i norrøn filologi* (2004) skriver Jan Ragnar Hagland om nettopp denne konsonantforbindelsen i norske dialekter opp mot 1350:

”Den geografiske fordelinga her er slik at former med *mn/ft/fs* er karakteristiske for trøndsk og austlandsk. Vestlandsk og islandsk har då *fn/pt/ps*. Tilhøva i det handskriftmaterialet som er rekna som nordvestlandsk, er uavklara på dette punktet..” (Hagland 2004, s 392). Dermed kan vi utelukke islandsk eller sørvestlandsk opphav. Risteren kom enten fra Østlandet, nordvestlandet eller Trøndelag. Et annet språklig trekk som er interessant er alle

---

²¹ Oversettelse: Jeg maner deg Odin, med hedendom, den største fiende. Gå med på det, si meg navnet til den mannen som stjal. For kristne, si meg nå den udåd. Ett håner jeg, det andre håner jeg. Si meg Odin! Nå er... manet fram med all hedendom. Du skal nå skaffe meg navnet til den som stjal. Amen.

innskuddsvokalene i linje c i ordet *kristni*. Her blir det ristet **kirictini**, altså to innskutte *i*-er. Runetegnet | i er jo utgangspunktet for de fleste runene i fuparken, så om risteren hadde gjort en feil, er det veldig lett å rette den opp igjen. Men istedenfor har han/hun bare fortsatt med neste tegn.

B249 inneholder et dikt i dróttkvættversemåll, om Svein som fant et sølvberg.

A sæint er þat er suæin fan dynta silfrberh : i : mol d=uærga þat sæg=hir hær meþ
 harra hæiþmil=lc : i : giof ræiþa ÷ ÷ ha=u sa er la=uh at lôþe lohryranda dyrum þes
 uitis biþ ek þriote þægnlæiþum guc ræiþi

B sigurþr : amunda:son : a mik²²

Det er interessant at innskriften også inneholder **sigurþr amunda son a mik** – det kan hende at Sigurd Amundason diktet verset og var så fornøyd at han ville ta vare på det. Eller så kan han ha fått runepinnen i gave og market sitt eierskap.

Dette kan også være et eksempel på den sakte overgangen mellom muntlig og skriftlig kultur som pågikk i middelalderen. Poesien er noe som ofte blir dratt fram når man beskriver muntlig kultur, memorisering av vers. Men her har man valgt å nærmest skråsette verset, å skrive det ned, men ikke på pergament med latinske bokstaver. Man har brukt runene, akkurat som Egil Skallagrimsos datter. Hvor gammel skikken å riste dikt på pinner er, er vanskelig å si på grunnlag av treets forgjengelige natur. Men vi kan i alle tilfeller konstatere at man gjorde det i Norge i seinmiddelalderen.

B257 er et av de lengre diktene. Runepinnen er avbrutt, men mesteparten av innholdet er bevart.

A rist e=k : bot:runa=r : rist : e=k biabh:runa=r : æain:fa=l uip : a=luom : tuiua=lt uip :
 t=rolom : þreua=lt : uip : þ(u)--

B uip e=nne : skøþo : skah : ua=lkyrriu : sua:at : æi mehi : þo:at æ uili : læuis : kona :
 liui : þinu g- -

C e=k sende=r : þer : ek se a þe=r : ylhia=r : e=rhi o=k oþola : a þe=r : rini : uþole :
 a=uk : i(a)luns : moþ : sittu : ald=ri : sop þu : ald=r(i) -

D a=nt : mer : sem : sialpre : þer : beirist : rubus : rabus : ep : arantabus : laus : abus :

²² Oversettelse: Seint er det som Svein dynta fant, sølvberg i dvergers grus. Det sier hæren med kongen – redet ut som gaven til den gavmilde. Måtte den ha som løy til den dyre havets lues forminsker – den straffen ber jeg om for stivnakken som mennene er lei – guds vrede. Sigurd Amundsson eier meg.

rosa : ga=ua --²³

Diktet har et veldig spennende innhold i og med at risteren forteller at han/hun rister botruner og bergingsruner mot onde krefter. Lignende formuleringer finner vi i Eddadiktningen, i Sigerdrivamål. Igjen ser vi at gammel muntlig kultur kunne leve videre lenge. Uansett hvor gamle de opprinnelige eddadiktene er, så er de kjent i skriftlig form fra 1200-tallets Island. Dette er Bryggen i Bergen, mange år seinere. Om risteren kjente til slikt materiale fra bøker eller muntlig tradering vet vi ikke for sikkert.

B257 er unikt blant diktene på grunn av sin latinske avslutning. Den pseudolatinske frasen tyder på at risteren hadde kjennskap til latin uten å selv kunne språket. Den delen av diktet tyder på at risteren ikke har lest latin, og sannsynligvis heller ikke norrønt, i bøker. Mange av middelalderens skrivekyndige var geistlige, og latinen var det opprinnelige grunnlaget for bokstavskriftkulturen. Derfor vil jeg tro denne innskriften er ristet på grunnlag av muntlig tradisjon. Dette diktet er det klart lengste av de fem norrøne diktene, selv om man ser bort fra den pseudo-latinske avslutningen.

N298 er det korteste verset, diktet i Eddaversemaal.

ilo u(e)n(:)r tuan þr hulf oisk ÷ ok fpkl þr t(e)k þo(g)u²⁴

*Illu vinnr dúfan,
þar [er] hulf óisk,
ok fugl þar tekr þoku.*

Eller

Illu vinnr dúfan þar hvolf óisk ok fugl þar tekr þoku.

Det stammer fra ei gjenbrukt planke i Hamre kirke. Den hadde tidligere vært del av en benkekonstruksjon. Selve ristingen er kortfattet, man har vært sparsom med tegnene.

Eierinnskrifter

A60, B4, B80, B243, B245, B247, B261, B397, B422, B423, B518, B613, N535. (13)

---

²³ Oversettelse: Jeg rister botruner, jeg rister bergingsruner. En gang mot alver, to mot troll, tre mot (tusser). Mot den skadelige skag-valkyrja, slik at hun aldri skal kunne, enda hun alltid vil – menns kone – (skade) livet ditt... Jeg sender på deg ulveargskap og utålmodighet. Måtte uutholdelig pine og joluns elendighet bite på deg. Sitt du aldri, sov du aldri... elsker meg som deg selv. (Pseudolatin).

²⁴ Oversettelse: Mot ondt anstrenger duen seg der hvor den frykter det hvelvede skydekke og fuglen får der tåke (NIyR bind 4, s. 68)

De to klart største innskriftsgruppene på norrønt mål er eierinnskriftene og navneinnskriftene. Her er det tydelig snakk om å markere eierskap, og disse eiermerkene assosieres ofte med handel (Sanness Johnsen i NIyR bind 6, annet hefte s. 223-226). Kronologisk fordeler de seg slik: perioden 1325-1350 har 5 eierinnskrifter. Perioden 1350-1400 har fire eierinnskrifter. Vidt daterte innskrifter består av to fra 1300-tallet og to som kan være fra enten 1300- eller 1400-tallet, altså til sammen fire vidt daterte innskrifter.

Så selv om vi ikke har noen fast daterte innskrifter etter 1400, har vi to som kan være fra den tiden. I og med at eierinnskrifter er såpass utbredte ikke bare i seinmiddelaldermaterialet, men også i middelalderinnskrifter generelt, er det interessant å se at det virker som de forsvinner tidlig på 1400-tallet selv om de dominerte på 1300-tallet. De to vidt daterte innskriftene som kan være fra 1400-tallet er A60 (1375-1450) og N535 (1350-1450). Ingen av disse er fra Bergen, men derimot Tønsberg og Helbostad i Nord-Trøndelag. Gjenstandene er henholdsvis en trebolle og ei sølje. Ingen av disse har altså noen tilknytning til handel, men derimot vanlige husholdningsgjenstander og smykker.

Ingen av eierinnskriftene fra seinmiddelalderen henviser til hva slags gjenstand den nevnte personen eier. B422 og B613 har ikke engang et navn, kun *á mik*. B518 er ikke helt forståelig; den har et navn som begynner på G, men resten navnet er uleselig. De fleste andre innskriftene har ett navn + *á mik*.²⁵ Det finnes to unntak: B243 og B245 har repetert innholdet, slik at vi får to tilnærmet like innskrifter på samme gjenstand.

B245 ser for eksempel slik ut: **æinar * sikr * a mek (a)inar sikr * e mak.**

Akkurat den innskriften skiller seg ut med at Einar har et tilnavn. De andre innskriftene har ikke tilnavn, og med unntak av N535: '**margret * a * mek ***', er alle navnene mannsnavn.

Disse innskriftene gir oss informasjon om navns utbredelse i perioden, og kan inneholde språklige trekk som er interessante. Men utover det har de ikke mye å tilføye oss. Det er paradoksalt for oss i dag at de mest utbredte innskriftene også er de som forteller oss minst om språk og kultur i den forstand at innholdet er så kort og standardisert. Om arkeologer om 1000 år graver opp noen hundre kredittkort hvor det står "VISA" og masse forskjellige personnavn, vil det så klart fortelle dem om våre navneskikker og noe om utbredelsen av kredittkortet og videre vår økonomi – men de ville ikke få noe videre innblikk i hvordan vi snakket og skrev eller vår tankegang og kultur utover den materielle kulturen.

---

²⁵ A60: **ø þo=rgæir**. B4: **ioa=n a**. B80: **palne a**. B247: **arne a**. B261: **þorgæir : a**. B397: **ko=lbi(ø)n a**. B423: **uemud=r a mik**.

Navnelister og navneinnskrifter uten *á mik*-formel

Enkeltstående navn: A50, A218, B47, B72, B77, B81, B395, B520, B657, N594. (10)

Navnelister: B128, B200. (2)

Navn utgjør den største gruppen i runekatalogen. Det dreier seg om mannsnavn, de aller fleste av nordisk opphav. Grunnen til å riste navnet sitt på en bygning eller en gjenstand kan ha vært flere; et ønske om å markere at man har vært et sted (jfr. Kilroy), eierskap over en gjenstand, eller begynnelsen på en avbrutt innskrift.

Slike «navnelapper» kan også tenkes å ha blitt brukt til det samme som eierlappene, det vil si å meddele leseren om eierforholdet til en gjenstand, for eksempel i forbindelse med handel på et marked. Om det stemmer, utgjør disse to gruppene til sammen 21 innskrifter, som er nesten 1/5 av runematerialet i katalogen, og omtrent 2/5 av de tydbare innskriftene.

Navnene er som følger: A50: **løpur**, A218: **asbion**, B47: **kal**, B72: **postin**, B77: **porer**, B81: **halle**, B395: **ion**, B520: **ikibiorh**, B657: **arne** og N594: **samson**. De fleste navneformene er litt annerledes enn på normalisert norrønt. Trykklett endingsvokal /i/ er ristet † e. Konsonanten /r/ før annen konsonant har blitt assimilert i tre av fem eksempler (**asbion**, **kal**, **postin**). Dette gjelder ikke for de resterende (**ikibiorh**, **arne**). Den assimilasjonen skjer ikke før frikativ /g/.

Innskriftene B128 og B200 er ikke vanlige navneinnskrifter med kun ett navn, men oppramsing av flere navn. Den første har de norrøne navnene *Hallvarðr* og *Hávarr*. Hvis dette var et eiermerke kan det tenkes at disse to drev handel sammen som felager og at varen de eide var markert med begge eiernes navn. B200 er annerledes. Her ramses mange navn opp, både mannsnavn og kvinnenavn:

A **þorkæl anþiorh(s)ta=fan**

B **þor(i)r**

C **halstæin : anþion : guna-(r)-**

C **gu=nnar ÷ pupahæinrækirr(=r)(u)n**

To av navnene, Stefan og Henrik, er av utenlandsk opphav. De resterende er norrøne.

Bortsett fra navnelistene, som muligens kan ha vært oversikt over kunder, består navneinnskriftene og de fleste eierinnskriftene av noe av det første man lærer å riste eller skrive i de fleste skriftkulturer: sitt eget navn. De fleste navn er ikke særlig lange, så man trenger ikke å kunne så mange forskjellige tegn om alt man kan og vil skrive er navnet.

Runematerialet fra 1325-1500 har følgende fuþarkinnskrifter:²⁶

B86 - **o fuþorkhniastbmly** (datert 1332)

B87 - A **(f)uþ** B **–uþrokhlinismyl** (datert 1332)

B94 - **fuþ(o)-** (datert 1332)

B250 - **fu(þ)** (datert 1335)

Tre av innskriftene er fra 1332 og én fra 1335, de er altså konsentrert rundt tidlig 1300-tall. Dette står i kontrast til de latinske alfabetinnskriftene (N547 og N818), som er fra 1400-tallet. Av de to mulige fuþarkinnskriftene er én fra 1360 og den andre fra 1300-1375. Altså er fuþarkinnskriftene kronologisk sett konsentrert på 1300-tallet, og 2/3 fra den aller tidligste tiden som undersøkes i denne avhandlingen.

Innskriftene utgjør et svært variert fuþarkmateriale. Kun en av dem kan regnes som ferdig og komplett fuþarkinnskrift (B86), mens resten ligger på forskjellige trinn i rissingen.

B250 er muligens ikke en fuþarkinnskrift i det hele tatt, men en grovis fra Bryggen. *Fúð* f. (moderne norske dialekter: fu 'rompe') er nemlig det norrøne ordet for det kvinnelige kjønnsorgan, og dette er ikke det eneste eksempelet i det samlede runekorpuset på at en runerister har hatt det moro med dobbeltbetydningen.²⁷

B87 består for øvrig av en nesten komplett, dog noe spesiell fuþark, mens på den andre sida av pinnen står nettopp **fuþ**. Det som er spesielt med denne innskriften er rekkefølgen på tegnene i fuþarken.

Begynnelsen, $\mathfrak{F}$ **f**, mangler. I første ætt har tegnene $\mathfrak{R}$ **r** og $\mathfrak{A}$ **o** byttet plass.

I andre ætt har han ristet $\mathfrak{I}$ **l** istedenfor $\mathfrak{N}$ **n**; disse runene er temmelig like. Kvisten har blitt plassert høyere enn den skal være. Så har man ristet $\mathfrak{N}$ **n** istedenfor $\mathfrak{A}$ **a**. Her er også runene temmelig like, forskjellen er hvilken side av staven kvisten er plassert. Bortsett fra disse to runene, som faktisk kan forklares som feilristinger, er alt korrekt.

I siste ætt har man droppet å riste $\mathfrak{T}$ **t** og $\mathfrak{B}$ **b**, mens de resterende tegnene $\mathfrak{I}$ **l**, $\mathfrak{M}$ **m**, $\mathfrak{Y}$ **y** har byttet rekkefølge til **myl**.

Det er sannsynlig at dette er en læresituasjon. Jeg tolker det som at man her rister fuþarken

---

²⁶ Andre mulige fuþarkinnskrifter er A113: **fu** (datert 1300-75) og B612: (a) **fui** (b) **hasiin** (datert 1360).

²⁷ A197: (a) **fuþ** (b) **+**, B11: (a) $\div$ **felleg : er : fuþ : sin : bylli** (b) $\div$ **fuþorg lbasn** og B434: (a) **ion silkifuþ a mek en guþormr fuþellæikir** (b) **ræist mik en : ion fuþkula ræþr m(e)k**. De ovenfor nevnte A113 og B612 kan også være mulige kandidater.

etter hukommelsen, men gjør noen feil. Risteren har trolig ikke på det tidspunktet kunnet fuparken helt. Den ufullstendige fuparken på side a forsterker inntrykket at dette dreier seg om øving og opplæring.

Fuparkinnskriftene utgjør ikke noen stor del av materialet, kun fire slike er med.

Fuparkinnskrifter finnes igjennom hele runenes historie, fra eldre til yngre fupark, og som vi ser, helt til seinmiddelalderen. Det at vi ikke har noen sikre fuparkinnskrifter fra seint 1300-tall eller 1400-tallet, men derimot alfabetinnskrifter, kan tyde på et gradvis skifte i retning av bruk av det latinske alfabetet. Man kan tolke det slik at man holdt i mindre grad på den tradisjonelle fuparkopplæringen til fordel for metoder kjent fra latinopplæringen. Statistikken sier sitt: runeinnskriftenes antall synker stadig i seinmiddelalderen, mens antallet runeinnskrifter på latin øker etter svartedauden. Innskrifter som kan knyttes til opplæring skifter fra fupark til alfabet. Alfabetinnskriftene er beslektet med fuparkinnskriftene, i og med at begge er en oversikt over runetegnene. Alfabetinnskriftene er videre interessante, fordi personene som har ristet dem må ha lært alfabetet, og har derfor sannsynligvis kunnet lese latinske bokstaver. Runene døde ut i Norge på 1400-tallet, men bruken av alfabetrekkefølgen i runeinnskrifter i samme århundre og det relativt store antallet innskrifter på latinsk språk gjennom hele seinmiddelalderen tyder ikke på at de boklærde var de første som ga opp den gamle innfødte skriftradisjonen.

Fuparken er tegnrekka til runene, den ordnete formen. Med andre ord er den et alfabet. Man kan tolke fuparken på mange måter, alt fra magi til skriveøvelser. Og det er under den sistnevnte kategorien den neste innskriften faller, nemlig B546:

A ÷ dadudodidedydædø ÷ gagugogigegyægø ÷ cac-(c)(o)(c)-(c)(e)----(c)(ø)

B ÷ iauiioiiiieiyaieihahuhohihehyhæhøsasusosisesysæsø

Den er datert til 1332 og er ristet på en runepinne. Denne oppramsingen av tegn følger systemet konstant konsonant + rokerende vokal. Slike øvelser kalles syllabariet:

”Practicing the syllabary was the next step after having learnt the separate letters of the alphabet in the conventional order. Only after mastering both alphabet and syllabary by heart did the pupils go on to read and write meaningful texts..” (Seim 1998, s 510).

Dette er det eneste eksempelet fra denne perioden, men fra tidligere tider kjenner vi til flere: A24, A155, B100, B445, B647 og N492. Tre av de sju syllabariene inneholder også en fupark (Seim 1998, s 508). I noen av de andre syllabariene er fuparken brukt som mal: “The variation pattern in the syllables can in several of the inscriptions be connected with the order of the

runes in the futhark” (Seim 1998, s 509). Men dette er ikke tilfellet med B546, der er konsonantrekkefølgen **d-g-c-i-h-s**. Som Seim skriver, kan de siste tre konsonantene være forkortning for *Jesus*, mens James Knirk foreslo initialene til *dróttinn, guð, crist* som forklaring på de første tre konsonantene i syllabariet. Det er for så vidt mulig, men man kunne vel så gjerne ha brukt **k** og ikke **c** for *krist*.

Syllabariet er en skriveøvelse som opprinnelig kommer fra latinskolene og ikke fra de gamle runetradisjonene. Men man brukte dem sammen. Som de mange latinske innskriftene er et utmerket bevis på, var det ingen motsetning mellom latinske skikker og runer. Det gikk an å riste runer på latin og man kunne ta ideer direkte fra de boklærde.

”The runic syllable rows with futhark order are examples of a transference of techniques for teaching the Latin alphabet to the teaching of runes, and they are one of the testimonies of contact between Latin and runic literacy in Norway” (Seim 1998, s 511).

Men akkurat denne innskriften, B546, følger som nevnt ikke fuparken slik som noen av de andre. Den bør plasseres innenfor det norrøne språket på grunn av omlydsvokalene. Dental frikativ er ikke brukt her, men det samme gjelder også andre konsonanter.

Konsonantrekkefølgen følger verken fupark eller alfabet, så den kan ikke direkte knyttes til noen av tradisjonene.

Risteren har trolig plukket opp ideen til syllabariet gjennom latinopplæring.

I et materiale på 109 innskrifter er ikke 4 sikre og 2 mulige fuparkinnskrifter og 2 alfabetinnskrifter et veldig stort antall.²⁸ Det er allikevel interessant å se at den kronologiske fordelingen er så klart fordelt på første halvdel (fupark) og andre halvdel (alfabet).

Vi bør ikke ta for gitt at disse statistiske faktaene kan komme i nærheten av å gi oss noe komplett oversikt over situasjonen. Men informasjonen dette bringer oss, kan absolutt gi oss tegn på hva slags utvikling man hadde i forhold til skriftsystemene fupark og alfabet; en økende kjennskap til alfabetet som standard for organisering av tegn?

Minneinnskrifter

N79, N297, N317, N391. (4)

Gravinnskriftene stammer fra liggende gravsteiner i den aktuelle perioden med unntak av N297 på ei planke fra en tidlige kirkebenk. Slike gravsteiner var oftest rektangulære eller

---

²⁸ En annen alfabetinnskrift som ikke kunne tas med her, er N539 fra Nordland. Den er risset inn i et snellehjul av kleber, men man kjenner ikke gjenstandens opphav, så den er umulig å datere sikkert. Den er fra etter 1200 basert på tegnene, og muligens fra seinmiddelalderen. Innskriften går slik: **abcþ(e)ghik(lmn)op(u)rstø(y)**. NIyR bind 5 s. 125. Oslo 1960. Legg merke til at den har tegn for både dental frikativ og omlydsvokal.

trapesformede, med skrift langs kantene og et billedmotiv på flaten i midten.

N79, datert 1300-1350. Gravsteinen ligger ved Øye kirke, Oppland. Denne innskriften har blitt nevnt i kapittelet om latinske innskrifter.

+ her ÷ huilir ÷ þo=ra (÷) moder ÷ eirih ÷ prest ÷ pater (÷) noster ÷

N297, ikke eldre enn 1300-tallet. Innskriften er ristet inne i Hamre kirke, Hordaland. Denne innskriften har også blitt nevnt i kapittelet om latinske innskrifter.

her : nid=ri ÷ firir ÷ huilir ÷ iumfru ÷ ma=rgretta ÷ bidir ÷ pate=r ÷ nosd=e=r ÷ firir ÷ henna=r : saal ÷

N317, ikke eldre enn 1300-tallet. Gravsteinen ligger ved Hafslo kirke, Sogn og Fjordane.

...er er ioron : ia=rþaþ

Som vi kan se er begynnelsen skadd, men budskapet er klart nok. Verbet ville i normalisert form vært *jorðuð*. Den yngre og eldre u-omlyd er i altså ikke markert her. Endingsvokalen er også en annen enn man ville forventet.

N391, ikke eldre enn 1300-tallet. Gravsteinen ligger ved Hopperstad stavkirke, Sogn og Fjordane.

[+ hær huilir : unþir : a=rnfinþr ÷ iaua=r(t)c:son]

Akkurat som N79 begynner denne innskriften med et kors. Bruken av **þ** i denne innskriften viser at innskriften er fra seinmiddelalderen. Preposisjonen *undir* ristes **unþir**. Det kan tyde på hyperkorreksjon etter at stemt dental frikativ har forsvunnet fra talemålet. Man har vært usikker på hvor man skulle bruke **þ**, og dermed har man korrigert. Et annet alternativ er at [d] har blitt svekket til [ð] i denne posisjonen i seinmiddelalderen. Dette ordet har i moderne norsk form ingen dental frikativ eller dental plosiv, skriftformen er etymologisk.

Bruken av **þ** i navnet *Arnfinnr* er litt mer diskutabel. For vi har runeinnskrifter fra Bryggen fra tidligere tider med navneleddet *Finnr* ristet **Finþr**. Egentlig skal konsonantrekka *-nnr* lydrett utvikle seg til *-ðr*, jfr. **mannr – maðr*. Men dette *Finþr* er en mellomting. I akkurat dette tilfellet, i lys av en eventuell hyperkorreksjon i ordet *undir*, kan vi tolke ristningen **a=rnfinþr** som enda et eksempel på at man ikke har hatt dental frikativ i talemålet lenger. Runetegnet har man fortsatt villet bruke, selv om man var ikke helt visste hvilket fonem det representerte.

Denne gruppen inneholder tre innskrifter med hovedbudskapet “Her hviler X” og én innskrift

som sier ”Her er Jorun jordlagt”. Dette går jo selvfølgelig ut på det samme, men fokuset på den sistnevnte er kanskje mer fysisk og direkte, mens de tre andre kan sies å fokusere mer på den avdødes sjel.

Alle innskriftene har tilknytning til kirke og kirkegård naturlig nok. Ingen slike innskrifter har overlevd i byene, alle disse minneinnskriftene er fra kirker på landsbygda. Det er mulig at latinske bokstaver i seinmiddelalderen hadde tatt over som skrifttype på monumentale innskrifter som gravsteiner og andre mer eller mindre offentlige og varige monumenter i byene, mens runene fortsatt hadde et potensielt publikum på landet.

Alle innskriftene bruker binderuner. Når det gjelder skilletegn, brukes det også i alle innskriftene, men forskjellige tegn.

Andre innskrifter

B30, B74, B132, B219, B223, B244, B251,
B398, B412, B420, B516, B541, B542, N547. (14)

B30, datert 1335

Transkribert tekst: **--l--t : --hrar : a a=l(a) * luti**

Normalisert tekst: *(SÍ)grar á alla hluti*

Innholdet her er veldig spennende. Det kan oversettes som: ”Seire på alle kanter” eller ”Seire i alle saker”, og det kan tenkes at dette dreier seg om en beskjed fra en seierherre eller observatør til en annen part som er interessert i resultatet. Om det dreier seg om væpnet kamp, rettssak, veddemål eller noe annet kan ikke sies.

På den andre siden kan man også tolke dette som del av et dikt. Det ville passe godt inn i norrøne dikt som hyller seiersherren; man kunne sågar tolke det som et religiøst dikt om den allmektige, seirende Gud.

B74, datert omkring 1393

Transkribert tekst: **-(f)þuk * an : æ(i)l(eira : af(m)-**

Normalisert tekst: *...an ei meira af...*

Budskapet i denne innskriften kan være relatert til innholdet. Innskriften er ristet inn i et lokkfragment i tre, der store deler av lokket mangler. Innskriften har fulgt lokkets kant, med andre ord har den vært sirkelformet. Kanskje innskriften har oppfordret til måtehold? Vi vet ikke hva lokket har hørt til, men det er ikke usannsynlig at det har vært en beholder for matvarer av noe slag.

B132, datert 1390

A s(k)þ

B kolbein kupu læstr ko=lbe(i)(n) f(i)n(a)o-os(-)-

Denne innskriften har navnet Kolbein to ganger, den første gangen muligens med et tilnavn **kupu læstr**. Det vil diskuteres seinere i kapittelet.

Slutten av innskriften er skadd, et stykke av pinnen mangler. Pinnen er ikke utformet på noe spesielt vis som skulle tilsi at det var et eiermerke. Det er en flat pinne med to overflater, og kun omkring ¼ av overflatene er brukt. Det ser ut til å være samme hånd som ristet hele side b, så det dreier seg nok ikke om skriveopplæring. De fleste som kan skrive lærer å skrive navnet sitt svært tidlig i prosessen. Det er jo et vanlig og naturlig sted å begynne når man lærer et skriftsystem, men det er nok ikke tilfelle her.

B219, datert 1375-1410

Transkribert tekst: **botofar : seh : mer**

Det normaliserte navnet *Bótolfr* ristes **botofar** etter uttalen. Mellom /o/ og /f/ har /l/ falt bort, og før nominativsendinga -r har man innskutt svarabhaktivokalen /a/.

I verbet *segja* har man ristet **seh** og ikke *seg*, dette er på grunn av den frikative uttalen.

Risteren vil gjerne at Botolv skal si ham noe, men vi vet ikke om det dreier seg om en faktisk person eller helgenen St. Botolv. Hvis det er sistnevnte kan dette tolkes som en religiøs innskrift. St. Botolv var ikke nordisk, men engelsk. Man holdt botolvsmesse i Norge ifølge den eldre Gulatingsloven (Eithun et al 1994, s 42). Hans messedag, 17. juni, ble på primstaven representert med sau, strå eller abbedsstav.

Men Botolv var et vanlig mannsnavn i Norden i middelalderen, så det kan vel faktisk heller tenkes at dette er runekorrespondanse. I så fall er dette svært uformell og privat korrespondanse, vi har ingen hilsen og innledning og beskjednen retter seg direkte til én person. Dette ligner for så vidt på den tidligere nevnte innskriften N650: (a) ÷ æin=nriþi ÷ þeta ÷ atl ltu mer at gia=l=lda.. osv. Den kan også minne om kortere runebeskjeder som for eksempel B149: (a) gya : sæhir : at þu : kak hæim.

B223, datert 1415

Transkribert tekst: -- (a=u)st=r

Det er himmelretningen øst som nevnes i denne innskriften. I en kystby som Bergen, med et utstrakt handelsnett, kan det tenkes at denne innskriften har tilknytning til handel.

B244, datert 1332+

A + f

B if

C **guþrs sakar**

Her har vi en innskrift som har klart kristent innhold, men den er svært kort. Korstegnet i linje a og hele innskriften i linje c tyder på en religiøs innskrift. Korstegn brukes ellers i innskriftene i begynnelsen eller noen ganger som skilletegn. Det er hovedsakelig innholdet i linje c som gjør dette til en religiøs innskrift. Av språklig interesse er innskuddskonsonanten i linje c: **guþrs** for normalisert *Guðs*. Men dette er kjent fra både runeinnskrifter (som B333 ovenfor) og manuskripter:

Bortfall i tre-konsonantgruppe gjelder ikke absolutt. Tvert imot kan en mellomkons. stundom bli innskutt mellom to konss. Det finner ofte sted når de to konsonanter lett vil assimileres, og en slik assimilasjon vil gå mot det vanlige bøyningsskjema, eller den vil fjerne et grunnord fra en avledning, eller ødelegge et produktivt suffiks. Således blir *r* (eller en vokal) ofte innskutt mellom *ð* og en følgende kons.: *guðrs*, *oðrlast* (Seip 1955, s. 158).

Akkurat hva denne innskriften har vært ment som er ikke lett å si. Man kan tolke den som en slags amulett på grunn av korset og linje c.

B251, datert 1335

Det norrøne innholdet i denne innskrifter er ”overskriftene” *Við augum* og *Við blóð*.

Innskriften er diskutert i kapittelet om latinske innskrifter og vil ikke gjennomgås videre her.

B398, datert 1332

A **t=rut**

B **h(g)g gua=na=r a**

C **(a)(þ) : (a)(n)(n)**

Mesteparten av innskriften er vanskelig å tolke, men i linje b ser det ut til å stå *Gunnarr á*. Siden den består av såpass mye mer enn bare eierinnskrift bør den vel sees som en lengre innskrift vi har mistet eller ikke forstår, og ikke eierinnskrift.

B412, datert 1335

A **helga * aon...-(æ)(k)(e)-...**

B (f)(o)(l)(t)(æ)=(l)... ÷ gu=nna=r : pa=rfæ- : pu=nd : ogmundr * -- * oæ--...

Denne svidde pinnen med hull tolkes av Ingrid Sanness Johnsen som et regnskapsnotat (NIyR bind 6, annet hefte s 121-125). Den ville nok vært litt kort til brev å være. Siden den er skadd, kan den derfor ikke tolkes helt. Men vi kan se at den inneholder navn og vektenheten *pund*.

Den inneholder personnavnene Helga, Gunnar parvel og Ogmund.

B420, datert 1335

A ÷ þvi ÷ a=tt ÷ af ÷ dirþa=r÷taf-e : -eka=r : ma=rk:sko=na-

B elender a=lam : sæt(i)at : biþa

Aslak Liestøl har normalisert og forklart denne innskriften slik i notatene sine:

A Því at af dirfðar-taf[l]i [t]ekr margskona[r]

B Erlendr ... ..

For: av høgt (vågalt) terningspel kjem mangt slags--- "Den andre lina er for fragmentarisk til å gi meining, men det er tale om ein Erlend og om det at *bjóða*, her kanskje: by opp, satse pengar".

Det ser ut til at innskriften gir råd om terningspill og vedding. Det kan tolkes som runekorrespondanse på et uformelt nivå, vi har ingen innledning med hilsen og så vidare. Hvis ikke Erlend hadde vært nevnt, kunne det ha blitt tolket som dikt med råd, jfr. Håvamål. Det kunne jo tenkes at dette heller er en advarsel, muligens fra kirkelig hold, mot å spille bort eiendelene sine. Hvem som helst kan for så vidt advare mot gambling, men vi vet at kirken i middelalderen ikke likte det.

B516, datert 1375

A her skal san (o)a k(e)r(m)(e)t til þes er þu læter i(s)(u)t

B utaflarmersut-

C si-

D er þ-

A Hér skal <san> <oa> <kermet> til þess er þú lætr <isut>

B <utaflarmersut->

C ...

D er <þ->

Det er ikke lett å tolke denne innskriften. Den inneholder i linje a deler av en lesbar norrøn setning, men dessverre er resten vanskelig. Linje b ser ut til å si *Út aflar mer sút*, som kan bety "Ute gir meg sykdom" eller "Ute gir meg bekymringer". Det kunne jo tenkes risteren

helst ville holde seg inne, enten innenlands eller innomhus. Siste ordet i linje a ser også ut til å være *sút*, ”sykdom, sorg, bekymring”. Man kan forstå at folk var mer varsomme i årene etter svartedauden, dette kan muligens være relatert til noe slikt. Det kan vi ikke slå sikkert fast. Det virker som at vi her har å gjøre med en beskjed eller et råd fra en person til en annen. Det kan tolkes som et uformelt rune-brev, jfr. B149 og B219. Disse ”runebrevene” som er korte og uformelle har nok mer til felles med små lapper med beskjeder på enn brev som sådan.

B541, datert 1415

Denne innskriften er omtalt i kapittelet om latinske innskrifter. Det sikre norrøne innholdet i innskriften er konjunksjonen *ok* og tittelen *kristr*.

B542, datert 1332-1410

Transkribert tekst: ++ mero=kar * o=kfle

Denne innskriften er på en pinne med hakk i. Den har blitt tolket som *tvá merkr ok fim*. Altså skal korstegnene ha stått for tallet 2. Denne innskriften kan knyttes til handelsvirksomheten på Bryggen. Man har holdt orden på verdiene ved hjelp av runepinner.

Dateringen er nokså vid.

N547, datert til 1400-tallet.

abctefkhiklmnopqbstuhyZøæ ifær ÷ grþe mik son ÷ þores ÷ sindras

I kapittelet om latinske innskrifter nevnes bakkelsjernet N547 som en latinsk alfabetinnskrift. Men her skal vi undersøke den norrøne delen av innskriften. Den består av to norrøne tilleggsteget til den latinsk alfabetinnskriften, samt en norrøn opplysning om hvem som lagde bakkelsjernet. Dette er den eneste innskriften fra 1325-1500 som forteller oss hvem som lagde gjenstanden. Vi har overlevert en rekke innskrifter bestående kun av navn, det kan tenkes noen av dem kan ha vært tilvirker-innskrifter. Men mest sannsynlig er det vel at det dreier seg om markering av eierskap og ikke utført arbeid.

Norrøne navn i materialet

Listene er alfabetiske, først mannsnavn, så kvinnenavn.

Arnbjörn står i B200, datert 1332. Leddene i navnet betyr 'ørn' + 'björn'.

Arnfinnr står i N391, datert til 1300-tallet. Navnet betyr 'ørn' + 'finn', 'same'. Allment i middelalderen, dels i sideform Annfinn.

Arni eller Árni står i B247, datert 1390, og B657, datert 1332. Det er en kortform av navn

med førsteledd *Arn-*, 'ørn'. Allment i Norge fra 900-tallet.

Ásbjørn står i A218, datert 1300-1375. Navneleddene betyr 'ås' (gud) + 'bjørn'. Allment i middelalderen.

Bótolfr står i B219, datert 1375-1410. Navneleddene betyr 'bot' + 'ulv'. Kjent her til lands siden 1100-tallet, allment brukt i seinmiddelalderen.

Bubba står i B200, datert 1332. Navnet er en kortform, men det er ikke lett å si hva originalformen har vært.

Einarr nevnes også to ganger i samme innskrift (B243), som er fra etter 1375. Navneleddene betyr 'ene', 'alene' + 'kriger'. Einar har vært blant de mest brukte mannsnavn i Norge fra gammelt av.

Erlendr finner vi i B420, datert 1335. Navnet har enten opprinnelig vært et tilnavn 'frå eit framand land, utanlandsk', eller så stammer førsteleddet fra urnordisk *erlaR 'jarl'. Vanlig i Norge fra 900-tallet (Stemshaug 1981, s. 134).

Gunnarr er det helt klart mest utbredte mannsnavnet i runematerialet i perioden 1325-1500. Det dukker opp seks ganger, alle gangene i Bergen. Men statistikken kan lyve: *Gunnarr* dukker opp to ganger i B200, to ganger i B243; en gang hver i innskriftene B333 og B412. Innskrift B243 er en eierlappinnskrift: (a) **gunara** (b) **-nara** (dvs. 2 x *Gunarr á*). Den kan sammenlignes med en annen dobbel eierinnskrift i materialet, B245, som vil bli gjennomgått under.

Men B200 er annerledes, og er en meget interessant innskrift når det gjelder navnematerialet:

A **þorkæl anþiorh(s)ta=fan**

B **þor(i)r**

C **halstæin : anþion : guna-(r)-**

C **gu=nnar ÷ pupahæinrækirr(=r)(u)n**

Innskriften er tydeligvis ei liste, hva den har blitt brukt til er ikke lett å bestemme.

Gjenstanden er en vanlig runepinne med kvadratisk tverrsnitt. Ett tenkelig bruksområde kunne vært i forbindelse med handel; ei liste over kunder eller leverandører.

Navnet *Gunnarr* står på både side a og c, og navnene **anþiorh** på side b og **anþion** på side c kan gi inntrykk av at lista består av flere repeterende navn. Men siden $\text{þ}|\text{B}|\text{R}^*$ og $\text{þ}|\text{B}|\text{þ}$ er så tydelig forskjellige fra et grafisk synspunkt, er det mest naturlig å tro at lista inneholder navn på ni separate personer.

Personnamnleksikonet har dette å si: *norr.* Gunnarr. Gunn 'strid' + -ar 'krigar'. *I allmenn bruk i mellomalderen både i Noreg og på Island* (Stemshaug 1981, s.146).

G...t er et fragmentarisk navn fra B518, datert 1390.

Hafgrímr står i B195, datert 1332. Navneleddene betyr 'hav' + 'maske'.

Halli står i B81, og er datert til 1335/60-1410. Navnet er en kortform av navn med førsteleddet *Hall-*, 'stein'. Ifølge Stemshaug *lite brukt*.

Hallsteinn står i B128, datert 1390-1410. Navneleddene betyr 'stein' + 'stein'. Allment i Norge i hele middelalderen.

Hallvarðr står i B128, datert 1390-1410. Navneleddene betyr 'stein' + 'vokter'. *Allment i mellomalderen og særleg utbredt på søraustlandet* (Stemshaug 1981).

Hákon står i B333, datert 1335. Navneleddene betyr 'høy' eller 'hest' + 'ættling', 'sønn'. Allment i Norge i middelalderen, og et vanlig kongenavn.

Hávarr står i B128, datert 1390-1410. Navneleddene betyr 'høy' + 'kriger'. Sjelden i middelalderen og har gått tidlig av bruk, eller blitt blandet sammen med *Hávarðr*.

Henríkr står i B200, datert 1332. Navnet er opprinnelig tysk, og navneleddene betyr 'hjem' + 'mektig', 'hersker'. Navnet forekommer i Norge fra 1200-tallet. Svært utbredt i Vest-Europa i middelalderen, bl.a. som kongenavn.

Ívarr står i N547, datert til 1400-tall. Navneleddene betyr 'barlind' + 'kriger'. Allment norsk navn i hele middelalderen.

Jón har vi i B4, B84, B333 og B395.

Som personnavn blir fornorskede versjoner brukt her til lands; både *Jón* og *Jóhan* er i aktivt bruk i runematerialet. Norsk personnamnleksikon sier om *Johan* at:

”norr. er *Johan* og *Joan* eit mellomsteg i utviklinga av forma *Johannes* -> *Jon*. Men frå seinmiddelalderen av må vi i hovudsak rekne med framand, særleg tysk, påverknad for bruken av namnet”.

Om *Jon* skrives det: ”I bruk i Norge og på Island sidan 1000-tal. Namnet fekk stor utbreiing alt i mellomalderen. Det er det vanlegaste mannsnamnet både i biskop Eysteins jordebok (ca. 1390), som dekker søraustl. og Båhuslen, og i listene frå Trøndelag i Aslak Bolts jordebok” (ca. 1430) Stemshaug 1981, s. 164-165).

Karl dukker opp i B47, datert 1335. Navnet betyr 'fri mann'. Sideform Kal(l) fra rundt 1300. *I mellomalderen hovudsakleg på Austl.* (Stemshaug 1981. Karl den store gjorde navnet populært i Europa.

Kolbeinn finner vi to ganger i materialet, begge i samme innskrift (B132), datert 1390. Navneleddene betyr 'kull' + 'beint'. Allment i middelalderen.

Kolbjørn dukker opp i B397, datert 1332. Navneleddene betyr 'kull' + 'bjørn'. Allment i Norge i middelalderen.

Loðurr står i A50, datert 1300-1350.

Óðinn nevnes to ganger i samme innskrift (B241), som er fra etter 1375. Navnet henger

sammen med adjektivet *óðr*, 'rasende'. Eneste eksempel på dette navnet som personnavn, er i den gammelsvenske sammensetningen *Othindisa* (Stemshaug, 1981). Alt i B241 tyder på at det dreier seg om den gamle guden Odin, sett på som en demon eller djevel av den kristne risteren.

Ottú står i B238, datert (1375+) 1410-. Dette tyske navnet er en kortform av navn med førsteleddet *Ot-*. Brukt i Norge siden midten av 1300-tallet; tysk keisernavn (Stemshaug 1981, s. 197).

Øgmundr står i B412, datert 1335.

Palni står i B80, datert 1360.

Sigurðr står i B249, datert 1332. Navneleddene betyr 'seier' + 'vokter'. *Blant dei mest brukte mannsnavn både i Noreg og Island i mellomalderen. Etter ca. 1300 får det ei rad ulike former her til lands, m.a. Sjugurd og Sjurd* (Stemshaug 1981). Også norsk kongenavn.

Sveinn står i B249, datert 1332. Navnet betyr 'gutt, fri mann i tjeneste'. Allment fra 900-tallet, tidlig utbredt i Sverige og Danmark, også som kongenavn.

Þórir er som tidligere nevnt materialets nest mest hyppige norrøne navn, med tre eksempler (B77, B195 og N594). Innskriftene er daterte til henholdsvis 1360, 1332, og 1400-tallet. Navnet er enten avledningsform av *Þórr*, eller *Þór-vér 'Tor' + 'kjemper'. Blant de vanligste navn i Norge i middelalderen.

Þorgeirr står to ganger (A60 og B261). Innskriftene er daterte til 1375-1450 og ca. 1335. Navneleddene betyr 'Tor' + 'spyd'. Svært vanlig navn i Norge i middelalderen.

Þorkell står en gang (B200), datert til 1332. Navneleddene betyr 'Tor' + 'kjele'. Vanlig i Norge i middelalderen.

Þorsteinn står også to ganger (B72 og B195). Innskriftene er daterte til omkring 1413 og 1332. Navneleddene betyr 'Tor' + 'stein'. Svært vanlig navn i hele middelalderen.

Vémundr finner vi i B423, datert 1335. Navneleddene betyr 'hjem, hellig sted' + 'verner' (stemshaug 1981, s. 232).

Arnbjörg står i B200, datert 1332. Navneleddene betyr 'ørn' + 'bergning', 'vern'.

Helga dukker opp i B412, datert 1335. Navnet er feminin form av *Helgi*, 'hellig'. Vanligere på Island enn i Norge i middelalderen.

Ingibjörg står ristet i B520, datert 1390. Navneleddene betyr '(guden) Ing' + 'bergning', 'vern'. Veldig populært navn i Norge i middelalderen. Fra 1300-tallet ofte i sideformen Ingeborg (Stemshaug 1981, s. 159).

Jórunn står i N317, datert 1300-tall. Navneleddene betyr 'villsvin' + 'elske'. Populært i middelalderen, har hatt mange sideformer i dialekter fra 1400-tallet og utover.

Lunaney står i B238, datert (1375+)1410-. Det er eneste eksempel på dette navnet noensinne. Sisteledet -ey er kjent fra norrøne kvinnenavn (*Bjargey*, *Bjarthey*, *Bótey*, *Halley*, *Ljóðey*), men disse navnene er sjeldne, og fra Island.

Sigríðr står i B195, datert 1332. Navneleddene betyr 'seier' + 'vakker (kvinne)'. Allment norsk navn i middelalderen.

Navneledd.

Det norrøne navnematerialet består i de fleste navnene diskutert her av to navneledd. Noen av disse leddene går igjen i flere av navnene i innskriftene.

8 navn har *Þór*- som førsteledd.

6 navn har *Gunn*- som førsteledd.

5 navn har *Arn*- som førsteledd, ett av dem i kortformen *Arni*. Ett kvinnenavn, *Arnbjörg*.

3 navn har *Hall*- som førsteledd, ett av dem i kortformen *Halli*.

3 navn har *Kol*- som førsteledd.

2 navn har *Há*- som førsteledd.

2 navn har *Sig*- som førsteledd, ett mannlig (*Sigurðr*) og et kvinnelig (*Sigríðr*).

2 navn har *Ing*-/*Ílv* som førsteledd.

Disse førsteleddene fins kun ett navn hver: *Ás*-, *Lunan*-, *Jór*-, *Haf*-, *Qg*-, *Vé*-, *Bót*-, *Ein*-, *Er*-, *Hen*-.

10 navn har *-arr* som sisteledd.

3 navn har *-steinn* som sisteledd.

3 navn har *-björn* som sisteledd.

2 navn har *-geirr* som sisteledd.

2 navn har *-urðr*/*-varðr* som sisteledd.

2 navn har *-björg* som sisteledd.

2 navn har *-mundr* som sisteledd.

Disse sisteleddene fins i ett navn hver: *-olfr*, *-ríkr*, *-grímr*, *-kon*, *-finnr*, *-unn*, *-fríðr*, og *-ey*.

Runematerialet i perioden 1325-1500 inneholder 13 navn som enten har tittel, tilnavn eller patronymikon (farsnavn). Det dreier seg om følgende innskrifter:

B73/N631: *Johannes baptista*. Datert ~1360 (navnet er latinsk og vil ikke gjennomgås her).

B132: *Kolbeinn kupuleistr*. Datert 1390.

B195/N648: *Þórir fagr*, *Þorsteinn langr*. Datert 1332.

B238/N649: *Ottú kapp*. Datert (1375+) 1410-.

B245: *Einarr síkr*, nevnes to ganger. Datert 1335-1380.

B249: *Sigurðr Amundason*. Datert 1332.

B333: *Síra Jón, Gunnarr hvítr*. Datert 1335.

B412/N653: *Gunnarr parvel*. Datert 1335.

N297: *jumfrú Margréta*. Datering: 1300-tall.

N391: *Arnfinnr Játvarðsson*. Datering: 1300-tall.

N547: *Pórir Sindrason*. Datert 1400-tall.

Tre personer er nevnt med patronymikon, alle av dem menn: *Sigurðr Amundason*, *Arnfinnr Játvarðsson*, og *Pórir Sindrason*. Indirekte blir derfor personene *Amundr*, *Játvarðr* og *Sindri* nevnt, men de regnes ikke som del av navnematerialet i denne avhandlingen.

Gunnarr parvel har et tilnavn av latinsk opphav. Det latinske ordet *parvus*, 'liten', er kjent som tilnavn i middelalderen i norske og svenske kilder (NIyR bind 6 annet hefte, s. 124).

Kun ei kvinne er med, *jumfrú Margréta* (N297). Tittelen *jumfrú* viser at hun har vært ei ugift kvinne av adelssekt, men hun har som nevnt ikke blitt begravet under en vakker og dyr gravstein med både runeinnskrift og billeddekor; noen har derimot ristet en minneinnskrift på en kirkebenk i Hamre kirke.

Den to ganger i B132 nevnte Kolbeins tilnavn, ristet kupulæstr **kupulæstr**, har blitt tolket som *kupuleistr*. Det siste leddet, *-leistr*, betyr lest. Altså fotstykket på sko eller hoser.

Runebrevet B195/N648 er ett av periodens, for ikke å si Norges, mest interessante innskrifter. Den er spesiell på grunn av sin lengde, og den noe mer uformelle tonen hvis man sammenligner med pergamentsbrev. Den er også spennende fra et handelshistorisk synspunkt, og for å studere middelalderens dagligliv. Kort fortalt er den viktig; i denne sammenhengen skal vi fokusere på navnematerialet. *Pórir fagr* og *Þorsteinn langr* er menn med tilnavn. Det er høyst sannsynlig at navnene har bakgrunn i mennenes utseende.

B245 er en navneinnskrift som har vært tiltenkt som eierlapp. Hele innskriften går slik:

æinar:síkr:amek ainarsikremak

Vi ser at budskapet ristes to ganger, men at mens det første forsøket ser korrekt ut, er det andre forsøket problematisk. At Einar har ristet a <a> i stedet for æ <æ> kan ha vært bare en

feil; kniven skar ikke langt nok. Men å riste **emak** i stedet for **amæk** (*á mik*) er vanskeligere å forklare på grunnlag av runeformene a <a> og e <e>. Det som kan ha hendt, er at Einar har byttet om på runene i hodet mens han ristet, såkalt metatase. Eventuelt kan det andre forsøket ha vært ristet av en annen person; vi kan tenke oss at det har vært en læresituasjon, og at læremesteren for eksempel kan ha lært Einar sik hvordan han skal markere eierskap med en liten runeinnskrift.

Tilnavnet til Einar, *síkr*, er et maskulint substantiv som betyr 'sik'. Sik heter på latin *Coregonus lavaretus*, og er en fisk i laksefamilien. Det kan tenkes at Einar var fisker eller fiskehandler. Det er vel heller usannsynlig at noen ville finne fysiske likhetstrekk mellom en mann og en fisk, og i hvert fall at han selv brukte tilnavnet. Tilnavnet kan også være *sínkr* 'gjerrig'. Det ville passet inn i en handelskontekst, men det er neppe mange handelsmenn som ville omtalt seg selv med et slikt negativt ladd ord.

Tre av navnene er av bibelsk herkomst, mens de andre er germanske. B238 har det tyske navnet *Ottú*, ellers er alle de resterende «hjemlige» navnene norrøne. De bibelske navnene er *Johannes baptista* (B73), *síra Jón* (B333), og *jumfrú Margréta* (N297).

Det første er den bibelske personen døperen Johannes, og han nevnes som del av en latinsk bønn. Sira Jon er en geistlig person i Bergen, som nevnes i et delvis bevart runebrev. Jomfru Margreta, som tidligere nevnt, var ei rik kvinne som er omtalt på gravsteinen sin.

Gunnarr hvítr har blitt gjennomgått tidligere i kapittelet.

Oppsummering

Vi har overlevert 56 innskrifter på norrønt mål fra 1325-1500 i Norge. Noen av dem har også innslag av latin. I tillegg har vi en del innskrifter som ikke gir språklig mening helt uten videre, men som etter tegnbruken å dømme trolig har vært norrøne og ikke latinske innskrifter. Dessverre er mange innskrifter så skadde eller på et eller annet vis uforståelige for oss at de ikke bidrar med språklig innhold. Men man kan jo tolke slike vanskelige innskrifter på forskjellige måter. Noen innskrifter har som nevnt blitt skadd, mens andre aldri ble ferdige. Det er ikke utenkelig at noen av dem også kan stamme fra nybegynnere som rister tilfeldig, eventuelt personer som ville skjule budskapet sitt.

Sett i forhold til de latinske innskriftene, som i noen få tilfeller overlappet med det norrøne materialet, så er ikke antallet klart norrøne innskrifter veldig mye større. Vi har her å gjøre med 25 latinske innskrifter og 56 norrøne. 7 innskrifter inneholder både latin og norrønt, disse

er telt i begge kategoriene. Hvis vi regner med at majoriteten av de utolkbare innskriftene var norrøne innskrifter, ville bildet bli et annet. Men det er mest fornuftig å operere med sikre innskrifter i første omgang. De sikre norrøne innskriftene teller 31 flere enn de latinske, mer enn dobbelt så mange.

Vissheten om at de fleste av de norrøne innskriftene er enten *X á mik*-innskrifter eller innskrifter med bare navn gjør at forskjellen mellom latin og norrønt i stor grad går på innhold. Som tidligere nevnt er de latinske innskriftene magisk/religiøse. De norrøne er mer pragmatiske i innholdet, slik som alle disse eierlappen demonstrerer. Men selv med så mange eksempler på bruksruner; dagligdagse og reint pragmatiske innskrifter, finnes det noen innskrifter med runer der man uttrykker seg med poesi. Fem innskrifter inneholder norrøne dikt, både skaldediktning og Eddadiktning. Fra andre perioder har slike runeinnskrifter blitt ristet, både på stein- og treunderlag. Men slik praksis er også kjent fra sagaene, da om tilfeller fra vikingtiden. De metriske innskriftene som jeg har gjennomgått ovenfor er derimot fra seinmiddelalderen. Skikken har levd videre, om den da ikke har blitt gjeninnført. Det første er vel mest sannsynlig. Etter det materialet vi har i dag har runer vært atskillig mer utbredt i fastlands-Skandinavia enn på Island. Det er mulig islendingenes fascinasjon for diktning har påvirket nordmennene, men ett av diktene har et språklig trekk som umulig kan være islandsk. Korrespondanse med runer kjenner vi til både fra arkeologien og litteraturen.

Seinmiddelalderen er ikke et unntak, flere rune-brev har overlevd i Bergen. Det yngste rune-brevet, der vi hører om husfrua Lunanøy og Otto kapp, er datert til mellom 1375 og 1410. Skriveøvelser er en viktig del av å lære seg å lese og skrive, og runene var ikke noe unntak. Flere fuparkinnskrifter og runesyllabariet B546 viser at man selv om det var en stadig nedgang i antall runeinnskrifter i seinmiddelalderen, var det noen som sørget for å holde tradisjonen i live gjennom opplæring av nye runeristere.

Materialet viser hele spekteret fra innførte, lærde tradisjoner som syllabariet og brevformler basert på europeisk tradisjon, via kulturnøytrale innskrifter som navneinnskrifter og eierinnskrifter, til norrøne kulturtradisjoner som skalde- og eddadiktning. Også har vi gravinnskrifter, de fleste på gravsteiner, som kan sees som en del av kristen europeisk skikk, men som samtidig kan sammenlignes med runesteiner reist i avdøde personers minne gjennom århundrene før kristendommens komme til Norge.

Religion, i Norges tilfelle kristendommen, manifesterer seg ikke overveldende ofte i disse innskriftene. Innholdsmessig har 11 innskrifter kristen tilknytning; det kan være alt fra brev

med Guds hilsen (B195) til geistlig tittel (B333) eller djevelmagi utført av kristne (B241). Det er viktig å få med at noen (B251, B541, N79, N297) av de 11 innskriftene med kristen tilknytning er blandingsinnskrifter med både norrøn og latin. I alle disse blandingsinnskriftene er det i første omgang det latinske innholdet som står for den kristne tilknytninga.

Det første man lærer når man lærer å skrive er som regel sitt eget navn og tegninventaret. Å kunne riste sitt eget navn er først og fremst praktisk, man kan markere eierskap. Man kan også markere en gjenstands opphav, som i N547.

Men har alle runeristerne kunnet riste mye mer utover sitt eget navn? Har man først lært å riste navnet sitt for å vise at "den er min" er det ikke dermed sagt at man trenger å kunne mer for å riste lengre notater eller beskjeder. Det runematerialet vi har fra denne perioden viser at man brukte runene til mange forskjellige formål. Hvis vi fokuserer på handel, som mange av eierlappene trolig har tilhørt, har vi notater som B412 (N653) og brev som Havgrimpinnen B195 (N648). Det viser veldig klart at handelsfolk brukte runene utover det å kunne riste sitt eget navn som eiermarkering.

Det å markere eierskap med navnet ditt forutsetter at andre kan lese og forstå hva du har ristet. At du selv kjenner igjen dine eiendeler er greit nok, men hovedgrunnen til å riste navnet ditt er for å unngå at andre misforstår hvem varen tilhører.

Navnematerialet fra de norrøne innskriftene er stort og variert. De fleste navnene er mannsnavn, men det er interessant at kvinner nevnes i to av handelsbrevene. Det ene brevet er faktisk adressert til husfrua Lunanøy som tar en aktiv part i handelsvirksomheten på vegne av avsenderen. Noen navn går igjen, hovedsakelig varianter av Jon, Gunnar og Tore. Tilnavn, titler eller patronymikon er sjeldne, men brukes i enkelte tilfeller. Det dreier seg i de fleste tilfellene om runebrev og minneinnskrifter.

KONKLUSJON

Nå har de norske runeinnskriftene fra seinmiddelalderen blitt gjennomgått, både som fysiske gjenstander laget av forskjellige materialer, og som tekstbærere.

Selv om antallet tolkbare innskrifter ikke er enormt, er det faktisk ikke så lite eller uviktig heller. Som vi har sett i de foregående kapitler, består materialet av et mangfold av typer innskrifter. De er både korte og lange, verdslige og religiøse, norrøne og latinske, dyktig utført og dårlig utført. Vi har eksempler på runeinnskrifter på mange forskjellige dyktighetsnivåer. Sannsynligvis har det vært forskjell på i hvor stor grad folk kunne riste runer; noen hadde begrenset kunnskap, andre viser tegn til meget god forståelse. En rekke innskrifter viser tydelig kontakt med den latinskskriftlige skrivetradisjonen, både på norrønt og latin. En tredje kategori må være utolkbare innskrifter. Vi har også nesten en tredjedel av materialet som vi ikke kan forstå. Noen er uferdige, noen er gåtefulle og noen har trolig vært ristet av personer med svært lite runekunnskap.

Eierlapper og navneinnskrifter med personnavn utgjør en stor bolk. Hvis vi i tillegg drar inn handelsbrevene og samler disse i en kategori som handelsinnskrifter, ender vi opp med en veldig stor del av materialet. Det er ikke tvil om at Bergen var et handelssentrum i middelalderen. Det er heller ikke tvil om at norske handelsmenn og kvinner til og med i seinmiddelalderen brukte runene til daglig. Som med andre innskriftstyper synker antallet over tid, men viktige innskrifter som Havgrimpinnen (B195/N648) og Lunanøypinnen (B238/N649) er datert til henholdsvis 1300- og 1400-tallet.

De metriske innskriftene utgjør en gruppe delt i to. Noen av dem er latinske og religiøse, mens de resterende fem er norrøne. De norrøne diktene er både av typen eddadikt og skaldedikt. Fra sagaene kommer det inntrykket at nordmenn i stadig mindre grad drev med diktning utover i middelalderen. De norske kongene omga seg med islandske skaldar. Snorre skreiv sin Edda for å framheve diktekunsten igjen, men det var på Island på 1200-tallet. Disse runeinnskriftene er fra Norge på 1300-tallet. Det kunne tenkes at diktekunsten, i det minste skaldediktningen, forsvant fra Norge for så å bli gjeninnført av islandske skaldar. Men vi bør huske på at de fleste sagaene vi har overlevert ble skrevet av islendinger i Norge eller på Island. Det kan tenkes islandske bedrifter ble særlig framhevet, mens man ignorerte (eller ikke kjente til) diktekunsten som levde videre i Norge. Uansett hva som var tilfelle, var eddadikt

og skaldedikt tilgjengelig for et publikum så seint som 1300-tallet i Norge. Den yngste norrøne metriske innskriften (ca 1375) inneholder et språklig trekk som kun er kjent fra norsk, ikke islandsk.

Svartedauden i 1349 ser ikke ut til å påvirke antallet innskrifter i de følgende år fram mot 1400 altfor dramatisk. Antallet synker klart, men den utviklingen avviker ikke ekstremt fra det fallet antall innskrifter ville hatt uansett.

Men hvis vi ser på innskriftenes innhold kommer det fram at latinske innskrifter øker etter 1350. Som nevnt er de latinske innskriftene av religiøs karakter. Man kan tolke dette som en oppgang i tro etter en heftig katastrofe.

Antallet latinske innskrifter er relativt høyt i materialet. Gjennomsnittet ligger over forholdet mellom latinske og norrøne innskrifter fra tidligere perioder. Latinen varierer, det samme gjør runehåndverket, men mange av dem er relativt lange og mer eller mindre korrekte. Verdslige stormenn og andre som hadde tilgang på skrive- eller leseopplæring ville ha kjent til noe latin. Det er allikevel blant de geistlige det er mest sannsynlig at slike innskrifter ville ha oppstått. Noen av de latinske innskriftene inneholder pseudolatin eller forvansket latin. De forvanskede innskriftene kan ha vært kopier av tidligere, korrekte latinske innskrifter. Det tyder på at latin i seg selv ble sett på som noe spesielt.

Seinmiddelalderen har et høyere antall latininnskrifter enn det samlede middelalderske runekorpuset. Noen av innskriftene er språklig sett svært gode innskrifter. Bruken av latin så seint i så stor grad gir inntrykket at de geistlige (og andre med latinutdanning) ikke var de første til å gi slipp på runene.

Det er ikke mange fupark- og alfabetinnskrifter i materialet, men den kronologiske fordelingen er interessant: fupark i den første halvdel og alfabet i den andre. Man kan tolke dette som en vekst i interesse for latinsk skriftlige impulser. Runene var på nedgang og bokstavene var i stadig mer bruk. Men villigheten til å for eksempel riste såpass mange innskrifter på latin, eller bruke mange ideer fra pergamentets verden på runepinnene (brevformler, syllabarium osv.) tyder på at man har vært tilpasningsdyktige, ikke at skriftsystemene har ligget i krig.

Tallenes tale er klar. Antall innskrifter synker stadig mellom 1325 og 1500. Det er ikke noe plutselig fall, men heller en utvikling over tid.

Jeg mener med utgangspunkt i det overleverte materialet at runene ikke var i særlig bruk i

andre halvdel av 1400-tallet. Faktisk vil jeg påpeke at vi har kun én innskrift som kan sikkert dateres etter første kvartal av 1400-tallet, N507 fra Nidarosdomen. Den er fra 1479. Før den innskriften er de yngste innskriftene som kan absolutt dateres fra omkring 1415.

Etter fallet som fulgte svartedauden i 1349 holder antallet seg mer eller mindre stabilt fram mot tidlig 1400-tall. Innen 1425 ser det ut til å ta slutt, hvis vi baserer oss på de innskriftene som har absolutt datering.

Et mindre antall innskrifter kan dateres til 1400-tallet, men ikke nærmere enn det. Det er mulig at noen av dem er fra tidsrommet mellom 1415 og 1479 eller til og med seinere. Men det kan vi ikke bevise; uansett er det snakk om få innskrifter.

Man kunne argumentert for at runene døde ut så tidlig som innen 1425, men jeg mener vi bør ha et lite forbehold på grunn av innskriften fra 1479 og de vidt daterte innskriftene som muligens kan være fra når som helst på 1400-tallet.

Når antallet innskrifter synker over tid, tyder det på at færre ristet runer og dermed at færre fikk opplæring. Utbredelsen i begynnelsen av perioden 1325-1500 ser ut til å være stor, spesielt i Bergen. Etter ca. 1415 er utbredelsen etter alt å dømme minimal. Jeg tror at runeskriften som et utbredt og allment skriftsystem opphørte i første kvartal av 1400-tallet.

De få innskriftene som kommer etter er da de siste restene. Tradisjoner kan leve videre hos noen få personer ei stund. De yngre 1400-tallsinnskriftene har nesten alle vid datering. Mange av dem kan også være fra tidlig 1400-tall. Ingen av dem er lange innskrifter som brev eller poesi. Noen er tilsynelatende forvansket. Det sjangermessige repertoaret minsket.

Jeg nevnte ovenfor at viktige innskrifter som Havgrimipinnen og Lunanøypinnen var fra 1300- og 1400-tallet. Generelt sett må det framheves at seinmiddelalderens runemateriale inneholder mange slike "flaggskip", både på norrønt og latin. Vi har faktisk en del lengre innskrifter på begge språk, i forskjellige innskriftskategorier. Jeg mener at 1300-tallet er en viktig del av runenes historie som et levende skriftsystem. Man hadde fortsatt mye kunnskap om hvordan man skulle riste og et variert runemateriale viser utbredelsen i forskjellige samfunnslag og kretser.

Tillegg I:

KATALOG

Dateringskriterier

Trondheim: 1325 +

Tønsberg: 1325 +

Bergen: brannlaget i 1332 +

Oslo: (ingen sikre daterbare etter 1325)

Resten av landet: 1350 +

Oppsett

OFFISIELT NUMMER

GJENSTAND

FUNNSTED

DATERING

transkripsjon

normalisering

Trondheim, 1325 og utover (Hagland, kommende bind VII, NIyR):

N818

Gjenstand: Runekjevle, 108 mm lang, tversnitt 13 x 9 mm.

Funnsted: 1974, felt FL, delfase 12 i hovedfase 10-12 (1300-1400-tall).

Datering: *Kan* være så ung som siste kvartal av 1400-tallet.

Transkribert tekst: **abcdefghijklmnoprstu**

Normalisert: *abcdefghijklmnopqrstu*

Tønsberg, 1325 og utover (Gosling, 1989):

A50 TF 2626

Gjenstand: Fragment av treskive (spillbrikke?). 33x12x4 mm.

Funnsted: Storgaten 47, 1971.

Datering: 1300-1350

Transkribert tekst (rekonstruert Aslak Liestøl): **løpur**

A59 TF 1079

Gjenstand: Kort planke, med tappespor i hver ende. 320x162x23 mm.

Funnsted: Nedre Langgate 45, 1972.
Datering: Muligens 1450-1550
Transkribert tekst: **suanpora**

A60 TG 1118

Gjenstand: Grunn trebolle i flere stykker, men rimelig komplett. Diam. ca. 220 mm.
Funnsted: Nedre Langgate 45, 1972.
Datering: Ca. 1375-1450
Transkribert tekst: **ø þo=rgæir**

A63 TG 1602

Gjenstand: Sylindrisk treplugg, med to flate overflater for runer. L 204 mm, diam. 37 mm.
Funnsted: Nedre Langgate 45, 1972.
Datering: Ca. 1300-1375
Transkribert tekst:
a: (stav med x, avslutninger på armene)
b: **auemariagraciaplenadominustekumbenedictatuinmulieribus**

A113 TG 1620

Gjenstand: Rund fot for trefat. Diam. 89mm, 3mm tykk.
Funnsted: Nedre Langgate 45, 1972.
Datering: 1300-1375
Transkribert tekst:
a: **fu**
b: **a=n=n**

A121 TL 368

Gjenstand: Liten blyplate (amulett), funnet brettet. 49x21x1 mm.
Funnsted: Nedre Langgate 18, 1976.
Datering: 1300-1375
Mulig transkripsjon:
A ÷2 **ka=þ(a=n=n) `n´a=þ`k´m`a´a=þ`k´a=þþ=þþnþa=þnp ÷2**
B ÷2 **nhpna=þa=þn(a=n=n)my`k´rp÷2n÷2**
C (y) + **kr`k´a=þka=þþ=þþynhpnra**

A218 TL 269d

Gjenstand: Treplugg. 144x20x19 mm.
Funnsted: Nedre Langgate 18, 1976.
Datering: 1300-1375
Transkribert tekst: **asbion**

A235 TR 3756

Gjenstand: Bein. 190x25x6 mm.
Funnsted: Storgaten 24/26, 1979.
Datering: 1300-1350

Transkribert tekst: **uþn**

Bergen, 1332 og utover (Runearkivet, NIyR, Nasjonalbiblioteket):

B003 Bergenmuseumsnr.: BRM000/01102. Andre nummer: brnr1152.

Gjenstand: Tretallerken.

Funnsted: Søndre Bugården

Datering: Knirk: 1360

Transkribert tekst:

A + =a=u +

B + ma

Normalisert tekst: *Ave Maria*

B004 Bergenmuseumsnr.: BRM000/03028. Andre nummer: brnr1547.

Gjenstand: Hodeskalle av hvalross med utskjæringer.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst: **ioa=n a**

Normalisert tekst: *Jóhann á*

Publisert: Liestøl, (64)

Spurkland (91)

B007 NIyR-nummer: **622**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/09242.

Gjenstand: Bunnen av en treskål.

Funnsted: Nordre Bugården, under et bolverk, under brannlaget fra 1413.

Datering: Før 1413. Knirk: 1395

Transkribert tekst: ÷ **au=e ma=ria**

Normalisert tekst: *Ave Maria*

Publisert: NIyR

B010 Bergenmuseumsnr.: BRM000/06522.

Gjenstand: Firkantet trestykke.

Funnsted: Nordre Bugården.

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst: **tar**

B030 Bergenmuseumsnr.: BRM000/12318.

Gjenstand: Trestykke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst: **--l--t : --hrar : a a=l(a) * luti**

Normalisert tekst: *(Sí)grar á alla hluti*

B047 NIyR-nummer: **710**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/11762. Andre nummer: brnr3995.
Gjenstand: Tilskåret trestykke, den lengre enden er formet som håndtak.
Funnsted: Nordre Bugården, i bolverkskar i bryggefronten, trolig over brannlaget fra 1332.
Lokaliseringen er usikker.
Datering: Knirk: 1335
Transkribert tekst: **ka=l**
Normalisert tekst: *Karl*
Publisert: NIyR

B051 Bergenmuseumsnr.: BRM000/12186. Andre nummer: brnr4010.
Gjenstand: Firkantet, avbrutt trestykke.
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: 1335
Transkribert tekst: **--sf**

B072 NIyR-nummer: **758**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/13093. Andre nummer: brnr4044.
Gjenstand: Langt, smalt og rektangulært trestykke.
Funnsted: Søndre Engelgården, i dråpefallet mot Nordre Bugården omkring brannlaget fra 1413.
Datering: Knirk: ~1413
Transkribert tekst: **postin**
Normalisert tekst: *Porsteinn*
Publisert: NIyR

B073 NIyR-nummer: **631**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/13894. Andre nummer: brnr4051.
Gjenstand: Runekjevle.
Funnsted: Søndre Engelgården, i fundamentet til hus som brant 1332.
Datering: Før 1332. Knirk: ~1360
Transkribert tekst:
A maria ÷ peperit ÷ cristum ÷ elisabet ÷ peperit ÷ iohan=nem ÷ baptistam ÷ in ÷ illarum
B u=(e)nerac(i)o-(e) ÷ sis ÷ absoluta ÷ ÷ æcsi ÷ inkalue ÷ dominus te ÷ uacat ÷ ad ÷ lu
Normalisert tekst:
Maria peperit Christum; Elisabet peperit Johannem Baptistam. In illarum ueneratione sis absoluta! Exi, incalve! Dominus te vocat ad lucem!
Publisert: NIyR

B074 Bergenmuseumsnr.: BRM000/13775. Andre nummer: brnr4052.
Gjenstand: Fragment av et lokk?
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: ~1393
Transkribert tekst: **-(f)þuk * an : æ(i)leira : af(m)-**
Normalisert tekst: ...an ei meira af...

B075 NIyR-nummer: **624**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/13796. Andre nummer: brnr4053.
Gjenstand: Bunnan av en treskål.

Funnsted: Søndre Engelgården, kanskje omkring brannlaget fra 1413. Funnomstendighetene er ikke sikre.

Datering: Før 1413. Knirk: 1400

Transkribert tekst: **a=u=e ma**

Normalisert tekst: *Ave Ma* --

Publisert: NIyR

B076 Bergenmuseumsnr.: BRM000/13946. Andre nummer: brnr4054.

Gjenstand: Trekarbunn.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: ~1360

Transkribert tekst: **tmm**

B077 Bergenmuseumsnr.: BRM000/14308. Andre nummer: brnr4055.

Gjenstand: Avlangt, firkantet trestykke

Funnsted: Søndre Engelgården.

Datering: Før 1393. Knirk: 1360

Transkribert tekst: **porer**

Normalisert tekst: *Þórir*

B078 Bergenmuseumsnr.: BRM000/14307. Andre nummer: brnr4056.

Gjenstand: Firkantet trestykke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1360

Transkribert tekst:

A ba

B ba

B079 Bergenmuseumsnr.: BRM000/14169. Andre nummer: brnr4057.

Gjenstand: Fragment av trekarbunn.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1413

Transkribert tekst: **(k)---r**

B080 NIyR-nummer: **720**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/14840. Andre nummer: brnr4063.

Gjenstand: Flat avlang trepinne med firkantet tverrsnitt.

Funnsted: Engelgården, i passasjen i gården, under brannlaget fra 1393.

Datering: Før 1393. Knirk: 1360

Transkribert tekst: **Palne a**

Normalisert tekst: *Palni á*

Publisert: NIyR

B081 Bergenmuseumsnr.: BRM000/14642. Andre nummer: brnr4064.

Gjenstand: Fire fragmenter av rundreid treskål.

Funnsted: Mellom Nordre Engelgården og Søndre Søstergården, omkring brann 3(?).
Datering: Rundt 1413. Knirk: 1335-60/1410
Transkribert tekst: **hall(e)**
Normalisert tekst: *Halli?*

B082 Bergenmuseumsnr.: BRM000/15049. Andre nummer: brnr4071.
Gjenstand: smørspade.
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: ~1335
Transkribert tekst:
A (**m**)
B (**m**)

B084 NIyR-nummer: **608**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/15203. Andre nummer: brnr4074.
Gjenstand: Tilskåret trepinne.
Funnsted: Søndre Søstergården, i veiten mellom gårdene, 40 cm under et tredekke, skadet ved brannen i 1413.
Datering: Før 1413. Knirk: ~1360
Transkribert tekst:
A **midet ÷ h(u)c**
B (**i**)**on** :
Normalisert tekst:
Medeor huic (?)
Jón
Publisert: NIyR

B085 NIyR-nummer: **621**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/15301. Andre nummer: brnr4075.
Gjenstand: Tilspikket trepinne.
Funnsted: Nordre Engelgården, i fundamentet til en bygning reist over brannlaget fra 1332.
Datering: Knirk: 1332
Transkribert tekst: **auē maria**
Normalisert tekst: *Ave Maria*
Publisert: NIyR

B086 Bergenmuseumsnr.: BRM000/15284. Andre nummer: brnr4076.
Gjenstand: Firkantet trestykke.
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: 1332
Transkribert tekst: **o fuþorkhniastbmly**
Normalisert tekst: *Fuþorkhniastbmly*

B087 Bergenmuseumsnr.: BRM000/15660. Andre nummer: brnr4077.
Gjenstand: Avbrukket, rund pinne med flatt hode
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst:

A **(f)uþ**

B **-uþrokhlinismyl**

Normalisert tekst:

Fuþ

Fuþrokhlinismyl

B088 Bergenmuseumsnr.: BRM000/15845. Andre nummer: brnr4078.

Gjenstand: Firkantet trepinne, avbrukket i begge ender.

Funnsted: Søndre Engelgården.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst:

- **-(f) siþir ð a=lin ua=r (e)=k þa=r (e)r amær upl(e)ndkær b(e)do nu : u(e)=r(þ) (e)(k)
u(þ)--**

Normalisert tekst:

...siðir. Alinn var k þar er almar Upplendingar bendu; nú verð ek...

...of siðir. Alinn vr ek þar er almar Upplendingar bendu; nú verð ek...

Publisert: Seim i MM 1986.

NIyR:VI:2: rettelser og tillegg til N603- 647

Spurkland (91)

B090 Bergenmuseumsnr.: BRM000/15912. Andre nummer: brnr4080.

Gjenstand: Spiker med flatt hode.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst: **f**

B094 Bergenmuseumsnr.: BRM000/16181. Andre nummer: brnr4084.

Gjenstand: Stav til trekar

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst: **fuþ(o)-**

Normalisert tekst: *Fuþo-*.

B106 NIyR-nummer: **634**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/16904. Andre nummer: brnr4107.

Gjenstand: Trepinne med hull i den ene enden.

Funnsted: Søndre Engelgården, ingen nærmere funnomstendigheter eller datering.

Datering: Knirk: 1395

Transkribert tekst:

A **o a=lf a kristu=s et a=lf a**

B **ie[¶]sus et ma=ria ma=rcus**

C **mateus lucas**

D **iohannes mateus lucas**

Normalisert tekst:

O Alpha, Christus et Alpha Je

sus et Maria, Marcus,

*Mattheus, Lucas,
Johannes, Mattheus, Lucas.*
Publisert: NIyR

B128 Bergenmuseumsnr.: BRM000/18052. Andre nummer: brnr4129.
Gjenstand: Merkelapp.
Funnsted: Søndre Søstergården.
Datering: Rundt 1413. Knirk: 1390-1410
Transkribert tekst: **ha=lua=rþr ÷ hua=r**
Normalisert tekst: *Hallvarðr Hávarr*

B132 Bergenmuseumsnr.: BRM000/18110. Andre nummer: brnr4133.
Gjenstand: Firkantet, skadet runepinne.
Funnsted: Søndre Søstergården.
Datering: Før 1413. Knirk: 1390
Transkribert tekst:
A **s(k)þ**
B **kolbein kupu læstr ko=lbe(i)(n) f(i)n(a)o-os(-)-**
Normalisert tekst: *Kolbeinn ... Kolbeinn ...*

B134 Bergenmuseumsnr.: BRM000/18173. Andre nummer: brnr4135.
Gjenstand: Tvare?
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: 1390
Transkribert tekst: **(b)**

B165 Bergenmuseumsnr.: BRM000/19563. Andre nummer: brnr4166.
Gjenstand: Avrundet, firkantet trepinne, tilspisset.
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: 1332
Transkribert tekst: **--m r**

B172 Bergenmuseumsnr.: BRM000/20315. Andre nummer: brnr4175.
Gjenstand: Stort, uregelmessig trestykke.
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: 1332
Transkribert tekst:
A **h(a)=(n)(s)(a)=rþþ b**
B **h-ua=rþrm**
C **þnb**

B195 NIyR-nummer: **648**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/21919. Andre nummer: brnr4199.
Gjenstand: Svakt buet runekjevle.
Funnsted: Søndre Søstergård, like over eller i brannlag fra 1332.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst:

A ÷ **hau÷grimi : felag ÷ sinum ÷ sen÷dir ÷ þorer ÷ fagr ÷ (k)æip÷iu ÷ guþs ÷ ok ÷ si÷nn=a ÷ san:na=n : flaskap ÷ ok uinato mart skorter**

B **mik felag eki : er * mun:gatet æin÷ki : fis:ka=r:nir ÷ uil ÷ ek : at ÷ þu * uitir ÷ en ÷ ægi : kræf**

C **þu biþ : bondan=n koma suþr til=l uar ok sia hut os liþr egga ha=n til en kræf þu eiskis luta mer ok ægi la þu**

D **þostæin lan=k uita sen mer hacka nokora eu ÷ sigriþ þæru nokos þa bioþ henne hiit þu mer ekki ueta hyþ ua=lapi**

Normalisert tekst:

Hafgrími, féлага sínum, sendir Þórir fagr kvedju Guðs ok sína, sannan félagskap ok vináttu. Mart skortir mik, félagi! Ekki er mungátit, eingi fiskarnir. Vil ek at þú vitir, en eigi kref -þú bið bóndann koma suðr til vár ok sjá hvat oss liðr. Egga hann til; en kref þú einskis hluta mér; ek eigi lát þú Þóstein lang vita. Send mér hanzka nokkura. Ef Sigríðr þarf nokkurs, þá bjóð henni. Heit þú mér ekki vetta hyð válaði.

Publisert: NIyR

B200 Bergenmuseumsnr.: BRM000/22322. Andre nummer: brnr4204.

Gjenstand: Runepinne i to deler, tilnærmet kvadratisk.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst:

A **þorkæl anþiorh(s)ta=fan**

B **þor(i)r**

C **halstæin : anþion : guna-(r)-**

C **gu=nnar ÷ pupahæinrækirr(=r)(u)n**

Normalisert tekst:

þorkell, Arnþjórg, Stefan.

Þórir,

Hallsteinn, Arnþjórn, Gunnarr

Gunnarr, Bubba, Henrikr.

B201 NIyR-nummer: **643**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/22368. Andre nummer: brnr4205.

Gjenstand: Trepinne.

Funnsted: Søndre Søstergården, i brannlaget etter brannen i 1332.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst:

A ÷ **a÷g÷l÷a ÷ a÷g÷l÷a ÷**

B ÷ **a÷g÷l ÷ laua : loahki**

Normalisert tekst: *Agla tre ganger, resten gir ingen mening.*

Publisert: NIyR

B219 Bergenmuseumsnr.: BRM000/24842.

Gjenstand: Firkantet trestykke.

Funnsted: Mariakirkeallmenning.

Datering: Før 1413. Knirk: 1375-1410

Transkribert tekst: **botofar : seh : mer**

Normalisert tekst: *Bótolfr ség mér(?)*.

B223 Bergenmuseumsnr.: BRM000/25410.

Gjenstand: Rund pinne med spor i den ene enden.

Funnsted: Nordre Gullskoen.

Datering: Knirk: 1415

Transkribert tekst: -- (a=u)st=r

Normalisert tekst: *Austr(?)*.

B226 Bergenmuseumsnr.: BRM000/25476.

Gjenstand: Firkantet, avbrutt trestykke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1370

Transkribert tekst: --o=(n)

B229 Bergenmuseumsnr.: BRM000/25670.

Gjenstand: Firkantet trestykke i fem deler.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1413

Transkribert tekst: (b)

B230 Bergenmuseumsnr.: BRM000/25671.

Gjenstand: Firkantet, avbrutt trestykke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1415

Transkribert tekst: olo(l)-

B232 Bergenmuseumsnr.: BRM000/25903.

Gjenstand: Rund, avbrutt trepinne i tre deler.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1415

Transkribert tekst: -[.]s[...s[.]

Normalisert tekst: Ikke meningsgivende.

B233 NIyR-nummer: **620**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/26041.

Gjenstand: Runekjevle.

Funnsted: Gullskoen, under brannlag fra 1413

Datering: Før 1413. Knirk: 1375+

Transkribert tekst: **ae maria**

Normalisert tekst: *Ave Maria*.

Publisert: NIyR

B237 Bergenmuseumsnr.: BRM000/26349.

Gjenstand: Firkantet, avbrutt trepinne, smalere i enden. Spikket.
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: (1375+) 1410-
Transkribert tekst: --u : - : -ar--(a)-(s)(r)(o)

B238 NIyR-nummer: **649**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/26374.
Gjenstand: Trepinne.
Funnsted: Nordre Gullskoen, i fyllmasse like under brannlaget fra 1413
Datering: Før 1413. Knirk: (1375+) 1410-
Transkribert tekst:
A ÷ **lun(a)næyu hu(i)spræyiu sinni sint-... ...**
B **guþs ok sinna ek uil at otu kapp-... ...**
C **skreiðar er þu fær nokkora mor...----- ----**
D **eigi er oftyr**
Normalisert tekst:
*Lunaneyu, húsfreyju sinni, send[ir --
Guðs ok sína. Ek vil at Ottu kapp[--
skreiðar, er þú fer npkkura mor[--
eigi er ofdyr*
Publisert: NIyR

B239 Bergenmuseumsnr.: BRM000/26384.
Gjenstand: Firkantet, spisst trestykke.
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: 1375+
Transkribert tekst: K isæa Þb iæ

B240 Bergenmuseumsnr.: BRM000/26415.
Gjenstand: Flis av trekarbunn (diam. ca 110)
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: (1375+) 1410-
Transkribert tekst: **b**

B241 Bergenmuseumsnr.: BRM000/26421.
Gjenstand: Flat, sekskantet trestykke.
Funnsted: Bryggen.
Datering: Før 1413. Knirk: 1375+
Transkribert tekst:
A **ek sörø þik o=þen mæþ hiþuto mæstr fiata**
B **(i)¶¶ata þuæi cæh mæþ namn þæs mas æir ctal**
C **fir kirictini ih mer nu þæ(i)n otap**
D **æt niþik aþa=lrr n(i)þik iehh mæþ oþen**
E **nu er cörþ o=k karafa=r maþ ôlu hiþum**
F **t=u þu nu ôþilc(k) mæþ namn þec ær ctal a**

Normalisert tekst:

A *Ek sori þik, Óðinn, með heiðindomr, mestr fjánda;*
B *játa því; seg mér nafn þess manns er stal;*
C *fyr kristni; seg mér nú þína ódáp.*
D *Eitt níðik, annat(?) níðik; seg mér, Óðinn.*
E *Nú er sorð ok ... með ôllu heiðum*
F *dom þú nú ôþlisk mér nafn þess er stal. A[men.]*

B242 Bergenmuseumsnr.: BRM000/26652.

Gjenstand: Merkelapp.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Før 1413. Knirk: 1375+

Transkribert tekst: **o=ruæria=rg**

B243 Bergenmuseumsnr.: BRM000/26900.

Gjenstand: Stykke av en trekarbunn.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Før 1413. Knirk: 1375+

Transkribert tekst:

A **-(n)ar a**

B **gunar (a)-**

Normalisert tekst:

Gunnar á.

[Gu]nar á.

B244 Bergenmuseumsnr.: BRM000/26955.

Gjenstand: Firkantet trestykke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1332+

Transkribert tekst:

A **+ f**

B **if**

C **guþrs sakar**

Normalisert tekst: *Guðs sakar(?)*.

B245 Bergenmuseumsnr.: BRM000/27173.

Gjenstand: Firkantet trestykke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Etter 1332. Knirk: 1335-1380

Transkribert tekst: **æinar * sigr * a mek (a)inar sigr * e mak**

Normalisert tekst: *Einarr Síkr á mik. Einarr Síkr á mik*

Runtextdatabas: *Einarr Síkr(?) á mik. Einarr Síkr(?) á mik. (Síkr 'gjerrig')*

B247 NIyR-nummer: **661**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/27205.

Gjenstand: Flat tilskåret trepinne, skadd i ene enden.

Funnsted: Gullskoen, i Den gamle kirkeveien i Gullsko-området, under dekket som brant i

1413.

Datering: Før 1413. Knirk: 1390

Transkribert tekst: **arne a**

Normalisert tekst: *Árni á.*

Publisert: NIyR

B248 NIyR-nummer: **632**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/27316.

Gjenstand: Firkantet trepinne, med trekantet hull i den ene enden.

Funnsted: Den gamle kirkeveien i Gullskoområdet, under kavledekket over brannlaget fra 1332.

Datering: Etter 1332. Knirk: 1370

Transkribert tekst:

A ÷ **in nomne (p)at=ric æ=þ fi(l)i æ=þ cpri=uc| lca=nti am=en : surraa**

B **pia sruc æ=þ pasio sricte ??i m(a) pacmauit æ=þ casrobat**

C **?(a)=l(r) ?i?(e) (d)(e)i cin medisina cin medisina mii o**

D **cagine la=uit febrac (a)(d)(i)(k)oui(a)(d) fu(i) (m)(a) uecca=re lr**

Normalisert tekst:

A *In nomine patris et filii et spiritus sancti, amen. Currat(?)*

B *pia crux et passio Christe, qui me plasmavit et sacrobat*

C *Vulnera quinque Dei sint medicina. Sint medicina mei ...*

D *sangvine lavit. Febres depellat qui me vexare laborant.*

Publisert: NIyR

B249 Bergenmuseumsnr.: BRM000/27487.

Gjenstand: Rund trepinne med håndtak, avbrutt i den ene enden.

Funnsted: Søndre Gullskoen, i brannlag 4.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst:

A **sæint er þat er suæin fan dynta silfrberh : i : mol d=uærga þat sæg=hir hær með harra hæiþmil=lc : i : giof ræiþa ÷ ÷ ha=u sa er la=uh at lôþe lohryranda dyrum þes uitis biþ ek þriote þægnlæiþum guc ræiþi**

B **sigurþr : amunda:son : a mik**

Normalisert tekst:

A *Seint er, þat er Sveinn fann dynta, silfrberg, í mól dverga, þat segir herr með harra, heiðmilds í gjöf reiða. Hafí sá er laug at logis logrýranda dýrum, þess vítis bið ek þrjóti þegnleiðum, Guðs reiði.*

B *Sigurðr Amundasonr á mik.*

B250 Bergenmuseumsnr.: BRM000/28197.

Gjenstand: Hank til krukke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst: **fu(þ)**

Normalisert tekst: *Fuþ-*.

B251 NIyR-nummer: **633**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/28202.

Gjenstand: Flat runekjevle.

Funnsted: Gullskoen, like over brannlaget fra 1332.

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst:

A ? uipauhūm : to=bias : sannat : okulus : istas ominnis f(a)-?fau?fao??

B sidra=k : missa=k : æ=þ og : benagog myl o=gum : eomos uipb(l)o=þ

Normalisert tekst:

A *Við augum. Tobias sanat oculus istius hominis ...*

B *Sidrak, Misak et auk Abdenago. ... .. Við blód*

Publisert: NIyR

B257 Bergenmuseumsnr.: BRM000/28770.

Gjenstand: Avbrutt, firkantet trepinne.

Funnsted: Søndre Gullskoen

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst:

A rist e=k : bot:runa=r : rist : e=k biabh:runa=r : eæin:fa=l uip : a=luom : tuiua=lt uip : t=rolom : þreua=lt : uip : þ(u)--

B uip e=nne : skþo : skah : ua=lkyrriu : sua:at : eæi mehi : þo:at æ uili : læuis : kona : liui : þinu g- -

C e=k sende=r : þer : ek se a þe=r : ylhia=r : e=rhi o=k opola : a þe=r : rini : upole : a=uk : i(a)luns : mop : sittu : ald=ri : sop þu : ald=r(i) -

D a=nt : mer : sem : sialpre : þer : beirist : rubus : rabus : ep : arantabus : laus : abus : rosa : ga=ua --

Normalisert tekst:

A *Ríst ek bótrúnar, ríst ek bjargrúnar, einfalt við alfum, tvífalt við trollum, þrífalt við þurs[um],*

B *við inni skoðu skag(?) valkyrju, svát ei megi, þótt æ vili, lævís kona, lífi þínu g[randa], ...*

C *ek sendi þér, ek sé á þér, ylgjar ergi ok úpola. Á þér hríni úpoli ok ioluns(?) móð. Sittu aldri, sof þú aldri..*

D *ant mér sem sjalfri þér. Beirist(?) rubus rabus et arantabus laus abus rosa gaua ...*

B259 Bergenmuseumsnr.: BRM000/28796.

Gjenstand: Avlangt trestykke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1335+

Transkribert tekst:

A *

B ÷ llmn<(þ)>ifN : n : * : (n) ÷ ns ÷ i

C (l)ur ÷ nt{P} * ÷ * nessk : * *

B261 NIyR-nummer: 746. Bergenmuseumsnr.: BRM000/28821.

Gjenstand: Avlangt trestykke, skåret til som eiermerke.

Funnsted: Nordre Gullskoen, omkring brannlaget fra 1332.

Datering: Knirk: ~1335

Transkribert tekst: **þorgæir : a**
Normalisert tekst: *Þorgeirr á.*
Publisert: NIyR

B333 Bergenmuseumsnr.: BRM000/31355.

Gjenstand: Trepinne.

Funnsted: Nordre Søstergården.

Datering: Etter 1248. Knirk: 1335

Transkribert tekst:

A **sira : ion s(e)n=ndir : gun=nari : huit : ku(i)þiu guþrs o=k**

B **sina hakon=n ...**

Normalisert tekst:

*Síra Jón sendir Gunnari hvít kveðju Guðs ok
sína. Hákon ...*

B395 Bergenmuseumsnr.: BRM000/36917

Gjenstand: Bunn av dreid trebolle.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Rundt 1527. Knirk: 1360

Transkribert tekst: **ion**

Normalisert tekst: Jón.

B396 Bergenmuseumsnr.: BRM000/36929.

Gjenstand: Trepinne.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Etter 1248. Knirk: 1335

Transkribert tekst: **fuuki**

B397 NIyR-nummer: **711**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/36994.

Gjenstand: Tilskåret trestykke med mothake.

Funnsted: Nordre Gullskoen, like over brannlaget fra 1332.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst: **ko=lbi(ø)n a**

Normalisert tekst: *Kollbjørn á.*

Publisert: NIyR

B398 Bergenmuseumsnr.: BRM000/36995.

Gjenstand: Trestykke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Før 1413. Knirk: 1332

Transkribert tekst:

A **t=rut**

B **h(g)g gua=na=r a**

C **(a)(þ) : (a)(n)(n)**

Normalisert tekst:

A ...
B ... *Gunnarr á.*
C ... ..

B412 NIyR-nummer: **653**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/37564.

Gjenstand: Trestykke.

Funnsted: Gullskoen, i overkant av brannlaget fra 1248.

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst:

A **helga * aon...-(æ)(k)(e)-...**

B **(f)(o)(l)(t)(æ)=(l)... ÷ gu=nna=r : pa=rfæ- : pu=nd : ogmundr * -- * oæ-...**

Normalisert tekst:

A *Helga/helga ...*

B ... *Gunnarr Parve[l](?): pund. Ógmundr ... ..*

Publisert: NIyR

B420 Bergenmuseumsnr.: BRM000/37844

Gjenstand: Trepinne, delvis skadd på den ene smalsiden.

Funnsted: Passasje i Gullskoen, under brann 2.

Datering: Før 1413. Knirk: 1335

Transkribert tekst:

A ÷ **pvi ÷ a=tt ÷ af ÷ dirþa=r÷taf-e : -eka=r : ma=rk:sko=na-**

B **elender a=lam : sæt(i)at : biþa**

Normalisert tekst:

§A *Pví at af dirfðar-taf[l]i [t]ekr margskona[r]*

§B *Erlendr ... ..*

For: av høgt (vågalt) terningspel kjem mangt slags--- "Den andre lina er for fragmentarisk til å gi meining, men det er tale om ein Erlend og om det at *bjóða*, her kanskje: by opp, satse pengar".

B422 Bergenmuseumsnr.: BRM000/37957

Gjenstand: 7 biter av omtrent halvparten av en dreid trebolle.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst: **a mi**

Normalisert tekst: á mi(k).

B423 Bergenmuseumsnr.: BRM000/38244

Gjenstand: Trepinne med langsgående hull - flyter.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst: **uemud=r a mik**

Normalisert tekst: Vémunðr á mik.

B492 Bergenmuseumsnr.: BRM000/50605

Gjenstand: Firkantet hode på "stav".
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: 1335
Transkribert tekst: **uar**

B516 Bergenmuseumsnr.: BRM000/57281

Gjenstand: Ujevnt, firkantet trestykke i seks deler.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Før 1413. Knirk: 1375

Transkribert tekst:

A her skal san (o)a k(e)r(m)(e)t til þes er þu læter i(s)(u)t

B utaflarmersut-

C si-

D er þ-

Normalisert tekst:

A *Hér skal <san> <oa> <kermet> til þess er þú lætr <isut>*

B *<utaflarmersut->*

C ...

D *er <þ->*

B518 Bergenmuseumsnr.: BRM000/58642

Gjenstand: Rund, jevn kjevlé

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1390

Transkribert tekst: **g-(t) a mik**

Normalisert tekst: *G[unna](?) á mik.*

B519 Bergenmuseumsnr.: BMR000/58657

Gjenstand: Merkelapp eller nål til tine?

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1335

Transkribert tekst: **u**

B520 Bergenmuseumsnr.: BRM000/59523

Gjenstand: Firkantet, avbrukket trestykke.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Før 1332. Knirk: 1390

Transkribert tekst: **+ ikibiorh-**

Normalisert tekst: *Ingibjörg*

B541 NIyR-nummer: **638**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/65550.

Gjenstand: Blybånd, funnet sammenbrettet.

Funnsted: Gullskoen, muligens under brannlag fra 1413.

Datering: Før 1413. Knirk: 1415

Transkribert tekst:

A **suspissuspiriure(s)(n)=oli ok a=r¶ton ÷ iio[h]a=nis ma=rkus ma=pios lukas o=ræei**
B **p(o)(y)s(o)(i)(p)ie(æ)eþnnkoapnac(s)ia ¶ a=ue ma=ria (t)isus kristr a=ue ma=ria**

Normalisert tekst:

A ... ok arreton. Johannes, Marcus, Matthæus, Lucas. Orate.

B ... Ave Maria, Jesus Kristr. Ave Maria.

Publisert: NIyR

B542 Bergenmuseumsnr.: BRM000/65770

Gjenstand: Rund, flatspikket treflis.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Før 1476. Knirk: 1332-1410

Transkribert tekst: ++ mero=kar * o=kfle

Normalisert tekst: *tvá merkr ok fim..*

B543 NIyR-nummer: **617** Bergenmuseumsnr.: BRM000/69064

Gjenstand: Runekjevle.

Funnsted: Gullskoen, under grunnmur til bygging, før eller omkring brannen i 1332.

Datering: Rundt 1248. Knirk: 1332

Transkribert tekst:

A **a(u)e (m)aria gracia (p)lena tominus tekom**

B **benetikta t=u in mulieribus æþ benetikt=us**

C **fruktus uentris tui amen**

Normalisert tekst:

A *Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum,*

B *benedicta tu in mulieribus, et benedictus*

C *fructus ventris tui. Amen.*

Publisert: NIyR

B544 NIyR-nummer: **635** Bergenmuseumsnr.: BRM000/68384

Gjenstand: Gullring på 23,5 karat.

Funnsted: Gullskoen, (Lavranskirkegården?), i fyllmassene over brannlaget fra 1413.

Datering: Etter 1413. Knirk: 1335

Transkribert tekst: {M}{a}{THEU}c {M}{a}{RCUS LUS}? ??a{NNE}c

Normalisert tekst: *Mattheus, Marcus, Lucas, Johannes.*

Publisert: NIyR

B546 Bergenmuseumsnr.: BRM000/70535

Gjenstand: Runekjevle.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst:

A ÷ **dadudodidedydædø ÷ gagugogigegyægø ÷ cac-(c)(o)(c)-(c)(e)----(c)(ø)**

B ÷ **iaiuioiiiieiyæiøhahuhohihehyhæhøsasusosisesysæsø**

Normalisert tekst: Skriveøvelse. Syllabarium.

B559 Bergenmuseumsnr.: BRM000/83199*001.

Gjenstand: Firkantet, svakt rundete breidsider.

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst: **(g)a=r**

B560 Bergenmuseumsnr.: BRM000/83200*001.

Gjenstand: Firkantet pinne med rund spiss

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1332

Transkribert tekst: **ri**

B574 Bergenmuseumsnr.: BRM000/04115*. Andre nummer: brnr2214.

Gjenstand: Flis av trekarbunn

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1413+

Transkribert tekst: **øm**

B577 NIyR-nummer: **623**. Bergenmuseumsnr.: BRM000/23851.

Gjenstand: Bunnan av en treskål.

Funnsted: Gullskoen, mest sannsynlig under brannlaget fra 1476, nærmere funnomstendigheter ikke kjent.

Datering: Før 1476. Knirk: [1415-1475]

Transkribert tekst:

A a=ue ma=ria

B {K}b/b{K}

Normalisert tekst:

A *Ave Maria*

B ...

Publisert: NIyR

B578 Bergenmuseumsnr.: BRM000/24928.

Gjenstand: Flis av trekarbunn(?)

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1410-

Transkribert tekst:

A **b**

B **(p)**

B609 Bergenmuseumnr.: BRM 76/6651

Gjenstand: sekskantet pinne

Funnsted: Rosenkrantzgaten 4

Datering: 1350-1400

Transkribert tekst:

A **ætþraralar(t)barrararalralh**

B hliplilialal(n)ial(n)i(p)ui(p)ihnlil(n)i
C hlpanlralarararararaprr
D hlllualuailpllualalralolai
E aralrau=utpaialuhlo(n)laaualu(t)la
F huaapouipihrrara(u)llhl(l)

B611 Bergenmuseumnr.: BRM 76/6197

Gjenstand: pinne

Funnsted: Rosenkrantzgaten 4

Datering: 1350-1400

Transkribert tekst: **auē ma-**

Normalisert tekst: *Ave Ma[ria]*

B612 Bergenmuseumsnr.: BRM000/06815.

Gjenstand: Trespiker, brukert?

Funnsted: Bryggen.

Datering: Knirk: 1360

Transkribert tekst:

A **h(a)siin**

B **fui**

B613 Bergenmuseumnr.: BRM 76/11744

Gjenstand: trekar, bunnstykke

Funnsted: Rosenkrantzgaten 4

Datering: 1350-1400

Transkribert tekst: **amik**

Normalisert tekst: á mik

B619 Bergenmuseumnr.: BRM 110/00373

Gjenstand: treamulett

Funnsted: Finnegården 3A

Datering: seint 1300-tall

Transkribert tekst:

A ÷ (o) (d)(o)mine iesu c(r)--t- kui a=p(e)ruit oculos c(e)ci nati salua oculos

B **immensus pater -nmensus filius immensus**

C **spiritus sanc(t)us ÷**

D **istius hom--- -um tua mis(e)ricordia ÷ m(e)sias sot=(e)r**

E **emanuel sa=baot ado=(n)(a)i ÷ fo=ns e=t o=rigo= =bo=nis pa=raclitus ac media=to=r**

Normalisert tekst:

A *O Domine Jesu Chr[is]t[e], qui aperuit oculos caeci nati, salva oculos*

B *Immensus Pater, [i]mmensus Filius, immensus*

C *Spiritus Sanctus.*

D *Istius hom[inis] [c]um tua misericordia. Messias, Soter,*

E *Emanuel, Sabaoth, Adonai. Fons et Origo bonis, Paraclitus ac Mediator.*

B632 Bergenmuseumsnr.: BRM000/06802.
Gjenstand: Tapp med rund spiss, firkantet i ene enden
Funnsted: Bryggen.
Datering: Knirk: 1395
Transkribert tekst: **i(u)m**

B657 Bergenmuseumsnr.: BRM000/87107
Gjenstand: trekarbunn (innsiden) 2 stk.
Funnsted: Bryggen.
Datering: 1332.
Transkribert tekst: **arne**
Normalisert tekst: Arni.

B664 Bergenmuseumnr.: BRM 76/4706
Gjenstand: blyplate
Funnsted: Rosenkrantzgaten 4
Datering: 1350-1400
Transkribert tekst:
A **(a)bra(b)-(l)raba**
B ---- **(b)-r--ra-**

Normalisert tekst:
A *abrab[a]lraba*
B ... *b[a]r[kal]ra[r](?)*

Oslo, 1325 og utover (Runearkivet, NIyR).

Ingen runeinnskrifter med sikker datering så seint som 1325 og videre.

Resten av Norge: NIyR bind I-V.

Bind I

N79

Gjenstand: gravstein
Funnsted: Øye kirke, Oppland
Datering: 1300-1350
Transkribert tekst: + **her ÷ huilir ÷ þo=ra (÷) moder ÷ eirih ÷ prest ÷ pater (÷) noster ÷**
Normalisert tekst: *Hér hvílir Þóra, móðir Eiríks prests. Pater noster.*
Publisert: NIyR

Bind II - Ingen innskrifter som passer.

Bind III - Ingen innskrifter som passer.

Bind IV

N297 -

Gjenstand: planke, tidligere benk

Funnsted: Hamre kirke, Hordaland

Datering: 1300-tall eller yngre

Transkribert tekst: **her : nid=ri ÷ firir ÷ huilir ÷ iumfru ÷ ma=rgretta ÷ bidir ÷ pate=r ÷ nosd=e=r ÷ firir ÷ henna=r : saal ÷**

Normalisert tekst: *Hér niðri fyrir hvílið jumfrú Margréta. Biðið Pater noster fyrir hennar sál.*

Publisert: NIyR

N298 -

Gjenstand: planke, tidligere benk

Funnsted: Hamre kirke, Hordaland

Datering: 1300-tall eller yngre

Transkribert tekst: **ilo u(e)n(:)r tuan þr hulf oisk ÷ ok fpkl þr t(e)k þo(g)u**

Normalisert tekst:

Illu vinnr dúfan,

þar [er] hulf óisk,

ok fugl þar tekr þoku.

Eller:

Illu vinnr dúfan þar hvolf óisk ok fugl þar tekr þoku.

Publisert: NIyR

N299 -

Gjenstand: planke

Funnsted: Hamre kirke, Hordaland

Datering: 1300-tall eller yngre

Transkribert tekst: **hip---**

Publisert: NIyR

N317 -

Gjenstand: stein

Funnsted: Hafslo kirke, Sogn og Fjordane

Datering: 1300-tall eller yngre

Transkribert tekst: **...er er ioron : ia=rþaþ**

Normalisert tekst: *Hér er Jórunn jörðuð.*

Publisert: NIyR

N391 -

Gjenstand: stein

Funnsted: Hopperstad stavkirke, Sogn og Fjordane

Datering: 1300-tall eller yngre

Transkribert tekst: **[+ hær huilir : unþir : a=rn¶[finþr ÷ iaua=r(t)c:son]**

Normalisert tekst: *Hér hvílið undir Arnfinnr Jatvarðssonr/Hávarðssonr.*

Publisert: NIyR

Bind V

N507 -

Gjenstand: blystykke

Funnsted: Nidarosdomen

Datering: 1479

Transkribert tekst:

ame ¶ oyin

Normalisert tekst:

ame[n] +

[n]omin

Eller:

amen nomine

I tillegg til runene står årstallet 1479 med arabiske tall.

Publisert: NiyR, Knirk 1994

N535 -

Gjenstand: sølje

Funnsted: Helbostad

Datering: 1350-1450

Transkribert tekst: ' **margret * a * mek ***

Normalisert tekst: *Margrét á mik*

Publisert: NiyR

N547 -

Gjenstand: Kong Olufs oblatjern

Funnsted: Ukjent sted

Datering: 1400-tall

Transkribert tekst:

abctefkhiklmnopqbstuhyZøæ ifær ÷ grþe mik son ÷ þores ÷ sindras

Normalisert tekst:

Alfabetinnskrift.

Ívarr gerði mik, son Þóris Sindras[onar].

Publisert: NiyR

N594 -

Gjenstand: horn

Funnsted: Voss

Datering: 1400-tall

Transkribert tekst: **samson**

Normalisert tekst: *Samson*

Publisert: NiyR

OPPSUMMERING:

Trondheim - 1

Tønsberg - 8

Bergen - 90

Resten - 10

Sum: 109

Tillegg II:

LITTERATUR

Benedictow, Ole J. 2004: *The Black Death 1346-1353. The Complete History*. Boydell, Woodbridge.

Dunlop, A. Rory 1998: "An archaeological survey of Bergen's medieval fires" i *The Bryggen Papers, Supplementary Series No 6: Medieval fires in Bergen – revisited*. Fagbokforlaget.

Eithun et. al. 1994: *Den Eldre Gulatingslova*. Riksarkivet, Oslo.

Ekroll, Øystein 2006: *Ei anna historie – norsk mellomalder i arkeologisk lys*. Tapir forlag, Trondheim.

Gosling, Kevin 1989: "The Runic Material from Tønsberg" i *Universitetets Oldsaksamling. Årbok 1986-1988*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Gunnes, Erik 1989: *Regesta Norvegica* bind 1. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo.

Hagland, Jan Ragnar: *Norges Innskrifter med de yngre Runer*, bind 7. Ikke trykket, tilgjengelig på nett (19/4 2009): <http://www.hf.ntnu.no/nor/Publik/RUNER/runer-N774-N894.htm>

Hagland, Jan Ragnar 2004: "Gammalislandsk og gammalnorsk språk" i Odd Einar Haugen (red.): *Handbok i norrøn filologi*. Fagbokforlaget, Bergen.

Halvorsen, Eyvind Fjeld og Magnus Rindal 2008: *De eldste Østlandske kristenrettene*. Riksarkivet, Oslo.

Helle, Knut 1998: "Medieval fires in Bergen according to written sources" i *The Bryggen Papers, Supplementary Series No 6: Medieval fires in Bergen – revisited*. Fagbokforlaget.

Holm-Olsen 2001: *Eddadikt*. Cappelen, Oslo.

Holtmark, Anne (overs.) 2008: *Håkon Håkonssons saga*. Thorleif Dahls kulturbibliotek/Aschehoug, Oslo.

Keyser, R og P. A. Munch 1848: *Norges gamle love indtil 1387, bind II*. Christiania.

Knirk, James E. 1998: "Runic Inscriptions Containing Latin in Norway" i (red.) Klaus Düwel: *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*. Walter de Gruyter Co, Berlin.

Lie, Hallvard (overs.) 1996: "Egil Skallagrímsons saga" i *Norrøn saga* bind 1. Aschehoug, Oslo.

Liestøl, Aslak 1969: "The literate Vikings" i *Proceedings of the Sixth Viking Congress 1969 Uppsala*.

Miller, Timothy 1997: *Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*. The John Hopkins University Press, Baltimore og London.

Nordby, Jonas K. 2001: *Etterreformatoriske runeinnskifter i Norge: opphav og tradisjon*. Masteravhandling, Universitetet i Oslo.

Olsen, Magnus et. al. 1941-1991: *Norges Innskrifter med de yngre Runer*. Bind 1-6. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo.

Robinson, James 2007: *The Lewis Chessmen*. The British Museum Press, London.

Salvesen, Astrid 1990: *Norges historie. Historien om de gamle norske kongene. Danenes ferd til Jerusalem*. Aschehoug/Thorleif Dahls kulturbibliotek, Oslo.

Seim, Karin Fjellhammer 1998: *De vestnordiske futhark-innskiftene fra vikingtid og middelalder: form og funksjon*. NTNU Trondheim.

Seim, Karin Fjellhammer 1998: "Runes and Latin Script: Runic syllables" i Klaus Düwel (red.) *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Proceedings of the Fourth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions in Göttingen, 4-9 august 1995*. de Gruyter, Berlin.

Seip, D.A. 1955: *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. Aschehoug, Oslo.

Sidselrud, Agnieszka Ewa 2000: *Religion og magi i nordisk middelalder. "Ave Maria" og "Pater noster" med runer – Bønn eller magisk formular?* Mastergradsavhandling, Universitetet i Oslo.

Spurkland, Terje: *En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen*. Universitetet i Oslo 1991.

Spurkland, Terje 2000: "Þeir báru fram bref ok segja fram ørendi þau sem fylgðu. Om brevveksling i middelalderen" i Jón Viðar Sigurðsson og Preben Meulengracht Sørensen (red.): *Den nordiske renessansen i høymiddelalderen*. Historisk institutt, Universitetet i Oslo.

Thomas, Keith 1971: *Religion and the decline of magic*. Penguin books, Harmondsworth.

Thorkelín, Grímur 1809: *Egils-saga, sive Egilli Skallagrimii vita*. København.

Danstrup, John (red.) 1980-1982: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*. Rosenkilde og Bagger, København.

Samnordisk Runtextdatabas: <http://www.nordiska.uu.se/forsk/samnord.htm>